

Zeleni alati

Dobra ekonomija

ZELENI ALATI

Dobra ekonomija

ZELENI ALATI su edicija praktičnih permakulturnih priručnika. ZELENIM ALATIMA obrađujemo različita područja održivih životnih stilova i ekoloških tehnologija jer smatramo da je najvažniji oblik socijalnog aktivizma onaj koji će ljude podučiti konkretnim znanjima, vještinama i strategijama za stvaranje boljeg svijeta.

ZELENA MREŽA AKTIVISTIČKIH GRUPA.

Platforma za
dobru ekonomiju
DOBRAEKONOMIJA.ORG

reciklirano imanje

ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE

Nacionalna
zaklada za
razvoj
civilnoga
društva

ZELENI ALATI

Dobra ekonomija

IZDAVAČ

Zelena mreža aktivističkih grupa (ZMAG)

Zadruga za dobru ekonomiju

UREDNIK

Matko Šišak

AUTOR

Dražen Šimleša

LEKTURA

Blanka Motik

ILUSTRACIJE

Miran Križanić

GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Jele Dominis

NASLOVNICA

Bruno Motik

TISAK

Tiskara Zelina

NAKLADA

1000 kom

ISBN 978-953-98985-4-8

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 000928607

Priručnik je objavljen uz podršku zaklade **Rosa Luxemburg Stiftung** Southeast Europe iz sredstava njemačkog Saveznog ministarstva za gospodarsku suradnju i razvoj. Kopiranje dozvoljeno, nije za prodaju.

Tiskanje ove publikacije omogućeno je financijskom podrškom **Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva**. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.

DRAŽEN ŠIMLEŠA

ZELENI ALATI

Dobra ekonomija

Vukomerić, prosinac 2015.

Sadržaj

1. Otvaranje.....	7
2. Kriza sistema.....	13
3. Ovisnost d.o.o.....	25
4. Kad porastem bit ću...zadužen.....	28
5. Dugujem, dakle postojim.....	33
6. Što je uopće novac?	37
7. Životni broj 12	47
8. Majka svih pitanja.....	64
9. Povratak u zonu 00	77
10. Modeli dobre ekonomije.....	102
11. Dobra ekonomija za po doma	168
12. Okupljanje	182
13. Literatura.....	193

1. Otvaranje

Ekonomija je u permakulturi neizostavni dio dobrog dizajna. Kao vrlo bitnu laticu nalazimo je u *cvijetu permakulture*, sistemskom prikazu najvažnijih područja i tema kojima se bavi permakultura. Bez novih odnosno pravednijih i održivijih temelja ekonomije nije moguće ostvariti tri etička principa permakulture: brigu za ljude, brigu za planet i pravednu raspodjelu. Možemo reći kako ne možemo učiniti potrebne promjene niti u pet osnovnih elemenata koji stvaraju uvjete za život na Zemlji, a koji su danas u katastrofalnom stanju: korištenje resursa za energiju i klimatske promjene, zagađenje te pretjerano iskorištavanje voda, uništavanje plodnosti i kvalitete tla, zagađenje zraka te kriza demokracije odnosno struktura i procesa odlučivanja na kojima počiva današnja civilizacija. Dapače, možemo utvrditi kako je mnogima uzrok loša ekonomija. Mi se na žalost danas više bavimo posljedicama i viđanjem rana. A permakultura nas lijepo uči kako je bolje baviti se uzrocima, ne posljedicama. I zato je pred vama edicija Zelenih alata o ekonomiji, o ekonomiji koja je dobra. I prema planetu i životu na njemu, i prema ljudima kao najodgovornijima za život na planetu i prema pravednoj raspodjeli kao polazišnoj točki brige za život na planetu i prema drugima.

Ovo sve jasno ne znači da je ekonomija jedina važna za potrebne promjene i na razini permakulturnog projekta i na razini društva. No, opće gledano, ekonomija je zanemarena kao bitan dio u dizajniranju održivog društva. Iz dosadašnjeg iskustva i komuniciranja s rajom na terenu vidim dva razloga za to:

→ Bez obzira na sve moguće filmove, internetske linkove, besplatne i nebesplatne knjige, gostovanja svjetskih i domaćih faca, rasprave na tribinama i u birtijama, ispada da mi i dalje ne razumijemo kako

funkcionira današnja ekonomija i novac, i u skladu s tim nismo u stanju niti iznjedruti rješenja i promjene u tom području. To je problem jer ekonomija utječe na naše živote, vedri i oblači sve od državnih politika do našeg svakodnevnog života gdje jedna „sitnica“ kao što je loš dan nekog bitnog iz kraljevske svite naftnih zemalja ili nerazjašnjiva depra u Kini može utjecati na svjetske burze, bankovne kredite i kako se lijepo kaže indeks potrošačkog povjerenja.

- Ako je pak razumijemo, ekonomija nam se zapravo gadi pa je ignoriramo. Maltene ko neka teška bolest. Znamo zašto je tu, ali se pravimo da ne postoji jer nam se ne da baviti s njom. A i ima onih tableta nekih što brzo pomognu da je lakše. U tom smislu je ekonomija u rangu politike. Tako dolazimo do iluzije čistunstva da mi tu nešto bojkotiramo ili da nas se to ne *dotikavle*, jer ne podržavamo trenutno prevladavajuću ekonomiju i politiku. Ali uživo ne znam niti jednu priču, a i pomučio bi se naći ih preko druge ruke ili izvora, koja je toliko izolirana i samodostatna da na nju ne utječe prevladavajuća ekonomija i politika. Kao kad ignoriramo naznake bolesti pa smo u sve gorem stanju što duže odugovlačimo da na vrijeme nešto poduzmemo po tom pitanju. Nekad se pokrenemo prekasno, jer su se prvotne naznake pretvorile u opaku zarazu koja se širi.

Dakle, ponašamo se kao da nam je ekonomija Zona 5, u permakulturi područje gdje ne idemo i ostavljamo prirodnim procesima da rade svoje, a mi eventualno promatramo. To je nama ekonomija, Zona 5, područje gdje ne idemo i ostavljamo procesima proizašlim iz neoliberalnog kapitalizma da rade svoje, a mi eventualno promatramo.

Zato je bitno imati alate, informacije i znanja o tome kako današnja ekonomija funkcionira, a još je bitnije imati zelene alate za dobru ekonomiju kako bismo imali konkretne spoznaje i vještine koje nas osnažuju da učinimo nešto praktično, već sada i ovdje, da ekonomiju iz problema pretvorimo u rješenje. Možemo pretvoriti onu poznatu Mollisonovu kako „nemamo u vrtu previše puževa nego premalo pataka“ u „nemamo previše wall streetova, nego premalo dobroekonomskih beetova“.

Upravo zbog globaliziranosti cijelog svijeta kao nikad prije ekonomija utječe na naše živote, a isto tako utječe i politika koje su danas toliko sparene da ih je teško promatrati i doživljavati odvojeno. Kroz stoljeća

je politika prevladavala u svojoj brutalnosti i hranila time ekonomiju, a danas ekonomija prevladava u svojoj slatkorječivosti i time hrani politiku. No, i dalje uz brutalne posljedice.

Nije slučajno što su i politički sustav i ekonomija paralelno u krizi. Politika je kroz posljednja desetljeća 20. stoljeća, a posebno u prvim godinama novog milenija, postajala taoc ekonomije i postavila koncept ekonomskog rasta i potrošnje na prioritetno mjesto našeg postojanja. Premda bismo mogli zaključiti kako oni koji kontroliraju ekonomiju kontroliraju i politiku, zapravo je posljednja svjetska financijska kriza pokazala kako ruka ruku mije i kako zapravo nije jasno gdje političarima počinje ekonomija, a prestaje politikantstvo, a gdje ekonomistima počinje politika, a prestaje ekonomizam. Potpuno se zamutila granica između njih i kao da gledamo neko čudovište s dvije glave. Zato i možemo govoriti o „demokratskoj krizi kapitalizma“ (Wagner, 2011.).

Knjiga Dobra ekonomija želi pokazati kako postoje pozitivna i progresivna rješenja u ekonomiji, ali kako su ona gotovo u pravilu neodvojiva od isto takvog smjera u politici, posebno ako govorimo o zaista dugotrajnim i dubinskim rješenjima i promjenama. Polazišna točka knjige je kako nema niti jedne relevantne strategije, ozbiljnog pokušaja, održivog i pravednog razvoja bez dubinskih i širokih promjena u području ekonomije i politike. No, za to nam je potrebno i da promijenimo način razmišljanja i djelovanja, da ne zatvaramo oči i srce pred očitim, da se ne zavaravamo, da ne trošimo energiju i vrijeme na nebitno i da osvijestimo kako potrebne promjene u društvu ne donosimo sami, nego samo s drugima. A ono što nas u zelenim alatima i u ZMAG-u posebno zanima je kako provući permakulturnu poveznicu promišljanja i djelovanja između ekonomije i politike.

Prvo ćemo u knjizi objasniti zašto danas možemo odnosno moramo govoriti o sistemskoj krizi kao pravom stanju stvari. Zašto je odvojeno i izolirano govorenje o ekonomskoj nejednakosti, umiranju demokracije ili klimatskim promjenama najobičnije gubljenje vremena jer se ne krećemo prema shvaćanju problema pa samim time nismo u stanju pojmiti niti rješenja. A ključni problem našeg svijeta nije da li ćemo onim najbogatijim u 1% uzeti kroz poreze koji milijun više kojeg ionako neće niti osjetiti, niti mislimo li da su svi političari isti, niti kolike će biti dozvoljene kvote emisije CO₂ oko čega se neiscrpno i neuspješno

natežemo. Glavni problem je danas na koji način ekonomska nejednakost utječe na umiranje demokracije i klimatske promjene. Na koji način klimatske promjene doprinose daljnjoj polarizaciji između bogatih i siromašnih. Na koji način umiranje demokracije dovodi do umiranja planeta. I obrnuto. Slika realnosti koju trebamo vidjeti i shvatiti razbacana je na komadiće kao puzzle. Sistem nas je uvjerio da nismo u stanju vidjeti i složiti cijelu sliku, da nam mogu biti vidljivi samo jedan komadić ili najviše nekoliko njih. Time nam je ograničen vidokrug, vidimo djelomično, tapkamo u mraku. Naš je zadatak spojiti sliku, skupiti sve komadiće i povezati ih. Naš je cilj povezanost. Temelj mreže života na našem planetu, tamo gdje i pripadamo i što možemo obogatiti našom kulturom i postignućima.

Nakon pojašnjenja systemske krize krećemo prema prikazu dva glavna generatora krize, a to je ovisnost o ekonomskom rastu i ovisnost o dugu, dvije kancerogene opačine ekonomskog sustava koje izjedaju sve zdravo i podrivaju nam temelje za dugoročni razvoj i mogućnost ostvarenja dobrobiti za sve. Radi se o najzornijim primjerima apsurdnosti i shizofrenije naše civilizacije, jer ekonomija, koju smo do danas kreirali i nametnuli kao neupitan postulat, protivi se svim obrascima i načelima koji postoje na našem planetu. Nije moguće imati kontinuiran i linearan odnosno čak eksponencijalan ekonomski rast na planetu koji ima svoje granice. Te su granice doduše rastezljive i prilagodljive, ali do određene razine rastegnutosti. Mi smo danas veze koje se su nebrojeno godina stvarale i osiguravale ravnotežu i bujanje života na našem planetu rastegnuli do razine pucanja, a neke smo već prerezali. Dug također ne može rasti unedogled jer u tom slučaju imamo destrukciju vrijednosti i povjerenja u društvu, gomilanje siromaštva i isključenih ljudi te opću degradaciju socijalnih prava i usluga. Takav svijet, svijet u kojem upravo živimo je apsurdan i shizofren s obzirom na naše mogućnosti i sposobnosti, nakupljena znanja i vještine, tehnološki napredak i postignuća.

Nakon toga odgovaramo na za mnoge još uvijek tabu temu naše civilizacije jer je povezana s ovom gore apsurdnom shizoidom, a to je pitanje što je uopće novac i koja je njegova uloga u današnjem svijetu, u ekonomiji i politici. S obzirom na opsjednutost da se monetizira svaki kutak i djelić našeg života, smatramo kako nismo u stanju izgrađivati

konkretne alternative i bolji svijet bez shvaćanja na koji način se novac stvara, kako je uopće nastao i koja je njegova uloga u održanju ovog nepravednog i neodrživog sistema.

Poglavlje koje slijedi *Životni broj 12* smatramo jezgrom knjige u kontekstu predstavljanja potrebnih i konkretnih rješenja na općoj razini. Radi se o 12 velikih iskoraka za koje se moramo izboriti i ugraditi ih u temelje naše civilizacije, jer bez toga nećemo imati na čemu graditi pravedniji i održiviji svijet. Kada bismo za početak krenuli s prakticiranjem samo nekih rješenja koja mijenjaju načela po kojima funkcioniraju naša ekonomija i politika svijet bi postao ljepše mjesto za život.

Odgovor na pitanje koja je alternativa neminovno vuče na sebe i odgovor na pitanje a kako doći do nje. Bez obzira na to što je zahtjevno promišljati modele koji na sistemskoj razini nude bolje od sadašnjeg poretka, ući u prostor dolaska u poziciju da se 12 sistemskih rješenja koja zagovaramo zaista i počnu ostvarivati smatramo pitanjem svih pitanja.

Prije nego predstavimo modele dobre ekonomije krećemo na put prema unutra gdje ćemo zaviriti u nas same. Nema nikakve sumnje da su načela neoliberalnog kapitalizma u suprotnosti s načelima ekosustava, a samim time i s nama samima kao bitnim dijelom ekosustava. S obzirom da kao takva bića živimo u carstvu neoliberalnije logično je da smo u traumi i nepovezani. Postoji čitav niz istraživanja i analiza na koji način duh laktarenja i gaženja jednih preko drugih kako bismo uspjeli u životu, širenje sebičnog pogleda na svijet i nesposobnost suosjećanja, ignoriranje utjecaja posljedica našeg djelovanja i prema okolišu i prema drugim ljudima nije nešto što je nama svojstveno, što je dio nas. Pri tome ne zanemarujem da smo slojevita i kompleksna bića te da na određenoj razini svi više ili manje imamo sklonost natjecanju, isticanju i interesu da pred drugima ispadnemo super. Također, ne ignoriram niti druge utjecaje prema općoj praznini i nesposobnosti pronalaska zadovoljstva u životu, ali postoji čitav niz dokaza na koji način današnji ekonomski ustroj generira osjećaje depresije, tjeskobe i drugih zloćudnosti našeg vremena. Vrijednosti koje političko-ekonomska ideologija bazirana na jurnjavi za profitom iznad svega i stjecanju moći po svaku cijenu promovira stvaraju sustav koji je direktno suprotan našem biću te nas uvodi u nepregledan svijet psihofizičkih obolijevanja i življenja u konstantnom strahu i grču

(Hamilton, 2004). A to prenosimo našoj djeci koja kao spužvice upijaju pravila tog „divnog“ svijeta bez da im ga mi direktno predstavljamo i opisujemo.

Smatramo da nas taj čvor sprječava da udahnemo punim plućima, da koči naše kreativne i slobodarske potencijale i da nam koči odlučnost za šire i dublje prakticiranje dobre ekonomije koja također poštuje načela ekosustava. Nećemo biti u stanju raširiti i produbiti dobru ekonomiju dok ne prerežemo vrpcu ovisnosti o sustavu koji nas i sve oko nas zapravo guši.

Dobru ekonomiju predstavljamo u drugoj polovici knjige mada ne postoji bez prethodnog dijela. Predstavljamo je kroz modele dobre ekonomije koje zagovaramo i čiji rad podupiremo. Također, kako bismo cijelu priču stavili u kontekst donosimo kratki pregled razvoja dobre ekonomije u Hrvatskoj kao platforme za suradnju i kao praktičnog modela udruživanja i poslovanja.

Trebamo snage i mudrosti, ljubavi i hrabrosti za pronalaženje rješenja koja će nadići ekstreme 20. stoljeća – sistema koji je uspio podrediti ekonomiju političkoj volji i načelno promovirao jednakost, a skrivao neviđeni teror i prisilu, i sistema koji iza slobode tržišta i individualnih prava skriva širenje patnje i uništavanje planeta.

Sadašnji sustav temelji svoje postojanje na strahu. To nije samo strah da ćemo bez njega biti bespomoćni nego je to i strah od sutra, od budućnosti. Mi smo kao vrsta, kroz koje god nedaće i krize prolazili, uvijek gledali iza i preko, uvijek gledali na ono što nas čeka, što može biti bolje. Sanjali smo. I ostvarivali snove. Onda smo gurali i uprli dalje, jer je postojalo to nešto zbog čega sve ima smisla. To je uspjeh ove ekonomsko-političke nakupine brutale i besmisla – krađa odnosno gašenje našeg osjećaja da ima smisla ono što slijedi, da vrijedi raditi stvari koje traju, koje su održive. Ukidanje smisla i ukidanje sna djeluje destruktivno na nas, posebno na mlade pred kojima je život.

Lewis Mumford je lijepo rekao kako živimo u vremenima kada će samo oni koji se usude sanjati biti praktičari (Jensen, 2004.). Danas nam nedostaju upravo praktičari koji se naslanjaju na sanjare. U ovoj knjizi ih nalazimo. Dobra ekonomija je krcata. Otvaramo se obilju...

2. Kriza sistema

Možda smo u prvom desetljeću poslije Drugog svjetskog rata mogli govoriti o prvim naznakama krize bioraznolikosti i gubitka tla, možda smo u 60-im godinama mogli govoriti o gušenju toliko potrebnog poslijeratnog svjetskog mira i početku ovisnosti o vojno-industrijskom kompleksu, možda smo u 70-im mogli govoriti o krizi resursa i osnovnih energenata, možda smo u 80-ima mogli govoriti o krizi socijalne države i gaženju radničkih prava te dužničkoj krizi, možda smo u 90-ima mogli govoriti o krizi održivosti i klimatskim promjenama, možda smo u prvim godinama novog tisućljeća mogli govoriti o ekonomskoj krizi i financijskom konglomeratu koji izjeda ostatke društva i proizvodnih potencijala.

Danas više ne možemo govoriti o tim krizama kao zasebnim procesima ili fenomenima. Nemamo više takav luksuz. Danas je to sve jedna kriza, kriza čitavog sistema. Zato danas, kada se navodno bavimo klimatskim promjenama kao na nekoj od razvikanih svjetskih konferencija, to radimo upravo tako, navodno, jer pristupamo tome kao da je riječ isključivo o natezanju s kvotama emisija ugljičnog dioksida. Kada se kao bavimo dužničkom krizom ili utapanju svega ekonomski zdravog i stvaralačkog u špekulantsko-burzovski kasino, onda se s tim bavimo tako da ignoriramo kako je i današnja ekonomija, kao i one ranije, još uvijek ovisna o kvaliteti svjetskih ekosustava i resursa iz prirode. Zato je danas čitav sustav u krizi. Dapače, danas se više niti ne pokušava izvući iz nje, nego nam je kriza servirana kao trajno prijeteće stanje, nešto što se polako uvlači u „normalnost“ svakodnevnice i postaje nam ugrađena misaona navika koju više ne preispitujemo, više se ni ne sjećamo početka i uzroka, više se ne nadamo i sanjamo o njenom kraju, jer polako prestajemo biti svjesni da je još uvijek tu. Nemoguće je riješiti izolirano

i zasebno ijednu od gore nabrojanih kriza, a nismo ih sve niti naveli. One su međusobno povezane i ovisne jedna od drugoj, uzrokuju se i pojavljuju kao posljedice te mogu i zamijeniti te uloge. Ista takva povezana i zaokružena rješenja su nam potrebna. Cjelovita i sustavna.

Krizu sistema po meni je najbolje objasnio i jezgrovito sažeo William Robinson (2004.) u svojoj knjizi *Theory of Global Capitalism*. Upravo zbog jasnoće i izbjegavanja prevelikog filozofiranja i kompliciranja koristim ga već godinama u predavanjima i drugim radovima koje sam pisao (Šimleša, 2014.). Iz do sada napisanog možemo sumirati:

- Ova se kriza, kao što je rečeno, sastoji od više manjih kriza što njeno i razumijevanje i rješavanje čini kompleksnijim i težim. Mi smo na žalost izgubili sposobnost sistemskog mišljenja i djelovanja te je svako „pobjego“ u svoje male fahove. Time gubimo cjelovitu sliku pred sobom i kao da nam je sužen vidokrug. Permakultura nas uči svojim dizajnom da problem pretvorimo u rješenje, a to postižemo holističkim pristupom i zaokruženim pogledom na svijet oko sebe.
- Stvaranje kriza je inherentni dio kapitalizma. Kapitalizam je ovisan o generiranju novih i novih kriza koje uvijek služe za pregrupiranje na pozicijama moći i bogatstva. Ovdje je recikliranje dovedeno do savršenstva, jer nakon procesa obrade (ekonomska kriza) krajnji proizvod (bogatstvo i moć) nije nižeg ranga odnosno nema manju vrijednost, nego dapače. Kapitalizam je dizajnirano nesposoban djelovati u skladu s ravnotežom te mu stalno nezasitno trebaju ekonomske i društvene krize.

S obzirom da sam o tome već pisao ovdje ćemo samo ukratko izdvojiti četiri manje krize koje zajedno čine krizu sistema, krizu kapitalizma 21. stoljeća jer niti na jednu od njih nije u stanju pružiti kvalitetan i opće koristan odgovor. Dapače, generira i produbljuje ih svojim načinom funkcioniranja:

1. hiperprodukcija roba
2. sve veći jaz između bogatih i siromašnih
3. smanjenje povjerenja u sadašnji sustav demokracije i političke autoritete
4. uništavanje ekosustava i osnova održivosti.

Kako smo već naglasili sve su one međusobno povezane i utječu jedna na drugu. Klackaju se ovisno od situacije do situacije između

uzroka i posljedica. Nije moguće riješiti samo jednu od njih bez da se posvetimo i drugima.

Proučimo malo svaku od njih u kontekstu značenja za naša društva i planet.

1. HIPERPRODUKCIJA ROBA I PROIZVODA.

Sustav ovisi o nekontroliranom rastu i povećanju potrošnje. Ako to stane, cijeli sustav je u krizi. Zato je potreban održiviji i pravedniji, permakulturniji dizajn čitavog društva, jer na našem planetu nije moguće rasti i trošiti unedogled i bez svijesti o cjelini. Naš planet poznaje ograničenja i poznaje ravnotežu. Dapače, bez poštivanja prvog i bez stremljenja prema drugom, ne mogu djelovati ekosustavi na našem planetu koji podržavaju život, pa onda i naš život pa onda i našu ekonomiju i pripadajuću proizvodnju i potrošnju.

Zato danas imamo toliko nepotrebnih proizvoda loše kvalitete, zato imamo toliko smeća i gušenja, toliko dugova i broja nezaposlenih. Prvo se stvara dug prema planetu odnosno budućim generacijama jer ih ostavljamo u svijetu smanjenog kapaciteta da podržava život. Pretjerano i neodgovorno iskorištavanje prirodnih resursa započinje ovaj krug destrukcije na svim razinama. Na kraju se nalaze prekomjerno iscrpljeni ekosustavi, planet smeća i zagađenja jer se niti jedan prirodan proces ne može nositi s tolikom količinom potrošnje.

Ovaj dug nitko ne plaća osim onih najsiromašnijih i najugroženijih, koji uslijed čitavog niza uzrokovanih vremenskih nestabilnosti na lokalnoj razini i klimatskih promjena na globalnoj razini ostaju kao prve i nevine žrtve ignorantskog odnosa prema prirodi. Realno, većina ovog ne nastaje iz naših potreba pa je onda treba stvoriti. Kao nezasiťne potrošaće konstantno nas se treba uvjeravati reklamnom industrijom da nešto što ne trebamo zapravo i trebamo pa kupimo. Ovdje je važan koncept nezasiťnosti odnosno kratke sreće. S obzirom da nam to u što nas se uvjerilo da trebamo i ne treba, a ne doprinosi našoj unutarnjoj potrebi za srećom i blagostanjem, mi krećemo nezasiťni u novu potragu. Proizvedeno stanje vječitog nezadovoljstva otvara prostor da tražimo sreću i blagostanje uvijek na krivim mjestima i vrtimo se u krug. Simpatična je sitnica da unutar ovako postavljenog ekonomskog sustava većina ljudi nikada neće doći u priliku osigurati dovoljno novaca za to sve

„što im jako treba“ ili ih se uvjerilo da im treba i tu dolazimo do bujanja zaduživanja. Većina koja nepromišljeno upadne u dužničku zamku vrlo brzo upadne u još gori nastavak, a to je da je izlaz iz dužničke zamke moguć samo ulaskom u novi dug. Ovisnost o novim i novim kreditima te zaduživanju kako bi se naizgled sanirali prošli dugovi predstavlja iznimno rizičnu i opasnu situaciju nestajanja vlastite slobode. Ovako sustav lagodno funkcionira sve dok ima mogućnost uzimanja novih kredita i manipuliranja s dugovima što će potaknuti potrošnju i rast.

Netko je lijepo rekao kako kupujemo proizvode koji nam ne trebaju s novcima koje nemamo kako bismo ispalili bitni pred ljudima do kojih nam uopće nije niti stalo. Zato je bitna hiperprodukcija, jer ona stvara lažnu sliku velikih potreba, odnosno stvara lažnu sliku smisla vlastitog postojanja, ali zapravo postoji samo zato da zakotrlja lavinu nekontrolirane potrošnje, odnosno ekonomskog rasta, odnosno dugovanja.

2. SVE VEĆI JAZ IZMEĐU BOGATIH I SIROMAŠNIH

Posljedica prve krize su sve zagađeniji okoliš, depresivni i nesretni ljudi te rast siromaštva. No, još jedna posljedica je akumuliranje bogatstva, a onda i političke moći, jer oni koji su prije krize imali puno nakon nje imaju još i više jer skupljaju svu društvenu vrijednost i dobar kapital kojima se uslijed krize umjetno smanjuje vrijednost. Hiperprodukcija vodi do hiperpotrošnje, a to dalje do hiperzaduživanja i oni koji ne idu na ultra-kapitalistički pogon s vremenom posustaju i gube utrku. Ostaje nam još hiperakumulacija u rukama sve bogatijeg sloja stanovništva. Svaka kriza donosi sve veće razlike između bogatih i siromašnih, a to je rezultat i ove posljednje globalne ekonomske krize. Takve trendove možemo pratiti diljem svijeta, uz iznimku da nešto uspješnije pomake na smanjenju nejednakosti možemo pratiti u mnogim državama Latinske Amerike.

To potvrđuje i najnovije istraživanje Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD, 2015.) *In it Together: Why less inequality benefits all*, gdje se ističe kako je najbogatijih 10% stanovništva u 80-im godinama bilo bogatije za sedam puta od 10% najsiromašnijih, a danas su bogatiji za gotovo deset puta. Gini koeficijent se najčešće koristi kao pokazatelj ekonomske nejednakosti. Daje omjer između 0 i 1, pri čemu zemlja koja je bliže 0 ima manju nejednakost u društvu, a ona koja je bliže 1 ima

veću. Primjerice, Danska ima Gini koeficijent 0.25, SAD 0.40, Brazil 0.50, a Južna Afrika 0.70. U 80-ima u zemljama članicama OECD-a bio je prosječno na 0.29, a od tada je skočio prosječno na 0.32 pri čemu je rast zabilježen u gotovo svim zemljama članicama, a u 17 od 22 stare članice OECD-a za koje postoje dugotrajni podaci rast nejednakosti je značajan. Posve je jasno gdje se slijeva bogatstvo nakon svake ekonomske krize.

Ono što je ovdje bitno naglasiti kako u skladu s naslovom izvještaja OECD-a, ekonomska nejednakost šteti društvu u cjelini i takvo društvo ne postiže dobre rezultate u čitavom nizu nužnih kategorija da se osjećamo sretno i sigurno. To su najbolje pokazali u sada već svojoj legendarnoj knjizi *The Spirit Level – Why More Equal Societies Almost Always Do Better*, britanski autori Richard Wilkinson i Kate Pickett (2010.). Oni su među prvima na vrlo zoran i jasan način prikazali, upravo na primjeru zemalja OECD-a, kako one zemlje koje imaju veću ekonomsku nejednakost (SAD, Velika Britanija, Portugal...) imaju i čitav niz izraženijih socijalno-društvenih problema koje većina ljudi naše planete ističe kao bitne u osiguravanju kvalitete života. Za potrebe njihovog istraživanja stvorili su zaseban Indeks zdravlja i društvenih problema, gdje su uspoređivali ekonomsku nejednakost neke zemlje s njenim postignućima u sljedećim područjima:

- životna dob
- znanje (posebno matematika i pismenost)
- smrtnost dojenčadi
- stopa ubojstva
- postotak ljudi u zatvorima
- stopa trudnoće među tinejdžerkama
- razina povjerenja
- postotak populacije u stanju prekomjerne težine i pretilosti
- razina mentalnog oboljenja (uključena i ovisnost o alkoholu i drogama)
- mobilnost u društvu

Radi se o fascinantnim podacima. Znači, gotovo u pravilu se pokazuje kako zemlje koje pogoduju širenju ekonomske nejednakosti su istovremeno zemlje gdje ima više ubijanja i raznih mentalnih oboljenja odnosno manje povjerenja i pokretljivosti u društvu. Radi se o društvima koja ne stvaraju sreću i blagostanje za većinu svojih stanovnika. Ali

niti za planet i budućnost. Logično je da tamo gdje se ljudi sve više odjeljuju na one koji imaju i na one koji nemaju da se smanjuju prostori za komuniciranje i susretanje te raste izolacija i povlačenje. Tamo gdje nema prostora za raspravu i dogovore, gdje svatko živi sam sa sebe i eventualno svoj uski krug najbližih, širi se strah i nepovjerenje među ljudima, a kada imamo strah i nepovjerenje imamo otežanu poziciju da se zalažemo za brigu za planet, brigu za ljude i pravednu raspodjelu. Dapače, kako ističe Sandel: „Društvo koje je izrazito podijeljeno ima male šanse u pokretanju demokratske rasprave o alternativnim razvojnim smjerovima“ (Domazet, Cvijanović, Dolenc, 2012.).

Jasno, mogli bismo reći kako u nabrojanim kategorijama države imaju razlike i zbog svoje tradicije i povijesti, vrijednosti i drugih specifičnosti, ali to možemo pratiti u svega par iznimaka. Ali ono što posebno fascinira je što su Pickett i Wilkinson pokazali iste rezultate i unutar jednog jedinstvenog kulturološko-ekonomskog područja kao što je SAD. Savezne države koje imaju veću ekonomsku nejednakost stoje lošije na Indeksu zdravlja i društvenih problema.

Nakon objave njihove knjige, čitav niz drugih autora i institucija je potvrdio glavne zaključke – veliki ekonomski nesrazmjeri u nekom društvu štetni su za ukupni razvoj i ostvarenje općeg blagostanja i sreće (OECD, 2011; Dorling, 2012; Lansley, 2012; Stiglitz, 2013.) odnosno možemo reći kako „globalno gledajući, kapitalistički imperativ rasta štetan je mehanizam koji se hrani rastućim nejednakostima“ (Domazet, 2014: 12).

Također, tamo gdje je veća nejednakost i gdje je se potiče, stavlja se veći pritisak na ostvarenje našeg društvenog statusa te naš pripadajući osjećaj depresije ako ostanemo „dolje“. Koliki je utjecaj prevladavajućih vrijednosti u društvu i naša potreba da se identificiramo s „uspješnima“, dovoljno govori i podatak kako od 13 posto populacije u SAD-u koja živi ispod razine siromaštva, njih 80 posto ima klima-uređaj, 75 posto ima najmanje jedno vozilo, a 33 posto ima kompjuter, perilicu suđa i drugo vozilo (Wilkinson i Pickett, 2010.).

3. SMANJENJE POVJERENJA U SADAŠNJI SUSTAV DEMOKRACIJE I POLITIČKE AUTORITETE

Nema sumnje da zbog činjenice gubitka povjerenja u sustav, odnosno u mogućnost sudjelovanja u bitnim odlukama koje osjeća sve veći broj ljudi, oni koji vode sustav, dakle političke i ekonomske elite, i one prirepne koje im drže lojtre od medijskih do znanstvenih, mogu biti zadovoljni. Uspjeli su raznim makinacijama i manipulacijama ostvariti svoje samoispunjavajuće proročanstvo, ogaditi ljudima politiku do razine da se ljudi od politike maknu te da sami i bez previše gnjavaže vladaju. Jer politika i sve oko nje ne zanima ljude, posebno mlade ljude. Premda je bit politike narod, raja, ljudi...oni na vrhu vladaju bez previše pitanja osim svake četiri godine kada trebaju uzeti glas.

Ipak ostaje pitanje: ako su nam već uzeli politiku, zašto smo dozvolili da nam uzmu političnost odnosno spremnost i želju da budemo odgovorni za svijet u kojem živimo i da smo društveno aktivni? Nema nikakve sumnje da oni koji skupljaju vrijednost nakon svake ekonomske krize postajući sve bogatiji i moćniji mirnije provode krađu društvenog i prirodnog bogatstva tamo gdje je vrhunac političke prisutnosti građana galama u birtiji, lajkanje na društvenim mrežama ili pametovanje unutar svoja četiri zida. Ili ništa od navedenog. Baš ništa. Kao ne zanima me i svi su mi oni fuj. E da, i svi su isti. Tako i mi postajemo isti, neka naopaka preslika političara i ekonomskih elita, jer nas sve iste na isti način to ništa ne zanima. I ne tiče nas se. Dok ne dođu po nas. Onda se čudimo kako nikog nema, kako to da smo ostali sami.

Dva su velika problema s gubitkom povjerenja u demokraciju kao sustav. Prvi je da se obične ljude sve manje pita i poziva da (su)odlučuju u temama koje ih se direktno tiču. Drugi se nadovezuje na prvi, a odnosi se na gubitak povjerenja u sustav i institucije da predano, pravedno i pravično provode zakone i obavljaju svoju dužnost. Problemi su strateške prirode i ističu kako smanjenje demokracije, ako se poslože i druge društveno-ekonomske okolnosti, može biti odskočna daska ne za one koji žele više demokracije, nego dapače, za one koji je žele potpuno ukinuti, što nas povijest naše vrste može naučiti.

Robinson (2004.) koji nam je ovdje polazišna točka, ističe kako nema nikakve sumnje da se sistem suočava s organskom krizom, a to znači da ima problema i na strukturalnoj razini i na razini legitimiteta ili hegemo-

nije. I na objektivnoj razini svojih struktura i institucija kapitalizam sve teže zadovoljava opće dobro. Logično i kao posljedica na subjektivnoj razini sve manje ljudi vjeruje kako je ovo vrh vrhova sustav i najbolji za nas odnosno osporava se njegov legitimitet. Sustav je u organskoj krizi.

No, bez obzira i na objektivnu i subjektivnu krizu sistema, još je uvijek prevelik broj ljudi u poziciji blokade i nečinjenja, nego zasukanih rukava i svakodnevnog fajta i rada za promjenu. Prvi korak nam je izaći iz blokade, ne samo misaone jer to nije dovoljno, već i djelatne. Za pravu promjenu je potrebna pozitivna i ostvariva alternativa postojećem sistemu i to na razini strukture i na razini legitimiteta. Inače lažni sistem otvara prostor lažnim alternativama. Dobivamo kristalne noći i referendume o braku.

Drugi problem s gubitkom povjerenja u demokraciju što, osim u zemljama velike tradicije aktivizma i građanskog otpora, nikad ne staje samo na politici i sustavu nego se prelje i na gubitak povjerenja među ljudima, a to je tek dno dna. Trenutak kada prestanemo vjerovati jedni drugima, kada prestanemo surađivati jedni s drugima i boriti se za bolji svijet jedni s drugima je pravi trenutak bez povratka, to je točka koja dijeli granicu između života i smrti, najvažnije mjesto za obraniti. Mene osobno više deprimira i rastuži nedostatak ove energije, nego sva moć korporacija i njihova beskrupuloznost. Tu nemam nikakvih očekivanja, a za nas – ili ćemo se izboriti za nešto bolje kroz suradnju te međusobno učenje i pomaganje ili baj baj svemu lijepome.

Dakle, sustavu tu treba odati priznanje za temeljitost i vizionarstvo, ne samo da su nas odvratili od politike, što bi bio sam za sebe problem, nego nas je uspio odvratiti i jedne od drugih. Tako danas imamo kvazirješenja na sve ove krize koje spominjemo, nekakve hibridna potrošačko-individualistička glavinjanja o tome kako našim osobnim pristupom i isključivo osobnim akcijama spašavamo svijet, planet, siromašne, ugrožene vrste...možemo nastaviti niz unedogled. I to je po meni najveća kriza koju Robinson nije spomenuo – iluzorno uvjerenje da svijet mijenjamo sami.

4. UNIŠTAVANJE EKOSUSTAVA I OSNOVA ODRŽIVOSTI.

Već smo u opisivanju prve krize istaknuli koliko previdamo da smo dio prirode sa svim svojim posebnostima i kvalitetama stvaranja kulture i društvenih obrazaca kakvi ne postoje u prirodi. Ali iluzija da nemamo nikakve veze s kvalitetom ekosustava jedna je od najvećih obmana u povijesti naše vrste. Unatoč svim deklarativnim izražavanjima brige za planet i dalje se situacija pogoršava na gotovo svim područjima vezanima za okoliš. Prema znanstvenom istraživanju *Planetarne granice* 2.0. kojeg provodi Stockholm Resilience Centre (2015.) od devet temeljnih ograničenja našeg planeta bitnih za njegovu ravnotežu i kvalitetno obavljanje funkcija ekosustava, u čak četiri smo prešli granicu stabilnosti: klimatske promjene, gubitak bioraznolikosti, korištenje tla te procesi kruženja fosfora i dušika. Nije naodmet naglasiti kako su klimatske promjene globalni problem sa višestrukim, dalekosežnim i sveobuhvatnim utjecajem. Sljedeća tri ograničenja su direktno vezana za konvencionalnu poljoprivredu sa svim njenim naopakim odnosima prema prirodi i metodama proizvodnje hrane koje remete prirodne procese kruženja tvari i energije te ostavljaju zagađenje. Dodatno mi dobivamo hranu koja je sve lošije kvalitete, nutritivne vrijednosti i možemo reći koja nije vitalna. A hrana bi trebala biti naša energija, pored zraka i vode i psihičkog stanja presudna za naše zdravlje. U razdoblju 1940.-1991. povrće je u prosjeku izgubilo 49% natrija, 16% kalija, 24% magnezija, 46% kalcija, 27% željeza, 76% bakra i 59% cinka. Mrkva je izgubila 75% kalcija, 46 posto željeza i 75% bakra. Krumpiri 30% magnezija, 35% kalcija, 45% željeza i 47% bakra (Thomas, 2003.). Voće nas također sve slabije čini zdravima i postaje nakupina nekog bezukusnog tkiva. Danas je potrebno pojesti četiri jabuke da dobijete istu količinu vitamina i korisnih minerala koje biste dobili u jednoj jabuci iz 50-ih godina prošlog stoljeća. Koji je to apsurd – dajemo našoj djeci jabuke da budu snažna i zdrava i ako im dajemo jabuku koja nije proizvedena ekološkim putem zapravo ih činimo dugoročno slabima i sklonima oboljenjima. Više o ovome je napisano u *Zelenim alatima – Briga o tlu*.

Ekološki otisak kao najbolji pokazatelj našeg utjecaja na planet u izvještaju *Living Planet Report 2014* (GFN i WWF, 2015.) ističe kako nam trenutni biokapacitet planeta omogućava da svi ljudi zadovolje svoje potrebe na 1,7gha (globalnih hektara). To je površina na kojoj bi svatko

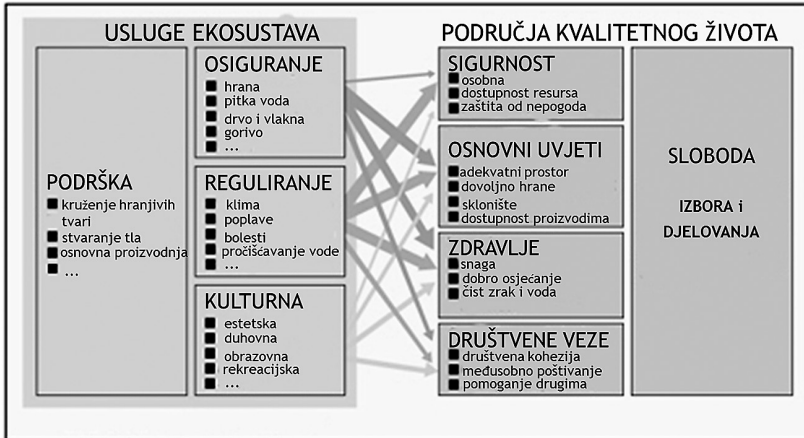
od nas trebao zadovoljiti sve svoje potrebe (hrana, energija, transport, građevina, proizvodi, otpad, emisije...) ukoliko želimo primijeniti treći etički princip permakulture - pravednu raspodjelu.

Trenutni ekološki otisak na globalnoj razini je 2.6gha. To znači da smo u ekološkom minusu na razini cijelog svijeta, odnosno da i u odnosu na planet koristimo neodrživi princip zaduživanja. Naš planet ne stiže počistiti sve za nama, regenerirati toliko brzo i apsorbirati svo zagađenje i smeće koje napravimo. Treba mu godinu dana i sedam mjeseci da nadoknadi i sanira sve ono što mi potrošimo i bacimo u jednoj godini. I zato i ovdje dižemo kredite sa sve nepovoljnijom kamatom. Samo što se prirodni sustavi ne mogu prevariti micanjem ili dodavanjem nekoliko elektronskih nula kao u današnjoj ekonomiji.

Tu dolazimo do zanimljive situacije na koju vam neće znati ili željeti dati odgovor niti jedan od razvikanih ekonomista statusa quo, zagovornika slobodnog tržišta i neoliberalne otimačine, pa čak na žalost niti mnogi od veleumnih teoretičara lijeve misli koji i dalje kao jedini problem naše vrste vide isključivo redistribuciju ekonomske vrijednosti odnosno promjenu fotelja (Higgs, 2014.). A zanimljiva situacija glasi – kako je moguće osigurati tu toliko žuđenu i zasluženu kvalitetu života svakog stanovnika na planetu ako bismo u slučaju življenja kao prosječni stanovnik SAD-a trebali gotovo četiri planeta?! Toliko naime oni potroše za svoj životni stil. Napredne zemlje Europske Unije „svega“ tri planeta. Hrvatska „samo“ dva planeta. A sve veći broj ljudi nezadovoljni kako žive. Koji apsurd. Uništavamo planet kao nikada i još nismo sretni. Umjesto da čuvamo to blago i koristimo ga na pravedan i održiv način za opće blagostanje i sreću.

Na nekoliko mjesta sam već isticao najopsežnije i najkvalitetnije istraživanje o stanju ekosustava na našem planetu *Millennium Ecosystem Assessment* (2005.), gdje se istaknulo kako smo u već 15 od 24 osnovnih usluga ekosustava prešli granicu održivosti zbog pretjeranog iscrpljivanja i zagađenja. Peter M. Vitousek ističe kako „ljudi čine kvalitativne i historijske promjene u svijetu koje će utjecati na strukturu i funkcioniranje Zemlje kao sustava...“ (Foster, Clark and York ,2010: 35).

No ono zbog čega je ovo istraživanje bitno nije samo potvrđivanje i golom oku vidljivog čerečenja po prirodi svega živog i neživog, nego povezivanje usluga ekosustava s kvalitetom našeg života što je prezentirano na slici.

Ovdje je vidljivo na koji način su četiri osnovne usluge svjetskih ekosustava (podrška, osiguranje, reguliranje i kulturna usluga) povezane s četiri osnovna područja kvalitete života svakoga od nas (sigurnost, osnovni uvjeti, zdravlje i društvene veze). Prikazana je i snaga te povezanosti te tamo gdje ona jača, odnosno gdje je jači utjecaj određene vrste usluga ekosustava na neko od područja kvalitete života, strelica je šira.

Ovo je iznimno važna poanta koju često previđamo jer smo slijepi na svoju povezanost sa svjetskim ekosustavima i planetom – tamo gdje je normalno funkcioniranje i kvaliteta usluge ekosustava narušena ili uništena tamo se lošije i manje sretno živi, tamo je kvaliteta života manja. I zaista, ukoliko bacimo pogled po planetu, možemo vidjeti kako u pravilu gotovo svugdje gdje ne funka priroda ne funkaju niti ispunjeni i zadovoljni ljudi. Možemo otvoreno reći da tamo gdje ekosustavi ne osiguravaju sebi ugrađene usluge i tamo gdje nema uvjeta za osiguranje optimalne kvalitete života, tamo nema prostora za slobodno mišljenje i djelovanje, jer je izvjesno da je to prostor nasilja i destrukcije.

Vjerujem kako je sad još jasnije na koji način su ove četiri krize međusobno povezane i kako su pokušaji da ih se riješi izdvojeno i zasebno, unaprijed osuđeni na propast. Ove krize, kao i generalna kriza cijelog sistema postoje zbog prevladavajućih pravila i vrijednosti političko-ekonomskih elita. Činjenica da je političko-ekonomski sistem interesa i moći također u svojoj vlastitoj krizi samo još više pogoršava stanje i u drugim područjima: ovisnosti o kontinuiranom rastu te pripadajućoj potrošnji, gubitku povjerenja i apatičnom pesimizmu, te zagađenju i uništavanju ekosustava. Zato mu trebamo posvetiti dodatno pažnje u knjizi.

3. Ovisnost d.o.o.

Već smo naveli na nekoliko mjesta kako je trenutni ekonomski sustav ovisan o rastu i stvaranju duga. Objasniti ćemo sad ta dva ugrađena problema u kapitalizmu.

Kapitalizam, a pogotovo njegova ovovremenska metamorfoza imaju žešće narko odnos prema rastu i prema dugu. Današnja ekonomija je toliko navučena na nekontrolirani rast da je zato potrebna ona suluda hiperprodukcija svakojakih besmislica koje se prodaju pod reklamom sloganom – *tko ne kupi papak*. A gaziteljska potrošnja nije moguća bez pripremljenog sustava kreditiranja i beskrajnog zaduživanja. A da bi dug mogao imati smisla mora se stvarati potreba za najšarenijim dućanom – radno vrijeme non-stop. I tako se taj krug zatvara i postaje životni radijus kretanja običnih ljudi. Ukoliko se ovoj kapitalističkoj *đankози* uskrati svakodnevni šut i ne dobije svoju dozu nove robe, novih kredita, novog zagađenja, nove potrošnje, nove depresije...imamo totalnu apstinencijsku krizu.

Da smo mogli za vrijeme ove posljednje ekonomske svjetske krize stajati sa strane i ne biti svjesni kako ide još jedan krug šutiranja običnih ljudi iz kreditnog raja u dužnički pakao, što je tanka nevidljiva granica, bilo bi gotovo pa simpatično gledati kako se elite upinju na sve moguće i nemoguće načine, otvoreno i skriveno spasiti sustav po svaku cijenu kada je počelo mahnjito financijsko strmoglavljenje. Jedna od najvećih investicijskih banaka, francuski BNP Paribas, dobila je tu čast da započne još jedan krug kako kažu dežurni „nema problema ekonomisti“ uobičajenih cikličkih krugova između prosperiteta i krize, kao da je riječ o nečem prirodnom, a ne stvorenoj kugli koja, kotrljajući se, ruši sve vrijedno pred sobom kako bi mu se smanjila vrijednost s jednim jedinim ciljem da bogati i moćni postanu još bogatiji i moćniji. Al da ima tu nekog

postmodernističkog koketiranja s prirodom ipak govori obrazloženje iz dotične investicijske banke krajem ljeta 2007. godine zašto „nenadano“ suspendiraju svoja tri investicijska fonda, a koje glasi da je razlog gašenja fondova „totalna evaporacija likvidnosti“ na tržištu.

A čujte ove kojima su odavno evaporirali zdrav razum i poštenje: „Raspodjela kreditnog rizika od banaka prema puno raznolikijoj grupi investitora (op.aut. misli se na derivatostitore), umjesto da drže te rizike na svojim računima, pomoglo je bankarskom i općenito financijskom sektoru da bude više otporniji“ (Dodd, 2014: 119). Znači, ovdje se hvali bujanje razno raznih financijskih derivatnih spletki te investicijskih zagonetki koje skrivaju pravu vrijednost nečega klađenjem na vrijednost u budućnosti čime je omogućeno da se zakamuflira upravo neotpornost financijskog sektora. Vrijeme pisanja rečenice proljeće 2006. godine, svega godinu dana prije izbijanja svjetske financijske krize, autori Međunarodni monetarni fond, naslov ljupkog djela – *Global Financial Stability Report*. Ne zezam se, zbilja tako zovu izvještaj i zbilja su tako napisali.

U manje od godinu dana, one iste banke i njihovi financijsko-špekulantski derivati koji su i stvorili krizu dobili su od država javnih 7 trilijuna dolara (da, da, nije greška sedam tisuća milijardi dolara u samo prvih godinu dana krize) kako bi ostale iste i nastavile po starom (Jackson, 2009.).

Mnogi su primijetili kako je to isto kao kada bismo razbojniku koji je ukrao nečiji novac, otišao u kasino i kroz kockanje izgubio i više od iznosa koji je ukrao (uspjut uspjevši uvjeriti sve prisutne da ima toga još i da će krenuti na bolje), na kraju ne samo nadoknadili sav gubitak, nego ga još i osobno nagradili kroz bonus. I to s novcem istih onih kojima je razbojnik prvo ukrao novac. Sad je sigurno jasnije ona teza o krizi kao spektaklu iz kojeg bogatiji izlaze još bogatiji. Najmoćniji svjetski bleferi hladnokrvno su skrivali adute u rukavu i pozivali obične ljude na štednju jer eto, teška su vremena. Priroda i resursi su stavljenu u rubriku *navali narode dok ima* kao da ih je kriza naštancala na pokretnoj traci, a ne potrošila preko razine održivosti. Kockari na dobitku, običnoj raji dužničko ropstvo, gubitak nekretnina, zaposlenja i firmi, gubitak socijalnih, ljudskih i drugih prava, a državi povećan javni dug i neuravnotežen budžet. Zato se svima nazovi državicima tresu

gaće od raznih kreditnih agencija (koje su se pravile toše kad je trebalo nadgledati poslovanje kriznoljubnih banaka i njihovih fondova), jer im je sve tako nategnuto da samo povećanje kamata na zaduživanje od par postotnih poena stvara predinfarktno stanje i zato svjedočimo tužnim scenama da su političari bliži takvima nego svojim ljudima kojima služe.

Koje je to divno sredstvo ucjene? Ne umire samo socijalna država i prava građana, umire i sama jezgra demokracije, a to je da narod vlada (Streeck, 2011.).

„Svako društvo ima neki svoj mit. Naš je mit o ekonomskom rastu (Jackson, 2009: 8)“. Opsesivno vjerujemo kako je moguće imati kontinuirani rastući ekonomski rast na planetu gdje ništa ne raste unedogled. Jasno je da se svako društvo teško nosi sa preispitivanjem svojih mitova, jer čine temelj identiteta i vrijednosti.

4. Kad porastem bit ću...zadužen

Ovisnost ekonomskog sustava o rastu tjera nas da se u ograničenom sustavu biokapaciteta prirode i planeta, ponašamo kao da sve može i treba rasti unedogled, situacija koja ne postoji ni u jednom području na planetu. Posljedice su: iscrpljivanje resursa i ekosustava, potrošnja i konzumerizam, novi krediti i zaduživanje te zagađenje i gomilanje otpada sa svim posljedicama. Sve to treba i može uvijek ići gore. Ekonomisti i političari kažu kako će se za sve pobrinuti tehnologija i ukupno bogatstvo i tako nam tepaju sedativima već više od pola stoljeća. A jedino što imamo je samo još više briga. Ovisnost o linearnom rastu kojem niti nebo nije granica dovela je do sulude potrošnje gladnih potrošača što je sinonim za grubu šamarelicu majčice Zemlje po svim njenim dolinama i gorama, morima i udubinama, a dugoročno joj sve više mijenjamo lični opis. Nas to pak ostavlja da se bacakamo u živom blatu najveće financijske i dužničke krize kojima također nebo nije granica. Peter Victor (2008.) u svojoj vizionarskoj knjizi *Managing Without Growth – Slower by Design, Not Disaster*, ističe kako postoje granice ekonomskom rastu na našem planetu te su one vidljive kroz:

1. Resurse – trošimo na turbo pogon resurse koji se ne mogu obnoviti, a one koji se mogu obnoviti trošimo brže nego nas stižu.
2. Odlagaonica – sva područja našeg planeta koja su zadnja pošta našeg konzumerizma i imaju ulogu da moraju posaugati sve to što mi bacamo i emitiramo odnosno zagađujemo, imaju sve veći problem to činiti, jer također ne stižu.
3. Usluge – kako smo naveli na početku knjige naš planet nam pruža čitav niz usluga koje mi često slijepo uzimamo za bud zašto. Naš sadašnji način odnosa prema planetu dovodi mnoge od tih usluga do

stanja da su utihnule ili pobjegle glavom bez obzira, jer ne plaćamo svoj račun. Samo trošimo. O napojnici da i ne govorimo.

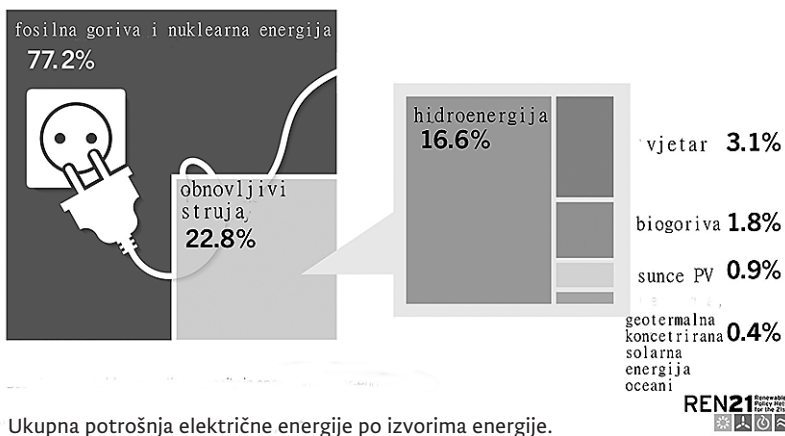
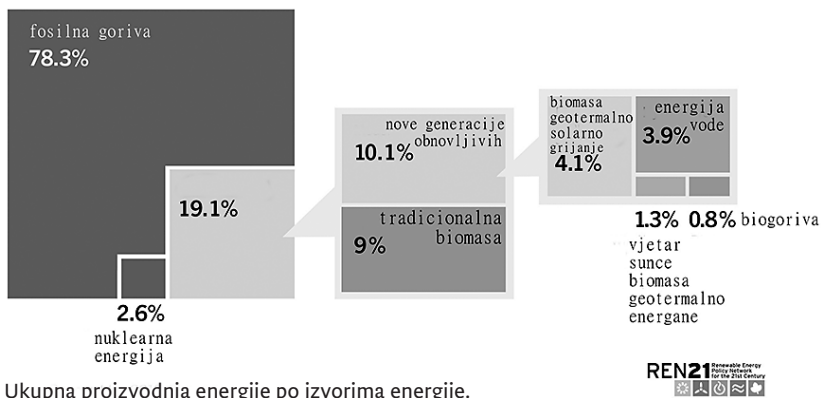
Kako raste naša potrošnja tako raste emisija stakleničkih plinova i tako raste rizik od nesagledivih posljedica klimatskih promjena u dužem periodu. U smislu dizajna jedna od najvećih blokada prema održivijem i pravednijem svijetu je ovisnost rasta BDP-a (bruto društvenog proizvoda) od potrošnje energije, a u današnjem svijetu to znači od potrošnje fosilnih goriva – nafte, plina i ugljena te ništa sretnije i sigurnije alternative - nuklearne energije. Ne možemo nikako odvojiti (engl. *decoupling*) tu destruktivnu vezu i do sada su je jedino velike financijske krize uspijevale nakratko poljuljati, ali ovisnost je to, kad ti se netko uvuče pod kožu i postane dio tvog identiteta pa se partneri brzo vrata jedno drugome. Za sada to ne uspijevaju razdvojiti niti sva sila tehnoloških postignuća i energetska učinkovitost. Svi podaci govore da oni čine razliku u smislu da se nešto proizvede uz manju potrošnju energije na licu mjesta i to se naziva energetske intenzitetom. Od 70-ih godina prošlog stoljeća energetske intenzitet svake godine opada za 0,7 posto, da bi doživio svoj vrhunac s 2014. godinom i razinom od 2,3 posto (IEA, 2015.). Dogodi se tu i tamo i pokoji flirt s obnovljivim izvorima energije te se oni polako približavaju polovici ukupno novih godišnje instaliranih energetske sustava. Rastu i investicije u taj sektor, u cijelom svijetu 2014. godine 270 milijardi dolara (REN 21, 2015.). To se događa paralelno s velikim padom vrijednosti korporacija koje se bave ugljenom i velikim uspjehom kampanje *Deinvestirajte* koja zagovara povlačenje novca iz sektora fosilnih goriva te su iznad svih očekivanja krajem prošle godine već prešli 2.6 trilijuna dolara koje su pojedinci ili pravni subjekti maknuli iz industrije i projekata fosilnih goriva (Linnitt, 2015.).

No, kako smo rekli i energetske efikasnost i obnovljivi izvori energije unatoč svim pokušajima da snube ukupnu potrošnju na kraju se moraju zadovoljiti najobičnijim očijukanjem ili u boljem slučaju kratkom aferom. Naime, bez obzira na energetske intenzitet, ukupna potrošnja energije raste što zbog toga što sve više nas misli da može živjeti kao i oni koji trebaju četiri planeta za svoj životni stil, što zbog tzv. povratnog efekta (engl. *rebound effect*) naše intencije da sve uštede ne sačuvamo zaista nego ih potrošimo negdje drugdje (veća mobilnost, više elektronskih uređaja po kućanstvu...). Da bi se zaista nešto postiglo s učinkovitošću u

potrošnji energetske intenzitet bi trebao opadati deset puta jače, što u ovom trenutku izgleda kao znanstvena fantastika. Radi se o klasičnom prodavanju magle i pravi je apsurd da zemlje koje se diče velikim indeksom energetske intenziteta su upravo one zemlje koje se diče i velikim ekološkim otiskom.

Sličnu košaricu dobivaju i obnovljivi izvori energije. Nema nikakve sumnje da bilježe zadnjih godina nevjerojatan razvoj u širenju i novim instalacijama, jeftinijim troškovima i ukupnoj cijeni, rastu efikasnosti i iskoristivosti.

No, obnovljivi izvori energije su kao najbolji maratonac koji se pojavio na trkalištu i kreće furiozno i hrabro, ima podršku i dijela publike,

ali zbog nepravednih pravila i korumpiranih sudaca, drugi trkači su počeli natjecanje puno prije i sad su već na 20-om ili 30-om kilometru. Spomenuli smo kako su trenutno investicije u obnovljive izvore energije 270 milijarde dolara. Te investicije stoje pored godišnjih direktnih subvencija u fosilna goriva u iznosu od suludih 650 milijardi dolara, a skrivene subvencije dižu tu brojku i za nekoliko puta više. Kakvi su razmjeri svega toga najbolje govore slike ili prikazi trenutnog udjela obnovljivih izvora energije u ukupnoj potrošnji i u potrošnji električne energije. Kada se pogleda udio energije sunca ili vjetra bilo kakav komentar je suvišan.

Izgubljeni u prijevodu slave svi oni koji misle da će nas samo prebacivanje na drugačiji izvor energije nekom magičnom forum spasiti, a mi ćemo i dalje ko koke ključati po sklopka i tipkama. No, činjenica je kako nema dovoljno prirodnih resursa da se zadovolji životni stil prosječne osobe na Zapadu. A nemamo niti dovoljno vremena da dočekamo utrku maratona do kraja. I zato nam prvi korak treba biti bolji dizajn i održiviji sustav na razini cjeline i na razini povezanosti i protoka između dijelova. Treba prvo vidjeti gdje se rasipa, gdje se gubi, gdje se može uštedjeti i sačuvati energije. Tek nakon toga, obnovljivi izvori energije i energetska učinkovitost mogu donijeti rezultate i uspjeh u razdvajanju ovisničke veze između rasta ekonomije i rasta potrošnje energije. Znači, treba one fosilne maratonce naključane subvencijama i višedesetlječnim vjetrom u leđa početi neprimjetno počkaljivati, zaustavljati visokim preponama i organizirati gromoglasni huk s tribina nešto kao buuuu tako da se i suci malo zamisle, a da se ovima „odsijeku noge“, a glava smanta i zaborave od kud su i di idu. Onda takvima im pokazati put i uručiti kartu u jednom smjeru za destinaciju: resort perfekt pasivni. A ovim našim obnovljivim maratoncima treba ispeglati stazu i dati im malo dilitija da bude warp 10. I vratiti vjetar u leđa, jer uostalom to je obnovljivi izvor energije.

Kolika je opsesija sustava da projicira fatamorgane i prodaje maglu najbolje govori opće slavlje u ožujku pred ovogodišnju najavu objave izvještaja Međunarodne agencije za energiju (IEA, 2015.) *Energy and Climate Change*. Najveći svjetski mediji su teturali u transu od prvih rezultata odaslanih iz glavne svjetske energetske agencije kako po prvi

put u 40 godina koliko se mjeri globalno raste BDP (prema MMF-u 2,9% u 2014. godini) bez rasta emisije CO₂ koja je ostala otprilike na istoj razini kao i godinu prije. Posebno je pumpana atmosfera prije klimatske konferencije u Parizu pred kraj godine kao nije tako loše i sve je super i sve je za pet. No kad se malo umiju oči vidi se nekoliko bistrih činjenica. Dok su naslovi vrištali kako se nije povećala emisija CO₂, manje je bilo glasno kako se radi o emisiji CO₂ koja dolazi od potrošnje energije koja iznosi manje od polovice ukupne potrošnje u svijetu. Ali ajde da ne cjepidlačimo možemo reći kako je to i za pozdraviti, premda kako smo rekli to odvajanje bi trebalo biti puno snažnije i vidljivije. Podaci pokazuju kako nema ukupnog smanjenja emisije CO₂ u 2014. godinu u odnosu na godinu prije, a predviđa se tek blagi pad u 2015. godini (vidi na <https://www.co2.earth>).

Kada netko prodaje maglu, prodaje nam iluziju da ćemo bolje vidjeti ili nam želi nešto sakriti, i ovdje se upravo događa loša kamuflaža vizionarskih fejkera koji nam prodaju foru da je odnos ekonomski rast - rast potrošnje energije isključivo stvar tehnologije, a ne nekoliko svjetlosnih godina prije stvar političko-ekonomskih pravila i svjetonazorsko-vrijednosnog ponašanja (Foster, Clark i York, 2011; Dash, 2014.). Zato i dalje traje globalni napad na život, uz ignoriranje ukupnih troškova nekog proizvodnog procesa, prebacivanja računa na cijelo društvo ili one koji su ionako bez prava i najugroženiji. I dalje traje globalni napad na život bez smanjenja ukupnog otiska na resurse i smanjenja ukupne potrošnje. Da je drugačije, ovakva ekonomija ne bi postojala. A znamo da se niti jedan ovisnik ne mijenja dok je lijepo i dok se ima za platiti.

5. Dugujem, dakle postojim

Kako je detaljno pokazao u svojoj iznimnoj antropološkoj studiji David Graeber (2012.) „u početku bijaše dug“. U mnogim jezicima riječ dug je istovjetna riječi za grijeh kako ne bi bilo nismo znali. Vrlo brzo s razvojem naše vrste ugrađivano nam je od elita kako se duga treba bojati i sramiti. Zato su prva dugovanja divinizirana i od tuda tolika potreba da se umilostivimo bogovima, da ih umirimo darovima, da nam otpuste dugove naše. Danas su bogovi u velikim staklenim neboderima i nose tamna odijela. Ali svrha duga kao sredstva dresiranja ostala je ista. Naslov knjige Maurizija Lazzarata (2013.) *Proizvodnja zaduženog čovjeka* pogađa bit identiteta današnjeg čovjeka i način na koji se stvara. To je vrhunac koncepta duga kao simbola patnje na našem planetu za obične ljude. Zaduzenost postaje kolektivni identitet, svi su dužni, to je slika čitavog društva.

Ovisnost o dugu je povezana s ovisnošću o kontinuiranom sve većem ekonomskom rastu. Ekonomija ne postoji ukoliko se kontinuirano ne emitiraju krediti i ne raste dug koji je danas toliko narastao da je uopće suludo očekivati da će ikada moći biti vraćen. Tog novca nema. Dug je sredstvo kontrole i autocenzure, straha i nametnutog identiteta. Nejasan i nevidljiv proces skriven iz binarnog koda i jedinica s puno puno nula utječe na ukupnu realnu ekonomiju i čitava društva. Često zaboravljamo kako je sistem uređen tako da oni koji su s(p)retniji mogu na individualnoj razini izaći iz duga ili kad država vrati dug jer posjeduje robu ili uslugu koju svi u nekom trenutku žele. No, na drugoj strani klackalice je uvijek netko tko je izvisio. Netko tko se zadužio da može taj novi slasni proizvod kupiti. I tako ukupni dug raste, jer ukupnoj ekonomiji to treba.

Cilj ekonomije je pretvoriti sve više života u stvari te ih pripremiti i obraditi za prodaju na tržištu. Problem je što se ne mari za posljedice u društvu, okolišu i drugdje odnosno troškovi tog pretvaranja u stvari se ostavljaju upravo društvu i okolišu da ih plati i sanira.

Kada to tako uspješno funkcionira u ekonomiji to zovu dobre godine. Ali čak i u njima dug gotovo uvijek raste. Samo što se onda ne brinemo zbog rasta duga, jer raste i ekonomija pa mislimo da nikad neće stati.

Banke u tzv. dobrim godinama dijele kredite koda su džabe (i korisnici ih isto takvima uzimaju pa i oni imaju odgovornost) i općenito vlada optimizam (Jackson i Dyson, 2012; Tickell, 2013.). Gotovo svi koji žele nešto trošiti mogu doći do kredita vrlo lako. Tako banke pumpaju balon za koje i same znaju da će puknuti, ali to ignoriraju dok šareni balon leti nebom i uveseljava narod, odnosno potrošače. Onda dođu one godine koje nazivaju lošima. Tada novac što znači kredit više nije jeftin i lako dostupan resurs, nego nešto neprocjenjivo i luksuzno, nešto do čega samo odabrani i dostojni mogu doći. Sada svi koji su sumanuto uzimali kredite u onim dobrim godinama dobivaju teže uvjete otplaćivanja, jer je jelte kriza i kamate rastu i treba stegnuti remen, a oni kojima treba novi kredit da zatvore stari, što je uobičajena shema poslovanja, ne mogu doći do novog kredita ili ako i dođu onda imaju izrazito nepovoljnije uvjete. Tu onda stvarna ekonomija staje i oni mali napuštaju teren, a oni veliki akumuliraju još veće bogatstvo, jer su oni jedini kojima u tom trenutku nije problem doći do novca. Jeftin ili skup, njima isto, jer ga imaju i kontroliraju. Znači, svi oni kojima trebaju krediti za poslovanje teže dolaze do njih ili odlaze u bankrot, jer su im pali na leđa teži uvjeti otplaćivanja, manje zarađuju na tržištu jer je nepoznat netko proglasio loše godine i objavio krizu pa građani manje troše, uvlači se strah i nema kretanja. Ono što je apsurd da i u tzv. lošim godinama novca ima dovoljno, samo oni koji njime gospodare ga ne daju i ne žele pustiti u opticaj čime mu još i više dižu vrijednost odnosno zbog svoje povećane akumulacije kapitala dižu vrijednost sebi. I još zarađuju na kamatama od novca sklonjenog u bankama. Kada god imamo ovakvu ekonomsku akumulaciju imamo blokadu u ekonomiji i društvu, jer je jedan vrijedan resurs maknut iz protoka.

Kako smo rekli, cijeli ovaj proces se inače objašnjava maltene kao prirodna pojava, malo kruže dobre i loše godine u ekonomiji, bez

pojašnjenja da tu ništa prirodnog nema i da se krize proizvode. Kada u godinama proglašenim kriznima počne padati vrijednost svemu, novcu, nekretninama, firmama, resursima...oni najbogatiji koji uvijek imaju, pojavljuju se u tom trenutku i uzimaju sve kao na pladnju, sada puno jeftinije nego donedavno, jer je svemu što vrijedi umjetno smanjena vrijednost. Tako se iz blokade prelazi u transfer, transfer privatne i društvene vrijednosti za koju se netko mučio i izdvajao, kupovao i razvijao, sada odlazi za ispod cijene najbogatijem sloju kojima tako kriza ispada kao zlatna koka za širenje moći i utjecaja. Radi se zapravo o transferu vlasništva, gdje oni koji imaju nakon krize imaju još i više te šire svoje posjedovanje. Vlasništvo je sama jezgra kapitalizma. Vlasnici se onda reklamiraju kao najuspješniji, njih ništa ne može zaustaviti da investiraju i da kupuju. Mada su im pravila u današnjoj ekonomiji sve omogućila i pripremila pa možemo reći kako je to čista štela.

Dugovi zapravo i služe više kao sredstvo ucjene i kontrole. Da je tome tako dovoljno govori istraživanje profesora Anthony Evansa i njegovih kolega iz Europe Business School koji su pokazali kako si sada velike EU zemlje međusobno duguju ogromne iznose, te bi im bilo jednostavnije i bolje po utjecaj na ekonomiju njihovog nagomilanog javnog duga da si međusobno otpišu dugovanja. Primjer međusobnih dugovanja Irske, Španjolske, Italije, Velike Britanije, Francuske i Njemačke pokazuje kako bi si međusobnim otpisom mogle smanjiti ukupni dug za nevjerojatnih 64%, s preko 40% BDP-a na manje od 15%.

Ako su kofol najrazvijenije zemlje toliko dužne da je nemoguće vratiti taj iznos, čemu sve to? I ako svi duguju svima tko je taj tko ubire dug? I koja je poruka koju šalju milijardama onih koji sanjaju postati kao najrazvijeniji?

U fascinantnoj knjizi *Money and Sustainability – The Missing Link*, Bernard Lietaer (2012.) sa suradnicima ističe sljedeće utjecaje sadašnjeg ekonomskog sustava:

1. Potiče izmjenene rasta i kriza.
2. Potiče kratkoročno razmišljanje.
3. Potiče nekontroliran rast.
4. Potiče koncentraciju bogatstva.

5. Potiče smanjenje socijalnog kapitala (Lietaer et al., 2012.).

Način na koji se stvara novac u bankama stvara imperativ duga, koji stvara imperativ rasta – zajedno oblikuju destruktivnu grabež za dostupnim novcem kojeg zapravo uvijek ima manje nego što je ukupni dug (Greco, 2009.). Dok novac funkcionira na ovakav način ne možemo osigurati održivost.

6. Što je uopće novac?

Dugo sam razmišljao kako objasniti novac, a da ne zapadnem u zavrzlake financijaškog žargona kojeg nitko ne razumije. U osnovnoj literaturi o ekonomiji kaže se da je novac: a) obračunska jedinica, b) sredstvo za pohranu vrijednosti i c) sredstvo razmjene. Sva tri opisa nam zvuče logično i možemo odmah navesti razloge i primjere za njih. A opet teško možemo opisati što novac zaista je, koja je njegova bit, kako djeluje, a pogotovo smo zbunjeni danas sa svim izvedenicama novca u elektronskom prostoru gdje caruju derivati, dužničke obveznice, kolaterali, ukamaćivanje...

O novcu možemo čitati još jednu stvar u osnovnoj literaturi o ekonomiji a to je da je nastao kao efikasna nadogradnja odnosno bolje rečeno zamjena za trampu. Ljudi su se navodno stoljećima trampili za govoda, žito, koke, koze, školjke...što god im je bilo pri ruci kao vrijednost, ali razumljivo je svakome da takav sustav baš nije jednostavan. Nastanak novca je olakšao trgovinu jer su svi uključeni u nju prihvaćali prve valute kao obračunske jedinice i kao sredstvo razmjene.

Ranije spomenuti David Graeber (2012.) razbija veliki mit ističući kako novac nije nastao iz potrebe olakšavanja razmjene, već je njegov nastanak duboko povezan s potrebama ratovanja i osvajanja odnosno plaćanja vojske i ratnika. Tu je bitan i sustav poreza uspostavljen od strane vlasti, odnosno nametanje trgovine s ratnicima koji imaju novac, jer zbog plaćanja poreza trebali su ga imati i građani. A tamo gdje je nasilje bilo vezano za plaćanje, značajno sredstvo u tu svrhu bilo je ropstvo i korištenje ljudi kao radne snage pod prisilom i prijetnjom oduzimanja života. Tako se stavila i cijena na čovjeka, na osobu, čime mu se zapravo oduzimaju prava koja proizlaze iz priznavanja osobnosti. Korten (2006.) to naziva „pripitomljavanjem ljudi“.

Ovdje je bitno pojmiti kako se u povijesti naše vrste prvo pojavljuje dug, i to prvo kao moralna krivnja prema vladarima, prema bogovima koje vladari predstavljaju i prema životu kao takvom (Dodd, 2014.). Zar nije apsurdno se osjećati krivim samo zato što smo živi? Nakon toga nastaje dug iz kreditiranja, a tek nakon toga novac kao platežno sredstvo. Trampa je u povijesti naše vrste više bila eksces (posljedica kolapsa velikih društava) i tek pojava uslijed trgovine sa strancima.

Lazzarato (2013.) tvrdi kako je novac nastao kao moć nad dugom i vlasništvom, a ne iz potrebe ravnopravne i olakšane robne razmjene. Time njegovo porijeklo nije ekonomske naravi, nego vlasničke.

Možemo se pitati koliko smo napredovali od tog doba? Koliko smo se danas riješili robovanja i postali slobodni? Koliko danas vojska i nasilje štite sustav dugovanja i osiguravaju ekonomiju? Nismo li danas na vrhuncu „militarizacije ekonomije“? Robinson (2014.) spominje militaristički *keynesijanizam*, jer vojska osigurava zaposlenost i beneficije. Kako smanjiti izdvajanja i ovisnost zapošljavanja u vojsci u zemlji koja vodi ratove bez kraja? Zato je kapitalizam nemoguć bez ratova. To se zove dobra investicija u ekonomiji. Danas je nasilje i prisila pametno pritažena i djeluje na subliminalnom principu. Ali dug je nikad veći.

Možemo ovdje zaključiti kako je bitno uočiti transformaciju duga u ratovanje, ratovanje u novac, trenutak prepakiravanja i vraćanje novca u dug, duga u vlasništvo, a vlasništvo u odnos moći i vladanja.

Danas se čak 97% novca stvori kao dug, tako što netko obeća da će vratiti kredit plus kamatu. Znači, gotovo sav novac danas je stvoren tipkanjem na kompjuteru. I to kao dug. Koji je nemoguće otplatiti, jer toliko brzo raste da stvarnog novca nema toliko. Ono što je zabrinjavajuće je da taj dug stvaraju privatne institucije - banke i čak se i same države zadužuju kod njih čineći grotesknom ideju suvereniteta naroda.

A još je više zabrinjavajuće što banke uopće niti nemaju taj novac (Brown, 2010.). Gotovo da nema ograničenja u posuđivanju dok god postoji uvjerenje da će se kredit vratiti. Ovo banke ne bi mogle raditi bez podrške politike.

U stvarnom svijetu ne prihvaćamo obećanje da će nam netko nešto posuditi, a što zapravo nema. Jedini način da to namirimo je da pretvaramo sve više života u stvari, ili da sve više posuđujemo. I ako taj suludi vr-

tlog prestane, cijeli sustav gubi temelje svog postojanja i kretanja. Danas je kriza, jer je sve manje prirodnog, socijalnog, kulturnog, ljudskog, duhovnog i drugog kapitala da se pretvori u robu (Eisenstein, 2011.). Ili barem ne toliko dovoljno koliko je potrebno današnjoj ekonomiji.

Kako su banke kao privatne institucije uopće dobile takvo suvereno pravo kao što je tiskanje novca? Ko je tu lud? Ili možda jako pametan? Ovo vrijedi malo dublje objasniti.

Dok je novac služio kao sredstvo razmjene, razni su materijali služili kao garant vrijednosti: nekad su to bili isklesani novčići, nekad drvene pločice, a najčešće zbog svoje vrijednosti srebro i zlato. Time je pojednostavljeno trgovanje. Prvi zlatari su uvidjeli kako ulagači rijetko dolaze po svoje zlato, a pogotovo da rijetko dolaze svi odjednom. Zbog sigurnosti su počeli umjesto običnog čuvanja vrijednosti ispisivati osigurane čekove kojima su vlasnici zlata mogli trgovati s kim god su željeli jer su vrijedili kao pravo zlato. „Papirnati“ novac još je više pojednostavnio trgovinu. Ako bi ulagači postali sumnjivi i postavljali pitanja on bi im samo pokazao njihovo ulaganje (zlato) na istom mjestu i u istoj količini kao i prije.

No zlatar je došao na novu ideju za širenje posla – počeo je posuđivati zlato koje čuva i onima koji ga nisu imali pohranjenog, ali bi trgovali i kupovali. Za to su uračunavali kamatu. Sa širenjem industrije, prekomorskih putovanja i trgovine, sve više ljudi je željelo takve „čekove“. Tako je podupirana europska kolonijalizacija, ubijanje i porobljavanje starosjedilaca širom svijeta i pljačka njihovog blaga. Samo između 16. stoljeća i polovice 17. stoljeća iz Latinske Amerike u Europu je odneseno 185 tona zlata i 16000 tona srebra. Ne znam jel se to u kapitalizmu zove nevidljiva ruka, komparativne prednosti ili ljepote slobodnog tržišta.

Tada je zlatar došao na još bolju ideju – ako malo ljudi uzima svoje pologe, a još manje ih to radi odjednom, zašto jednostavno ne bi posuđivao više nego što je skupljeno kod njega u trezoru. Jednostavno i briljantno! Znači ipak je pametan. I lud. Loša kombinacija za društvo i okoliš. Dok god su svi vraćali svoje dugove nitko ništa nije primjećivao i zapitkivao. Prije je posuđivao novac koji nije njegov, a sada je počeo posuđivati novac koji niti ne postoji!!! Tako je zlatar postao bankar. I tako je postajao sve više bogatiji ne svojim većim radom i ne svojim novcem.

Ulagачi su uvidjevši kako se zlatar-bankar bogati zatražili da i oni sudjeluju u podjeli tog plijena i tako je nastala dogovorena odobrena kamata na polog. Bilo je samo važno zaračunati manje kamate na polog, a veće na posudbu/kredit. Sve se krilo iza razumne pretpostavke da će ta razlika pokriti troškove banke, rizik, zaposlenike i drugo što je potrebno da takav sustav funkcionira.

Zato proizvođači koliko god pohlepni i gramzljivi bili nikada neće prestići i biti bogatiji od zlatara/bankara. Jer ne proizvode jedini resurs na našoj planeti koji se može stvoriti iz ničega – novac.

No ničim realno potkrijepljeno bogaćenje bi opet potaknulo sumnje, i ukoliko bi se više pravih ulagača pojavilo sa željom da umjesto papira uzmu svoje zlato nastali bi problemi, jer to onda žele i svi drugi, a nema toliko zlata koliko ima izdanih čekova. Tako su nastali i neki od prvih bankarskih kriza i slomova. No, umjesto da se zabrani stvaranje novca iz ničega, shvativši koliko to ima ulogu u europskoj ekspanziji i bogaćenju odnosno koliko je ratovanje ovisno o stvaranju dugova, cijela priča je legalizirana i regulirana.

Premda prve oblike bankarenja u smislu bilježenog kreditiranja nalazimo u palačama Mezopotamije i kasnije u staroj Grčkoj, natruhe banaka s ulogama kakve su zadržale do danas nalazimo u 12. stoljeću sa širenjem pismenosti i poznavanja brojeva te otkrićima tog doba (Jackson i Dyson, 2012.). Smatra se da je u današnjem smislu tog koncepta, prvi dug uzet krajem 17. stoljeća u Švedskoj i Velikoj Britaniji. Novac su tražili ondašnji kraljevi i pogađate razlog je bio financiranje ratova protiv susjednih zemalja. Tu se pojavljuju kao financijeri banke koje dobivaju pravo da tiskaju novac u ime političke vlasti uz obilato naplaćenu kamatu. Zbog ratovanja! Vlast je još više prihvatila takav nenaplativ novac jer joj ga je uvijek nedostajalo dovoljno, ali su ispostavili račun svojim stanovnicima kroz prisilu korištenja te valute za sve transakcije, a najvažnije za namete i poreze. Britanski kralj je dobio kamatu od 8% i do dana današnjeg taj novac nije vraćen i dug je samo rastao. Thomas Paine je kasnije 1791. godine pisao kako engleska vlast „ne potiče poreze kako bi vodila ratove...nego potiče ratove kako bi ih vodili do poreza“ (Dorling, 2011: 313).

Dakle, u tom financijsko-poreznom udaru, bankari su pristali da im se ograniči koliko smiju stvarati novca iz ničega i tako je nastao frakcijski

sustav rezervi u omjeru 9:1. Bankari su smjeli posuditi devet puta više novca nego su ga imali pohranjenog. Iz današnje perspektive kada je financijska industrija postala toliko zakrbuljena i isprepletana s mali milijun labirinata, spletki i zagonetki, i kada gotovo da nema ograničenja na nepregledno povećanje duga, možemo reći kako su vremena s omjerom 9:1 bila još i poštena vremena.

Frakcijski sustav rezervi je stvorio situaciju da je stalno raslo sve više novca u odnosu na zlato. Dok je novac bio direktnije vezan za nešto opipljivo kao što su srebro ili zlato, njegova količina nije mogla rasti unedogled. Danas nema tog teleskopa da naš pogled dosegne do količine duga. Do 2008. godine svaka osoba u SAD-u je imala prosječno 9 kreditnih kartica koje su uglavnom služile za produživanje i produbljivanje duga. Kako smo rekli, novac se stvarno stvara kao dug.

Široko je uvjerenje kako banke daju novac koje su one dobile od svojih ulagača i ljudi koji su ostavili novac kao štednju (i oplođuje se kroz kamate) kod njih. No zapravo banke posuđuju novac zato što smo mi kao uzimatelji kredita (da kupimo auto, kuću...) obećali i uvjerali banku da ćemo novac i vratiti kroz neko vrijeme. Mi pristajemo uz kamatu banci vratiti dug i tu obavezu smo preuzeli uzimanjem kredita. Ako ne uspijemo banka nam uzima nekretninu ili neku drugu imovinu. Banka se jedino obvezuje da novac koji mi želimo posuditi bude bio stvoren, ali taj novac u biti ne postoji. Do tog trenutka.

Cijelu priču čini neodrživom sustav kamata, i zato se danas uvijek više duguje nego što postoji novca (Kennedy, 2011.). Pogotovo kad vam svale na kredit složeno ukamaćivanje gdje se kamata za prvo obračunsko razdoblje pribraja početnoj glavnici. U idućem razdoblju obračunava se kamata na početnu glavnici uvećanu za iznos kamate iz prvog razdoblja. U svakom slijedećem obračunskom razdoblju kamata se obračunava na preostalu glavnici uvećanu za obračunatu kamatu iz prethodnog razdoblja. Drugim riječima vodi se obračun kamate na kamatu stoga se ovaj račun naziva i kamatno kamatni račun. To je kao da loviš vlastitu sjenu koja se odvojila od tebe i sve je brža. Pogledajmo neke od utjecaja kamata:

→ Kamate su katalizator galopirajućeg rasta duga jer uzrokuju smanjenje dostupnog novca za sve potrebe u društvu

- Kamate su svakodnevno oporezivanje siromašnih u korist bogatih, čineći prve sve siromašnjijima, a druge sve bogatijima
 - Kamate uzrokuju eksponencijalni rast dugovanja i kredita, što uvijek donosi krizu
 - Kamate stvaraju atmosferu opsjednutosti kratkoročnih odluka i ostvarivanja profita, jer nema dovoljno vremena da se vrati dug kroz dugoročne i „spore“ projekte
 - Kamate stvaraju moderno ropstvo, jer sve veći broj ljudi dolazi u situaciju nemogućnosti vraćanja duga i u podanički položaj
- Kamate umjetno dižu cijene proizvoda i usluga jer su integrirane u skoro svaki proizvod i uslugu (Strohalm Foundation, 2003.), stoga ih plaćaju čak i oni koji nemaju kredite, znači najsiromašniji bez obzira što nemaju kredit. Ne samo to, nego kako je pokazala jedna od najvećih stručnjakinja u ovom području Margrit Kennedy (2011.) u svojoj iznimnoj knjizi *Novac bez kamata i inflacije – stvaranje prihvatljivog i ekološkog sredstva razmjene*, najveći iznos zbog plaćanja kamata snose oni najsiromašniji. Tako se redistribucija od siromašnih prema bogatima odvija i dok nema ekonomskih kriza, već na svakodnevnoj razini bez da se to i primijeti (Lietaer, 2013).

Pojasnimo malo detaljnije zašto je nemoguće smanjiti ukupan dug?

Uzmimo na primjer da želimo posuditi iz banke 10.000,00 eura i da nam banka, recimo radi lakšeg računanja stavi 10% kamate. Znači trebamo vratiti 11.000,00 eura. Kako ćemo mi doći do tih ekstra 1.000,00 eura? Tako što ćemo ekstra prodavati svoje usluge, više naplatiti svoj rad ili svoje proizvode na tržištu i to će netko kupiti ili platiti. Ali od kuda njima novac? Tako što će ga oni zaraditi. Kad tad u toj općoj mamljaži i laktarenju negdje se dođe do situacije kako se mora posuditi, jer se ne može dovoljno zaraditi na tržištu. Zato je dug povezan s ekonomskim rastom (Lipton i Bhaerman, 2009.). Nema ekonomskog rasta nema duga nema ekonomije nema kapitalizma. Ekonomski rast ovisi o jeftinom zaduživanju i povećavanju ukupnog duga, a za nas kao potrošače to donosi mogućnost kupovine sve veće količine roba i usluga. I zato smo mi sretni i ne pitamo previše. Volimo one dobre godine. Kako kaže Hyman Minsky godine kada vlada „ekonomija euforije“ (Jackson i Dyson, 2012: 130). I ne želimo biti partibrejkeri dok svi idu na tulum. Euforija je to. Zbog toga nam nije upitno što se sve više zadužujemo.

Dok tulum ne završi i ostavi rasturen stan, glavobolju i osjećaj kako to i nije bilo nešto najbolje što smo učinili u životu. E, al to što se popilo i pojelo, rasturilo i uništilo treba platiti. I još nam ispostave čudan račun na kojem piše da za svaku razbijenu ili uništenu stvar se zaračunava dodatni iznos od par postotaka. Još nam je čudnije što na računu piše kako što bude duži vremenski rok otplate računa ukupni iznos koji je potrebno vratiti raste. Ljudi si misle, a samo smo se htjeli zabaviti, pa svi to rade. A najveći apsurd današnje financijalizirane ekonomije što zapravo ispadne da je još puno stanova rastureno čak i onih gdje nije bilo pravog tuluma, ali nekim telepatskim čudom euforična razbijačina i njih zahvaća i ostavlja u neredu. Tako danas funkcionira financijski sustav. Odnosno da budemo precizniji tako politika i društvo dozvoljavaju bankama, fondovima i drugim izvedenicama da koriste ekonomiju. Baš poput divljih tuluma izvan ikakve kontrole gdje ti je i bolje da nisi vlasnik ičega, jer ćeš vrlo vjerojatno to izgubiti ili ćeš se probuditi nakon tuluma s manjom vrijednosti. Mada uopće nisi niti bio na njemu?!

Sistem frakcijskih rezervi i kamatarenje novca omogućava ekonomiji da raste iznad realnih mogućnosti pa čak bi rekao i realnih potreba u onome što se zovu dobre godine. Tada je sve krcato jeftinih i lako dostupnih kredita pa se time stvara balon i na tržištu nekretnina, i na količinama roba i usluga i na stanju cijele ekonomije koja odjednom izgleda prosperitetno i neupitno rastuća. Nekontroliranim davanjem kredita, jer se da podsjetimo nalazimo u dobrim godinama, cijeli balon od sapunice se još više napumpava i potiče se nerealan odnos i u odnosu na ekonomiju, ali i u odnosu na okoliš i društvo. Vrlo često tada dolazi i do ubacivanja „beskorisnog“ kapitala (špekulantskog) na štetu korisnog kapitala (proizvodnog). Što više imamo ovog beskorisnog, on poput neke otrovne kiseline nagriza koristan i smanjuje mu vrijednost i rasprostranjenost. I dolazi do premoći „velikih“ i brzih projekata u odnosu na one male-lokalne i dugoročne. Naime, kako bi brzo oplodili uloženo i ponovno dopuhali balon dok traju dobre godine, biznis teži što većim i megalomanskim projektima, jer oni donose više novaca od čega dio odlazi na vraćanje kredita, a dio je baza za dopuhivanje novih megalomanskih balona. U dobrim godinama su niske kamate na kredite i nagrađuje se kofol rizik i kad-tad se stvori stanje pretjeranog investiranja u projekte i programe koji nemaju kapacitet vratiti dug. Narodski rečeno,

počne se brljaviti. Kada dođe kriza, biznis više nema pristup kreditima, a i zbog osjećaja krize smanjuje se potražnja i ne mogu se vraćati prije uzeti krediti. Kako je maloprije sve bilo lijepo i krasno? Korisni kapital koji se tako nađe u krizi postaje lak plijen za one sa stepenice više ili sve češće i još gore preuzima ih beskoristan kapital za jeftine novce, jer im je pala vrijednost. Kada se situacija smiri, na tržištu imamo manji broj još većih igrača nego što je bilo prije krize. Tako beskoristan kapital koji buja za vrijeme dobrih godina uništava dobar kapital za vrijeme loših godina.

Fascinantan je podatak kako je proizvodnja na farmama u SAD-u bila gotovo ista u prinosima 1933. godine kao i 1929. godine kada je počela velika financijska kriza. Ljudi znaju i žele proizvoditi. Problem je bio što im je ekonomija obezvrijedila vrijednost njihova rada i proizvoda za duplo. Nakon toga kada je tim malim farmama pala vrijednost imao je netko da ih pokupi za totalnu jeftinozu.

Danas imamo situaciju da udio financijskog sektora u ukupnom ostvarivanju profita ekonomije zadnjih desetljeća nezaustavljivo raste?! Prije izbijanja krize do 2008. godine u SAD-u je narastao na 40% udjela u ukupnoj godišnjoj korporativnoj zaradi. Aha, zato se usred krize tepalo najvećim i najmoćnijim bankama da su *too big to fail*, misleći pritom na potrebu da ih se spasi pod svaku cijenu.

Zar nam to ne govori da trebamo promijeniti tu sliku. Kome to treba? Kakav je to svijet u kojem sektor koji bi se trebao brinuti samo da čuva naš novac i olakšava protok novca u društvu zauzima glavninu zaradu u ekonomiji? Mada financijski sektor ništa ne proizvodi, s kamatama i stvaranjem novca iz ničega kreira stanje nesigurnosti i ekonomskih kriza i nebrojenih ljudskih tragedija, to je sektor kojem najviše raste vrijednost i postaje nositelj ekonomije pa i čitavih društava.

Sustav poprima i razine prave farse jer korporacije sve više moraju sami sebi održavati vrijednost, pa je 2008. godine udio otkupa vlastitih dionica(?) iznosio nevjerojatnih 280% ukupne korporativne dobiti (Chang, 2014.). Eto dragi ekolozi, tako se reciklira.

Raj Patel (2012.) u knjizi *Vrijednost ničega* daje priču za koju mislite da je izmišljena koliko je suluda. Ali nije. Koncem listopada 2008. godine Volkswagen je nakratko postao najvrjednija korporacija na svijetu a da pri tome nije morao prodati niti jedno vozilo. Kako? Burzovni mešetari su očekivali pad vrijednosti VW-a kao i svih auto industrija u to vrijeme

zbog vrhunca krize. Instinkt je govorio da cijena na burzi može samo padati. Ako tako mislite, vi ćete dionice prodati što ranije, jer se očekuje gubitak njihovih vrijednosti. Zato se obraćate tzv. institucionalnom ulagaču koji ima VW dionice. Po određenoj cijeni posuđujete njegove dionice i obećavate da ćete mu ubrzo sve vratiti. Institucionalni ulagač je sretan, jer zarađuje na posudbi dionica. Vi ste sretni jer ćete prodati dionice sada i kupiti ih poslije kad će biti jeftinije i kad vratite ulagaču dionice, budete zaradili na razlici. To se inače u globalnom kasinu zove *shorting*. No, Porsche je poželio steći prava nad 75% VW-a i također počeo kupovati njihove dionice. Dok je to svima postalo jasno, vidjeli su da i nemaju što kupovati, da im nije puno ostalo. Kad su trgovci prodali dionice Porscheu, oni su objavili da ih ne vraćaju nazad jer ganjaju vlasništvo i tu je nastala panika. Dionice su trebale biti vraćene na tržište, jer je tako obećano prilikom posuđivanja. To se zove loše klađenje novcem kojeg nemaš. Kad je postalo jasno da će cijena unatoč krizi na tržištu čak i porasti, počeli su ih kupovati i špekulanti prije nego još više poraste i još više izgube novca. Time su još više povišili cijenu dionicama VW-a. To je dovelo na scenu i tzv. konzervativne ulagače, one koji idu uvijek na „sigurno“. Cijena dionice je porasla s dvjesto na tisuću eura, odnosno u vrijednosti za 300 milijarde eura. Za sve to vrijeme VW nije niti mrdnuo prstom u stvarnom svijetu, u stvarnoj ekonomiji. Na kraju je VW postao vlasnik Porschea 2009. godine.

Kada netko bitan i moćan proglasi da nema više jeftinih kredita (nego samo skupih) i da nema više dobrih godina te da je došlo do zasićenja, nitko ne odgovara na pitanje a tko je poticao to zasićenje. To je kao da u vrtu sijete samo aroniju i baš je ono sadite jer je jako zdrava i onda imate previše aronije, padne joj cijena i vi kažete da više aronija ne valja, jer je došlo do zasićenja i ajmo dalje, nema veze tko je pokrenuo sadnju. Onda se nesigurnost prelje na cijelu ekonomiju i dolazi do viška onih nagomilanih materijala i roba koje kao nikome ne trebaju i manje ih ljudi može kupiti u lošim godinama.

Upravo visoko i široko rasprostranjeno kamatarenje, pogotovo usloženo i sustav frakcijskih rezervi koji omogućava bankama da posuđuju ono što nemaju omogućava kontinuirano pojavljivanje ekonomskih kriza nakon kojih su bogati još bogatiji i moćniji te istiskuju druge ispod sebe sa tržišta.

A dugoročno se čitavim generacijama stavlja omča financijske ovisnosti. Pošto niti građani niti biznis ne uzimaju nove kredite, jer je loše vrijeme, nema se, država mora uzimati jer bi inače ekonomija kroz stala i država se zadužuje kod banaka (umjesto da sama tiska beskamatni novac) i raste javni dug koji isto netko nekad bude morao vratiti ili će dobiti prisilnu kuru mršavljenja kroz sintagmu stezanja remena.

Koji nakaradni sustav mi zovemo normalna ekonomija.

Nevjerojatno koliko su u ovoj temi može izvaditi mitova i kolika je njihova snaga da ih se ne usudimo preispitati:

1. Banke posuđuju novac kojeg nemaju.
2. Samim time kada ga posude, stvaraju ga iz ničega.
3. Tako samo povećavaju ukupni dug.
4. Ukupni dug je nemoguće vratiti jer nema toliko stvarnog novca niti mogućnosti da se zaradi vrijednost ukupnog duga kroz realnu ekonomiju.
5. Iz svega nabrojanog, dug služi ne zato da se vrati, jer je to ionako nemoguće, već isključivo kao sredstvo kontrole i sredstvo transfera što je moguće veće količine vlasništva (sjećate se, pogotovo nakon velikih kriza) ekonomskim i političkim elitama.
6. Zato ukupni dug treba otpisati i promijeniti dizajn ekonomije i financija.

Ispada da je najbolje onima koji ništa ne rade, ali kontroliraju novac. Tek nakon njih dolaze oni koji kontroliraju proizvodnju. A ako kontroliramo samo svoj rad ili vrijeme nalazimo se u najranjivijoj poziciji koja se realizira u godinama krize. Dodatno je najranjivije skupine kaznila i država s politikom stezanja remena, jer se izlaz iz krize traži u smanjenju troškova socijalnih potreba i ostvarenih prava, vitalnih područja za svako društvo kao što su obrazovanje ili zdravstvo, radnička prava i zaštita okoliša.

Kako to da nam obrazovanje ili radnička prava nikad nisu *too big to fail*?

7. Životni broj 12

Nakon zagrebačke promocije moje posljednje knjige *Ekološki otisak – kako je razvoj zgazio održivost?*(2010), jedna od dragih osoba koja je predstavljala knjigu mi je nasamo postavila retoričko pitanje jesam li svjestan kako mi slijedi nastaviti priču s ekopismenosti. Toliko potrebno opismenjavanje sam i pokušavao napraviti s mojom rajom na Recikliranom imanju u Vukomeriću i u udruzi Zelena mreža aktivističkih grupa (ZMAG) koja danas djeluje kao Centar znanja za održivo življenje i razvoj permakulture pa je bilo i logično napisati nešto ko otvoreni dnevnik za permakulturu u praksi. To mi je tada zvučalo totalno smisleno, sigurno i bez greške.

Uostalom, često sam pisao knjige tako da si ostavljam tragove ko Ivica i Marica, tako da jedno od poglavlja iz prethodne knjige postaje temelj ili glavna tema sljedeće. Vjerojatno bi u nekoj zlobnoj psihoanalizi ispao kao netko tko se opsesivno boji izgubiti. A zaista se i jesam izgubio nakon knjige *Ekološki otisak*. Nakon višemjesečnog guštanja u promociji i predavanjima o ekološkom otisku i razbijanju mitova o navodno nabrijanoj ekološkoj osviještenosti na Zapadu i prokazivanju sustava u kojem ne gazimo samo planet, nego i druge ljude pa i sami sebe, nastupila je PTSP faza. To ne bi bilo ništa neočekivano nakon tog adrenalinskog *toura*, ali sam ovog puta ostao paf, jer sam shvatio kako kada ostanem sam sa sobom, sam sa svojim mislima i osjećajima, nema više tragova, nema onih kamenčića koji su me godinama štitili od gubljenja. Ovaj put nisam znao kamo dalje. Nisam se znao vratiti kući. Oduševljenost s idejom da ekopismenost bude glavna tema sljedeće knjige brzo je nestajala k'o mrvice kruha po šumskim putevima, a novi *hajp* nije bio na vidiku, čak ni u vidu fatamorgane kao što je naizgled fina i slatka kućica pa makar krila zamku i opasnost. Ok je meni pisati

o ekopismenosti kao neupitnom dijelu ne samo iskrene i konkretne strategije za održivost naših društava, nego i kao o revolucionarnom alatu koji će postaviti zdrave temelje naše osobnosti, aktivističke prakse i doživljaja svijeta. No, cijelo vrijeme me u tom nervozastom cupkanju na mjestu činila još i nemirnijim spoznaja kako daljnji uron u ekopismenost uopće nije glavna tema, uopće nije ono to, nije glavno pitanje. Ugacao bi ja time noge malo dublje, ali ne bi dovoljno zaronio. Nakon iskustva svih predavanja, razgovora, susreta, čakula i rasprava, pa i nakon vlastitih životnih promjena i preslušavanja, jasno mi je bilo kako bi knjiga koja se bavi „samo“ ekopismenošću ostala na sigurnom u plićaku. Naučiti ljude kako da budu ekopismeni? Slatko! Premda i dalje bitno, ali glavno pitanje nije više kako da se bolje i jače osvijestimo ili kako da naučimo živjeti i raditi održivo. Glavno pitanje nije više kriza percepcije.

Glavno pitanje je: dobro pobogu, a kako da zaustavimo ovaj sistem? Sistem koji se temelji i opstoji na uništavanju drugih ljudi i bića, planeta i budućnosti. Ovaj sistem pretvara ljude i prirodu u brojke, pa se sad neću ovdje ja razbacivati s njima, premda postoji čitav niz preciznih i jasnih pokazatelja koji nas vode do zaključka da nešto tako bešćutno vrijedi uništiti. Ukupna razina ekonomskog bogatstva koja se danas u svijetu ostvaruje i tehnološka postignuća ne ostavljaju nikakvo opravdanje za neizrecivu količinu gladnih i siromašnih, obespravljenih i ugnjetavanih, iskorištavanih i uništavanih ljudi i prostora na našem planetu. Ukoliko smo dovoljno tankočutni možemo koristiti glagol potrebne radnje prema sistemu eutanizirati (mada nam to sistem nikad neće na vrijeme potpisati, jel?), dokinuti, promijeniti ili možda radije reformirati i malkice popraviti. Meni može sve, samo da ovo ludilo i krkačina stane. Ovaj sistem mora stati. U ime života. Sve manji broj ljudi to preispituje i nećka se oko te potrebe. Ostaje nam potražiti odgovor o mogućnosti i sposobnosti da se to i učini.

To je danas glavno etičko i vrijednosno, praktično i vizionarsko, to je presudno pitanje za naći put kroz 21. stoljeće i izaći i njega koliko toliko normalni. Uz svijest da i pored uspjeha u pronalasku tog izlaska očekuje nas potreba za kolektivnom terapijom zbog dugotrajne izloženosti nasilju i preduboko usađenim ranama.

Kad se odmaknemo od jeftinih parola i nabrijanih rima svatko kome je stalo do načina kako ćemo dalje živjeti u ovom kutku svemira sigurno

se zapita: A što je alternativa? Kako doći do boljeg svijeta? Vrlo često osjećam neutaživu, ali i nezadovoljenu, težnju za boljim svijetom u ljudi koji postavljaju to pitanje. U svakom slučaju prvi korak nam je da prestanemo osjećati strah od kreativnosti i mašte s jedne strane, te strah od prakse, pokušaja, eksperimentiranja s druge strane. To je jedan od najvećih uspjeha ovog sistema – usaditi strah od radnje usaditi se.

Treba priznati kako je na žalost na dobro uhljebljenom zapadu prečesto pravi razlog tog pitanja obdarenost posebnom količinom intelektualnog i nadmenog cinizma, kojem je upravo to osnovna svrha. Kao, koja je tvoja alternativa, ali već unaprijed je istaknut ovaj kao. Posebno kad taj netko s visoka upućuje taj bijedni sprd ljudima koji rade nešto konkretno i svrsishovito, ali nisu dostojni laprd laprd visina jer ta aktivnost neće isti tren uništiti Wall Street ili Monsanto pa samim time su jelte, bez veze? Prilično lagodna pozicija, zar ne?

Za sve one kojima se glavni motiv za pitanje „a koja je alternativa?“ nalazi u iskrenoj potrebi za oživotvorenjem boljeg i pravednijeg svijeta u knjizi pokazujemo kako ta alternativa postoji, kako imamo rješenja, ideje i koncepte za bolji i pravedniji svijet. Nije problem u nedostatku boljeg sustava, nego u tome što u ovom trenutku ne postoji dovoljno snaga da ga se negdje oživotvori u širem i većem obimu. Razlozi za to najviše leže, kao što sam rekao u području politike i ekonomije pa ćemo ta dva područja staviti pod povećalo i približiti nam ih. Nije moguće išta promijeniti dugoročno nabolje, dok ne promijenimo način na koji funkcionira ekonomija. I politika kao produžetak te halapljive i pomahnitale poludjelice.

Ovime je jasno kako trigram i njuškam za idejama i praksama koje mogu promijeniti ovaj svijet. Neke od promjena je moguće donesti odmah, imaju svoju veliku refleksiju na ekonomiju, učinili bi je boljom. Neke od promjena zahtijevaju dugoročnu pripremu kako se ne bi urušio sustav ili nastala panika. Uvijek nam mora biti u mislima da koliko god imali dobre namjere ili ideje, njihova realizacija mora biti dobro promišljena, mora pasti na plodno tlo i mora stvarati dobro i održivo. Ne želimo niti kaos niti diktature kao alternative kapitalizmu.

Pogledajmo sistemski rješenja koja bi naš planet i život na njemu učinila ljepšim i održivijim. Svako od njih ulazi u područje i ekonomije i politike te se prelijevaju na druga bitna područja naših društava kao

što su radnička prava ili odgovornost prema okolišu te druge koje spominjemo. Bitno je da shvatimo kako se ne mogu gledati izolirano. Za pravedno i održivo društvo nam trebaju svih 12.

Također je bitan i poredak mogućih rješenja. Idu od najjednostavnijih i onih koje je moguće provesti u skoro pa jednom danu ako postoji volje i odlučnost za to, do onih koja su najdalekosežnija i idu najdublje s društvenom promjenom te sukladno tome zahtijevaju dužu pripremu i više vremena.

Pogledajmo koja nam sistemska rješenja stoje na raspolaganju:

12. SISTEMSKIH RJEŠENJA

• DOBIT IDE TAMO GDJE SE STVARA VRIJEDNOST • UKIDANJE POREZNIH RAJEVA • REFORMA IZBORNOG SUSTAVA • OPOREZIVANJE ŠPEKULIRANJA NA BURZAMA • POTPORA ETIČNOM BANKARENJU • PRAVEDNIJI POREZNI SUSTAV	• NAKNADA ZA KORIŠTENJE RESURSA • KRAĆE RADNO VRIJEME • BEZUVJETNI TEMELJNI DOHODAK • IZDVAJANJE RIZIČNOG POSLOVANJA IZ BANAKA • BANKE NE TISKAJU NOVAC • OPĆI OPROST DUGA

1. STAVI PRAVU STVAR NA PRAVO MJESTO

Novac danas ima tendenciju zbrisati od tamo gdje se stvara vrijednost prema mjestu gdje je monopolizirano vlasništvo nad njim. Ide iz realne ekonomije u financijsku i špekulativnu. Ide od malih prema velikima. Ide od siromašnih prema bogatima.

Potrebno je donijeti zakon o reinvestiraju zarade u ljude i prostor gdje se i ostvario višak. Trenutno glavnina zarade odlazi iz zajednica i prostora gdje se ostvaruje vrijednost. To uopće nije pravedno i ne postoji niti jedan razlog da se to ne promijeni jednim zakonom. Nešto slično kao što znamo da najmanje trećina iznosa od konačne cijene u pravednoj trgovini ide izvornom proizvođaču ili što društvena poduzeća značajni dio svojeg godišnjeg profita reinvestiraju. To ne trebaju biti alternative ili modeli dobre ekonomije, već rutina i ekonomija koja sama po sebi djeluje dobro pa nema potrebe za isticanjem kao danas.

2. UKIDANJE POREZNIH RAJEVA I TRANSPARENTNO PRAĆENJE NOVCA

Nevjerojatno je da još uvijek postoje mjesta gdje je legalno sakriti novac dobiven kriminalnim aktivnostima, trgovinom svih vrsta opaćina i pljačkom društvene imovine. Tu sudjeluju svi dakle, od najgorih mafijaša, preko najuglednijih sportaša i estradnih zvijezda do najmoćnijih korporacija koje tako izbjegavaju plaćanje poreza u svojim matičnim državama. 60 najvećih korporacija u SAD-u na ovaj način uzme od građana i građanki oko 40% svojeg profita, uzme od dijela koji bi se kroz poreze slio u državni budžet.

Ovo je jedna od tragikomičnijih poruka kapitalizma koji više drž' te lopova dok ga skriva. Osim udruženog zločinačkog pothvata i skrivanja ljudi koji čine nedobra djela i novca kojeg su si pri tome osigurali, nema drugog razloga za postojanje ovakvih mjesta. Pustite priče o zaštiti privatnosti, slobodnom tržištu i takvim bakračima. Ovo bismo mogli riješiti u jednom danu da nam se da. Pravdati to neakvih bedastim razlozima je kao da pristajemo kupovati proizvode dobivene radom u koncentracijskim logorima ili dječjim radom, jer i oni koji to vode tamo moraju od nečeg živjeti.

Procjenjuje se da je u svijetu zamračeno između 20 i 30 bilijuna dolara. Od 200 najvećih korporacija gotovo sve (9 na svakih 10) imaju svoje poslovanje u najmanje jednom od poreznih rajeva (Oxfam, 2016). Samo politika u sprezi s ekonomijom dozvoljava ovakvo izvlačenje vrijednosti iz društva. De vratite pare, to i nije vaše. Čak ako ste i osobno nešto stvorili i pravo ste inovativno obdareni, u redu, pripada vam ekstra više od drugih, ali ne toliko, jer u nekom drugom društvu to ne bi mogli ostvariti. Bogatstvo zemlje ne stvaraju samo pojedinci nego zajednička pravila i kolektivno poduzetništvo, odnosno postojanje potpore „zajedničkih institucija“ (Chang, 2014: 163).

3. REFORMA IZBORNOG SUSTAVA

Neću reći da je demokracija nekad pripadala narodu, jer oko toga bi se dalo raspravljati. Ono što je sigurno da ovaj put koji smo trenutno odabrali je sve samo ne transparentan, pravedan i jednak za sve aktere. Došli smo u farsičnu situaciju da korporacije određuju smjer demokracije ulaganjem u svog najdražeg kandidata. Demokraciju smo pretvorili u dionice na koje se zahtijeva povrat uloženog kasnijim namještajkama sa

zakonima, subvencijama i poreznim smicalicama. Sustav je najviše razine nakaradnosti dosegnuo u SAD-u pa sad tamo imamo i odluku Vrhovnog suda iz 2010. godine kako, prevedeno na ljudski jezik, korporacije imaju svako pravo ulagati novac u izborni proces i futrati kandidate donacijama bez ikakvih ograničenja, jer se korporacije po pravima izjednačavaju s osobama, a osobe imaju pravo na svoje izražavanje i slobodu djelovanja (Weston i Bollier, 2014).

Današnja politika funkcionira kao prostor legaliziranog potkupljivanja. Pravičan izborni sustav osigurao bi jednake uvjete i pristup biračima svima koji se kandidiraju da služe narodu. Ovu reformu je potrebno povezati s reformom medija koji također postaju sve više ovisni i u službi privatnog kapitala, a ne javnosti. A to pak ima veze s ovisnošću o reklamnoj industriji.

U sklopu ovog rješenja potrebno je uvesti i mehanizme kontrole ispunjavanja volje birača odnosno povećanja odgovornosti onih koji su izabrani. To se može organizirati što kroz javne sastanke i plenuma što uz pomoć modela internet konzultacija, pa čak i (su)odlučivanja sa svojom bazom te kasnijeg zagovaranja i glasanja u predstavničkim tijelima na osnovu odluka koje su donesene u tom zajedničkom procesu. Treba provesti i raspravu te donesti odluku o mogućim načinima i procesima koji mogu dovesti i do opoziva izabranih predstavnika od strane onih koji su najbitniji, a to su oni koji biraju i odlučuju.

4. ZABRANA ILI ZNAČAJNO OPOREZIVANJE ŠPEKULIRANJA NA BURZAMA

Još jedan dokaz potpunog odcjepljenja od stvarnosti i zdravog razuma današnjeg financijaliziranog kapitalizma je totalno utapljanje u špekulativna nadigravanja i poigravanja. Sustav je doveden do takvog apsurdna da jedino što možemo zaključiti da se špekulira i sa samim našim životima i budućnošću. 2010. godine su špekulativne transakcije, znači one kojima je cilj ostvarivati profit na manipuliranju s vrijednošću valuta, kredita, obveznica i drugih zanimacija za opake kockare, zauzimale nevjerojatnih 97% svih transakcija u valutama na globalnom tržištu. S obzirom na ukupnu vrijednost transakcija te godine radi se o vrijednosti od 3,5 bilijuna dolara na glupiranju s vrijednošću svjetskih valuta o kojima ovise i sudbine čitavih društava i ljudi. Svaki dan, da budemo jasni. Svaki dan se toliko potroši. Takve transakcije koje nemaju nikakve veze s

realnom ekonomijom i stvarnim potrebama ljudi potrebno je oporezivati kako bi ih se obeshrabilo jer ne doprinose ničemu vrijednome, dapače. A za osnovne životne namirnice poput hrane i najvažnije svjetske resurse ovakve transakcije treba zabraniti u potpunosti.

5. POTPORA LOKALNIM I ETIČNIM BANKAMA

Potrebno donijeti odmah provediv i odlučan plan potpore stvaranja i poslovanja etičnih banaka. Način na koji one posluju garancija je da se naš novac neće slijevati u projekte koje iz osobnih i etičnih razloga nikako ne želimo podržati, niti da će se s našim novcem špekulirati i kockati na svjetskim burzama i u financijsko-investicijskom konglomeratu. Također, projekti koji su dugoročno vrijedni, šire prostore društvenih inovacija i solidarnosti te čuvaju održivost nekog prostora, i kao takvi nisu zanimljivi običnim bankama, ovdje nalaze svoje mjesto uz povoljniju kamatu. Premda nisu sinonimi, u mnogim europskim zemljama lokalne i regionalne banke, pa čak i one strukovne ponegdje, čuvaju proizvodnu bazu tog područja osiguravajući povoljni pristup kapitalu i blaži presing na povrat uloženog. Treba nam ovdje slijedeći Caprina načela ekosustava umreženi sustav baziran na partnerstvu i raznolikosti koji ima ugrađenu dinamičku ravnotežu za slučaj kriznih trenutaka. Tako bismo prešli iz onog lažnog opravdanja da se one koji su najodgovorniji za ekonomsku krizu ide prve spašavati i to javnim novcem, jer su te „banke prevelike da bi propale“ i došli bismo u pristup dobre ekonomije gdje su takve institucije „dovoljno male da propadnu“, a pri tome ne povlače kao u provaliju ostale unutar sustava te obične građane i građanke.

6. PRAVEDNIJI POREZNI SUSTAV

Ovdje nemamo što previše dodati jer je značajan dio pojašnjen gore. Jednostavno, nitko od nas ne živi sam na planetu i u društvu. Pored svoje vlastite osobnosti i sposobnosti, značajan dio naših ostvarenja dolazi zapravo od činjenice da smo dio određenog društva koje je razvilo mehanizme i procese da se iznimne osobe i oni koji imaju dobru ideju mogu realizirati. I pored toga, načelna pristojnost nalaže da oni koji imaju veću zaradu plaćaju veće poreze. Jednostavno, treba se zahvaliti društvu za osobni uspjeh. Ne brinite, onima koji su stekli puno i dalje

će ostati značajno više od prosjeka. I to je ok. Ali trenutne razine nejednakosti koje potencira i omogućava ovaj sustav ne stvaraju dobro društvo i generiraju duboko podijeljen svijet pun neprijateljstva.

Dobro uređeno društvo treba osigurati da sakupljeno ide u razvojne programe i olakšavanje proizvodnje, u opća područja kao što su razvoj obrazovanja, povećavanje kvalitete zdravstvenih usluga i slično te onima kojima je najpotrebnije.

7. NAKNADA NA KORIŠTENJE RESURSA, POSEBNO FOSILNIH GORIVA.

Vidjeli smo u dijelu knjige o ekološkom otisku kako se ekonomski sustav temelji na krađi biokapaciteta siromašnih i slabijih. Jedan od glavnih razloga za to je i nevoljkost sustava da uračuna eksternalizirane troškove u svoje djelovanje i poslovanje. Najveće svjetske korporacije izbjegavaju priznati i platiti troškove zagađenja okoliša, degradacije kvalitete usluga ekosustava i smanjenje bioraznolikosti, korištenja zajedničkih resursa, zdravstvenih troškova koje proizlaze iz života u takvom okruženju. Pri tome ostvaruju ogromne profite.

Dakle, ko više troši više plaća i taj višak ide onima koji nemaju za osiguranje energije i drugih potreba ili u opće svrhe pretvaranja svijeta u bolje mjesto za život. Bitno je naglasiti da tu nema trte mrte s visinom tog poreza kao što je primjerice bilo u EU sa sustavom trgovine emisijama CO₂, jednoj od najvećih prevara, a komunicirano prema javnosti kao da je u ime zaštite okoliša i smanjenja utjecaja na klimatske promjene. Upravo zbog lošeg dizajna, dozvole da se manipulira s vrijednošću emisija, prebacivanjem iz šupljeg u prazno, kreditiranjem i mogućnošću kupovine emisija i sličnim kerefekama, ionako slabašnih 35 eura po emisiji tone CO₂, vrlo brzo je palo na svega par eurića. Odjednom su svi bili jako štedljivi s emisijama i imali su ih puno za dati, ali ih nitko nije trebao kupiti. Trošak emisije treba biti dovoljno visok da dugoročno obeshrabruje pretjeranu i razmaženu potrošnju, a ukupna količina ne smije biti podložna promjenama i rastezljivim makinacijama, nego se svake godine odredi maksimalno dozvoljene emisije, a svake sljedeće godine se njihova dozvoljenja razina smanjuje. Pa da onda vidimo kome će ostati viška emisija za dlanje na burzama.

8. KRAĆE RADNO VRIJEME

S ovim progresivnim pristupom radu već su započeli u nekim državama, gradovima pa i privatnim kompanijama uz obećavajuće rezultate većeg zadovoljstva i predanosti radu te bolju kvalitetu u obavljanju posla. Time se smanjuje pritisak na tržište rada i na armiju nezaposlenih jer se otvara prostor za veći broj radnika.

Već smo spomenuli jednom Petera Victora (2008) i njegovu knjigu *Managing Without Growth* kao jedan od najpreciznije argumentiranih kritičkih priloga neodržive i nepravedne jurnjave za ekonomskim rastom. Knjiga je posebna jer pored kritike ekonomskog rasta Victor predstavlja prijedlog za razvoj svoje zemlje Kanade koji bi bio temeljen na ravnoteži između osiguranja kvalitete života, ekonomskih indikatora i investicija, smanjenja emisije stakleničkih plinova, te ono što nas ovdje posebno zanima reformu poreznog sustava i tržišta rada. U njegovom modelu, koji se odmiče od opsjednutosti ekonomskim rastom i pripadajućim rastom BDP-a, jedan od glavnih alata upravo jest smanjenje radnog tjedna i radnih sati te povećanje zaposlenosti.

9. BEZUVJETNI TEMELJNI DOHODAK

Bezuvjetni temeljni dohodak je zajamčeni iznos financijskih sredstava koji se kontinuirano ili u određenom periodu daje svim članovima neke zajednice. Bezuvjetno. U svijetu se stvara dovoljno bogatstva da se za one koji ne žele i ne mogu raditi osigura temeljni dohodak s kojim mogu preživjeti. Za sve one koji žele više, a to će i dalje biti značajna većina stanovnika, ostaje tržište rada. U skladu s tim ukida se čitav niz naknada za nezaposlenost, socijalnu situaciju i slično. Bezuvjetni temeljni dohodak uravnotežuje odnose i omogućuje lakše planiranje troškova.

10. RAZDVAJANJE BANKARSKOG REDOVNOG POSLOVANJA (ŠTEDNO-PLATNOG) OD ŠPEKULATIVNO RIZIČNOG POSLOVANJA

Ovo je prilično jednostavna mjera koju jedino zbog potrebe opsežnih priprema i prilagodbe bankarsko-financijskog sustava ne možemo uvesti isti tren. Ali malo poslije isti tren obavezno. Problem je sada što je trenutni bankarski sustav toliko otišao daleko u sferu manipuliranja vrijednošću novca i druge imovine da će sigurno trebati neko vrijeme za povratak u ravnotežu. Ali načelno, ovo i nije nešto previše

revolucionarno, jer je do 1999. godine u SAD-u vrijedio Glass-Steagall zakon koji je zahtijevao upravo ovo, odvojenost komercijalnih banaka od investicijskih. Na vrhuncu globalnog neoliberalizma je ukinut te od tada banke, fondovi, i drugi na tržištu zakamufliraju isti novac i po nekoliko puta uvijek se kladeći sve rizičnije na sve veći dobitak. I to s novcem koji nije njihov. I koji postoji samo u kompjuteru.

Ovdje se radi o nasušnoj potrebi zaštite građana i njihovih zarađenih plaća, mirovina i ušteđevina. Banke trebaju biti sigurno mjesto pohrane vrijednosti u novcu i zarađivati razumnu naknadu za to kako bi mogli osiguravati svoje vlastite troškove i plaće. Banke kojima je svrha da imamo siguran prostor za čuvati novac i da može teći trgovina te isplata zarađenog ne bi smjele koristiti novce građana i građanki za rizično kockanje i prelijevanje u društvo. One banke, fondovi ili kako god nazvali takve poslovne subjekte mogu se i dalje baviti adrenalinskim šutiranjem na burzama, ali samo sa sredstvima onih ljudi koji im pod punom sviješću i pristankom predaju novac na upravljanje i spremni su preuzeti rizik da će se s tim novcem kockati. Većina ljudi ne žele da se s njihovim plaćama i zarađenim novcem mešetari i to upakirano u takve financijske labirinte da nitko zapravo ne zna objasniti o čemu je tu uopće riječ. A pogotovo većina ljudi ne želi da se s njihovim novcem financira otimačina zemlje i domova, trgovina oružjem i drogom ili projekti koji imaju devastirajući utjecaj na okoliš.

Pogotovo sada kada je globalni kazino na vrhuncu kompleksnosti svojih labirinata. Banke su počele skupljati hipoteke koje imaju na nekretnine koje su ljudi kupovali kreditima i te skupine počeli pakirati u „kolateralne dužničke obveznice“. Onda su jedne skupine počele garantirati za druge. Treće za opet one prve. Druge za ne zna više nitko koje. Tako se jedna jedina nekretnina mogla naći ne samo kao zalog samoj sebi, nego i nepreglednom mnoštvu drugih nekretnina i ostalih vrijednosti na burzama (Chang, 2014). Premda i dalje stoji jedna sama. Ogroman teret. Niti jedna nekretnina nema tako čvrste temelje.

Andrew Jackson i Ben Dyson (2012) su u jednoj od najboljih knjiga na ovu temu *Modernising Money* to u poglavlju o reformiranom sustavu novca podijelili na:

→ **TRANSAKCIJSKI RAČUN**

Služi samo za plaće i slične oblike zarade koju ostvaruju građani na

osnovu obavljenog posla. Novac je u potpunosti zaštićen i ne može se koristiti za bilo koje oblike investicija, niti za davanje kredita. Centralna banka je garant. S druge strane ovdje je novac namijenjen za cirkuliranje i korištenje te se ovdje destimulira čuvanje novca.

→ **INVESTICIJSKI RAČUN**

Račun na koji osoba ili pravni subjekt stavljaju svoja sredstva uz dozvolu banci da s njima obavlja poslove investiranja i eventualno osigura dodatni prihod klijentu. Postoji svijest o mogućem gubitku tih sredstava uslijed loše poslovne odluke banke ili uslijed krize širih razmjera. Nakon određenog vremena ulagač ima pravo povući novac i prebaciti ga na svoj transakcijski račun i koristiti, ali postoji točno određena procedura i pravila koja priječe trenutno povlačenje previše ulagača kako se ne bi ugrozilo poslovanje banke. Velika promjena je da banke ne smiju ulagati ili davati kao kredit novac kojeg nemaju.

11. PRESTANAK POSUĐIVANJA NOVCA KOJEG NEMA

Sjećate se kako smo u poglavlju o razvoju bankarstva istaknuli da je obveza banaka čuvati određen dio novca u odnosu na količinu koju smiju plasirati van u obliku kredita. Početni omjer je bio 9:1 i on se je sam po sebi neodrživ i stvara dug koji nije moguće vratiti, jer nikada nema u stvarnosti toliko novca i toliko produktivnosti da se dovoljno namiri. Jednostavno, omjer je izvan ravnoteže, a ima refleksije na naš živi svijet, jer uzrokuje potrebu za kontinuiranom potrošnjom i zagađenjem kako bi se sustav mogao reproducirati. U stvarnosti se radi o daleko, daleko većim iznosima, a pogotovo od kada je bankama dozvoljeno da jačaju svoje kapacitete raznim finansijskim dubiozama koje nemaju veze sa stvarnim kapitalom kojeg posjeduju, nego im je zakonski omogućeno da se u to uračunavaju njihova klađenja i umnožavanja vrijednosti jedne te iste nekretnine ili vrijednosnih oblika.

U Hrvatskoj je omjer pričuve i dozvoljenih kredita 1:12, u nekim zemljama se taj omjer penje i na 1:20, pa čak i 1:30. Dodatno su banke kroz sustav kamata i kroz razne finansijske derivate i slične izvedenice povećale lažno svoje pričuve i time si omogućile još veće stvaranje duga. Ali vjerovali ili ne, postoje zemlje gdje uopće nema niti takvog kilavog ograničenja, već se može izdavati kredita koliko god se želi?! To znači da sistem ide prema tome da uopće nema ograničenja u stvaranju umjetnog

novca. Novca koji egzistira samo kao brojka u kompjuteru i za čiju vrijednost ne postoji ništa stvarno i realno. Jednostavno, nije moguće generirati toliko vrijednosti i zaradu iz stvarnih resursa i materijala te inovacija i radnih kapaciteta koje imamo na raspolaganju. Jedino što raste dug na kojeg se onda kače države i odnose se prema njemu kao svetom pismu i usmjeravaju godišnje budžete, fiskalna ograničenja, smanjenja javnog duga i ukupne odnose u državi.

Konačni cilj ovog rješenja je da se bankama oduzme pravo tiskanja novca i vrati ili pod odgovornost države ili kako predlažu već spominjani Jackson i Dyson (2012.) pod nezavisno tijelo od politike. Država odlučuje za što se novac koristi, a nezavisno tijelo kojeg nazivaju Money Creation Committee odlučuje koliko ga može biti u opticaju. Ono što je bitno da se stvara novac oslobođen duga i samo novac kojeg banke osiguraju kroz investicijske račune.

Najveći je strah naravno od nezaustavljive inflacije ukoliko država počne tiskati svoj novac kao u nekim primjerima iz prošlosti. Brown (2009.) ističe kako to jest realan rizik, ali samo ako nema dovoljne proizvodnje i dovoljno poslova. Jackson i Dyson također donose detaljnu analizu primjera Weimarske republike i Zimbabvea te pokazuju kako je hiperinflaciji uvijek prethodio „kolaps produktivnih kapaciteta ekonomije što stvara inflacijski pritisak“ (2012: 294.).

Danas postoji potražnja, imamo nevjerovatna tehnološka dostignuća i znanje kako održivo i pravedno gospodariti resursima, ali nema ponude jer banke ne žele dati novac. Nema novca, jer ga je bolje, plodnije i sigurnije držati u bankama.

12. OPĆI OPROST DUGA

Potrebno je pokrenuti svojevrsni organizirani i strukturirani „oprost duga“ (engl. *debt jubilee*) jer je ukupan dug ionako nenaplativ, a njegovo postojanje opterećuje čitava društva i srozava kvalitetu života stotinama milijuna ljudi. Svakako bi trebalo donijeti zakon da se imovina koju netko posjeduje, ispod određene granice ne dira. S druge strane dug iznad neke granice bi se smanjio jednostavnim micanjem jedne nule. Takav prijedlog je kontroverzan, bolan i zbunjujuć za uobičajeno poimanje ekonomije, jer bi preslagao odnose u ovom prostoru. No, upravo trenutni odnosi bazirani na dugu zahtijevaju da ih preslažemo i pokušamo izbjeći

paralelno opterećenje sverastućih dugova, tihe inflacije i konstantne recesije. Heinberg (2011.) ističe kako bi po njemu taj proces, uz drugačiji način stvaranja novca, omogućio pretvaranje ekonomije u održivu i otpornu. Uostalom, oprost duga poznajemo iz povijesti i vrijeme je da primijenimo u sadašnjosti jer to nalažu okolnosti i patnja brojnih ljudi. Samo zbog određenih brojki u kompjuteru. Zanimljivo je kako prva poznata riječ za slobodu dolazi od sumeranske riječi *amargi*, a znači slobodu od duga, ali u doslovnom smislu znači vratiti se majci s obzirom da su se robovi i dužnici nakon oprosta duga mogli vratiti u svoj dom (Graeber, 2012.).

Dok čekamo globalni uspjeh ove akcije koja bi imala ozdravljujući utjecaj na sve, na sav živi svijet našeg planeta, neke latinoameričke zemlje su odlučile učiniti prve iskorake i jednostavno otpisale dio svog duga proglasile ga nevažećim jer je u prošlosti štančan zajedničkim šurovanjem lokalnih diktatora i najvećih svjetskih banaka do globalnih nadzornika Svjetske banke i MMF-a (Toussaint, 2012.). Opći oprost duga označio bi početak slobodnijeg disanja našeg svijeta. I ekonomiju koja nije u grču.

Richard Douhtwaite ističe kako prilikom otpisa duga treba nagraditi one koji trenutno nemaju dug i oni će sigurno biti u prednosti (Heinberg, 2011.). Zbog toga što su današnji ukupni iznosi koji se prikazuju u statistikama i kompjuterima suludi i nemaju nikakve veze sa stvarnom ekonomijom, mnogima bi se mogao smanjiti iznos kojeg imaju kao štednju u bankama. Kako god, svi se trebamo suočiti da će dugoročno trajanje krize smanjiti količinu i vrijednost novca u svakom slučaju i zato ga je bolje preusmjeriti u razvojne i održive projekte.

Ovdje smo predstavili 12 rješenja koje bi svako na svoj način učinilo pomak u dizajnu naše ekonomske i političke stvarnosti, pomak prema dobroj ekonomiji. Dobra ekonomija je alat s kojim možemo raditi ovdje i sad. Peter Victor (2008.) ističe kako nam je cilj izgraditi ekonomije koje su „usporile dizajnom, a ne katastrofom“. Bitno je da smo ih naveli, jer je bitno da osvijestimo kako velikih i sistemskih rješenja ima, no kao što je vidljivo iz naše dvanaestice, velikom broju njih je prepreka upravo trenutni ekonomsko-politikanski sustav odnosno nedostatak volje i želje da se razumno odvoje financijski subjekti koji trebaju čuvati naš novac i oni koji žele sudjelovati u burzovnim mešetarenjima.

Možemo priznati da postoji još jedna prepreka, a to je s obzirom da oni gore kojima se tepla da su elite nemaju namjeru previše poduzeti kako bi neka od ovih 12 rješenja postala temelj pravednijeg i održivijeg društva, prepreka je i što mi koji smo dolje, građani i građanke, narodi i klase, manjine i većine, nismo još uvijek u stanju ih dovoljno jasno i snažno uvjeriti da je to ono što mi želimo. To ćemo promijeniti.

Kao dodatak našim sistemskim rješenjima možemo dodati *degrowth*, još jedan teorijski koncept koji posljednjih nekoliko godina dobiva sve više pažnje.

Radi se nastavku i još snažnijem preispitivanju koncepta rasta još od kraja '60-ih prošlog stoljeća s radovima Nicolasa Georgescu-Roegenaa, jednog od pionira smjera ekološke ekonomije koji je među prvima počeo promatrati ekonomiju kao jedan od podsistema ekologije. Herman Daly jedan od najpoznatijih iz tog kritičkog pravca isticao je kako bi se ekonomija trebala "držati dovoljno malom kako bi izbjegla prekoračenje dva ograničenja ekosustava: njegovog kapaciteta da se regenerira i njegovog kapaciteta da apsorbira otpad" (Selacko i Gjoksi, 2009: 6).

Koncept i pokret smanjenja ekonomskog rasta ili *degrowth* kod nas je preveden kao odrast pa možemo reći da je dobio prijemčivije ime. Odrast je društveno održivo i ravnopravno smanjenje (i kretanje prema ravnoteži) društvene proizvodnosti, gdje proizvodnost označava materijale i energiju koje društvo uzima iz okoliša, procesuiraa, transportira i distribuiraa da se potroše i vrate nazad okolišu kao otpad (Charonis, 2012.).

Površna kritika ovog koncepta ističe kako bi primjena načela odrasta rezultirala velikim siromašenjem, nezaposlenošću i socijalnim kaosom, premda svi uključeni u ovaj pokret ističu kako se tranzicija prema društvu manje potrošnje provodi uz dobru pripremu i postepeno. Ovdje se tvrdi kako će do opadanja ekonomskog rasta doći i ovako i onako. S posljedicama toga ćemo se suočiti na organiziran i pripremljen način ili ćemo ignorirati da postoji čip za (samo)uništenje u ovom sustavu i zapravo nas pogurati prema nemirima i kaosu u društvu (Martinez-Iglesias and García, 2012, Charonis, 2012.). Premda ne spada u javno etiketirane *degrowth* autore, Richard Heinberg (2011.) u svojoj knjizi *The End of Growth – Adapting to Our New Economic Reality*, ne samo da zagovara koncept smanjenja rasta, već ističe kako smo dugoročno na

putu bez povratka, prema trenutku gdje više neće biti moguć ekonomski rast na koji smo navikli.

Fournier (2008: 532) ističe kako se ovdje ne radi samo o „pitanju kvantitativne proizvodnje s manjom potrošnjom energije, već još i više, o suštinskom pitanju paradigmatškog preslagivanja vrijednosti, konkretno o (re)afirmaciji društvenih i ekoloških vrijednosti te (re)politizaciji ekonomije.

Jedan od najvećih stručnjaka na području održive ekonomije Richard Douhtwhite (2011.), ističe kako su nužna tri alata za izbjegavanje scenarija odrast=katastrofa, a svih tri ih zagovaramo u knjizi:

1. Sustav pravedne raspodjele preostalih resursa
2. Novi modeli poslovanja
3. Uvođenje lokalnih i regionalnih valuta slobodnih od duga

Slično smatra i jedan od pionira *degrowth* koncepta kada kaže kako je „lokalizacija razmjene, proizvodnje, financija i politike jedan od najvažnijih strateških ciljeva“ (Fournier, 2008: 538).

Odrast bi mogao imati izazov u komunikaciji s najširoom javnosti, jer je očekivanu posljedicu pravednijeg i održivijeg društvenog uređenja, a to je smanjenje ovisnosti o ekonomskom rastu, postavio kao uzrok daljnjim aktivnostima, zagovaranju te idejnom pozicioniranju. O odrastu se sada priča i raspravlja, a zapravo nam je logična posljedica civilizacije koja živi i posluje u ravnoteži i obzirnosti prema okolišu, te u solidarnosti i poštovanju svih ljudi. Doduše, sve više raste svijest da se općenarodno potrošačko ludilo teško može ponoviti u tim razmjerima jer niti ekonomija niti priroda više to ne mogu pratiti, ali za mnoge još uvijek tinja nada da će se to opet nekim mađioničarskim trikom poboljšane financijalizacije dogoditi. Alexander (2015.) s druge strane točno naglašava kako je upravo jezična „neatraktivnost“ na prvu loptu odrasta njegova najveća snaga, jer će kapitalizmu biti teško ga izmanipulirati i preuzeti kao što je bio slučaj s održivim razvojem ili nekim drugim konceptima i pojmovima. Odrast ne može stajati suprotnije od kapitalizma u svojoj suštini.

Moguće upitno širenje je u zemljama kao što je Hrvatska gdje većina ljudi još uvijek pati za potrošačkim rajem *sanaderovskih* godina. Za našu situaciju dodatna opasnost uvijek vreba iz ugla ekstremističkih organizacija koje zapravo svaku ekonomsku krizu koriste kako bi

otvarali teme odanosti, jama, poslušnosti, „prirodnosti“, izdajica.... No i mi ćemo jednog dana odrasti i postati zreli ljudi koji ne osuđuju druge zbog društvenih i drugih problema, a za koje „prokazani“ nisu ništa krivi. U svakom trenutku trebamo imati snage usprotiviti se kukavičluku koji stoji iza upiranja prstom u realno slabije društvene skupine. Zato nam je potrebna društvena platforma kroz koju bi se zagovarala dobra ekonomija sa svim svojim načelima jer su u njoj ugrađene vrijednosti solidarnosti i poštivanja različitosti.

Na općoj razini problem ovakvog odrast koncepta je što nije isprobavan i prakticiran. Ukoliko se navode neki primjeri dobre prakse stvar se svede na zadružno korištenje energije ili drugih resursa, efikasno i odgovorno gospodarenje otpadom, upravljanje zajedničkim dobrima i slično. No, postavlja se pitanje što je tu novo? Svi ti oblici boljeg odnosa prema prirodi i ljudima postoje i bez odrasta, a trebalo bi provesti detaljniju analizu koliko se u svakoj od spominjanih primjera radi o smanjenju rasta. Odnosno koliko bi rasta mogli podnijeti?

Permakulturu koristimo kao sistemsko rješenje za održivo življenje i primjenjujemo 12 principa u dizajniranju (Holmgren, 2004.). Broj 12 je integriran u naš dnevni ritam, u vrijeme između noći i dana. Suncu treba 12 mjeseci da završi svoj godišnji put. Broj 12 je simbol života – nakon 12 tjedana embrij prelazi u stanje fetusa. Imamo 12 tonova u glazbi koja je zvonka radost. Permakultura je sistemsko rješenje za sviranje simfonije života. Imamo 12 poglavlja u knjizi. Dobro, ajde to nema veze sa životom, to sam malo naštelal...a kaj sad?

Životnih 12 nam uvijek moraju ostati kao neskriveni cilj kojeg otvoreno zagovaramo i od kojeg ne odustajemo jer smo svjesni kako bez integriranja tih sistemskih rješenja u temelje na kojima se odvija život u našim društvima, nećemo moći postići stanje dobrobiti i održivosti. Neka od tih rješenja su dugoročne naravi i doći će nam kao nagrada na kraju putovanja. Putovanja koje je počelo prije mnogo stoljeća kada su se prvi put obični ljudi pobunili protiv tiranina i rekli *Dosta!*. Svjesni da nas očekuje dugo putovanje, možda i ono koje nadilazi naše postojanje u ovom obliku i u ovom trenutku i dalje su nam svrha putovanja i smjer neupitni. Uostalom, koje je alternativa?

Doduše, kako kaže pjesma nije sve tako sivo i neka od spominjanih rješenja se već naveliko koriste i provode u mnogim dijelovima svijeta. Etično bankarstvo u mnogim europskim zemljama zauzima sve veći udio na tržištu i privlači svojim načinom poslovanja građane i građanke da im se povjeri novac na čuvanje ili da se posluje preko njih. Mnogi poslovni subjekti su samostalno uveli kraće radno vrijeme zbog veće efikasnosti i zadovoljstva radnika ostvarivši time uštede i otvorivši prostor društvu da se smanji nezaposlenost. Nakon velikih i bogatih rasprava o bezuvjetnom temeljnom dohotku, Finska, kanadska pokrajina Ontario, pa donekle i Nizozemska su najavili kako će započeti s eksperimentalnom primjenom tog modela. Sjećate se kako smo spomenuli ranije da se trenutno zbog nepravednog zakonskog rješenja u SAD-u događa pravi egzodus malih banaka zajednice i da ih je u četiri godine nestalo preko 1500. E, ali ne i u Sjevernoj Dakoti koja na razini te savezne države ima uređen sustav potpore i brige za javno bankarstvo dostupno običnim ljudima na pravednim osnovama. Ondje postoje i rade čak šest puta više lokalnih i javnih banaka po osobi nego u ostatku SAD-a, a banke kojih ima 89 i kreditne unije kojih ima 38 zauzimaju 83% svih depozita u toj saveznoj državi (Brown, 2015.). To bi bilo nemoguće da ne postoji sistemsko rješenje i potpora.

Jasno, trebamo biti svjesni kako će nam za mnoga rješenja trebati zaista temeljna promjena, jer neka sistemski rješenja poput reforme izbornog sustava ili prestanka tiskanja novca kao beskonačnog duga zahtijevaju novi dizajn temelja na kojima počiva naša civilizacija. A ta se temeljna promjena neće dogoditi dok ne promijenimo način na koji su dizajnirane strukture i procesi u ekonomiji i politici. Realno, do cjelovite dobre ekonomije ne možemo doći unutar sustava koji je dizajniran da funkcionira odnosno da se reproducira na potpuno drugim osnovama.

Ti smo došli do glavnog pitanja, pitanja svih pitanja, majke svih pitanja.

8. Majka svih pitanja

Kako promijeniti ovaj sistem? Kako stvoriti nešto bolje, pravednije i održivije? Nasilno? Miroljubivo? Globalno? Lokalno? Političkim radom? Izvan sustava? Mic po mic? Ili isti tren? Za popucat po šavovima kolko pitanja. Ali su to bitna potpitanja onog glavnog. I svako zaslužuje da mu pristupimo otvoreno, bez unaprijed zacementiranih odgovora.

Koja je naša točka aktiviranja? Točka nakon kojom smatramo da moramo nešto poduzeti? Točka nakon koje nećemo okrenuti glavu? Već sada imamo dovoljno podataka i znamo kako svako besciljno zastajkivanje ili odugovlačenje samo pogoršava situaciju i posljedice. Ali ipak ne krećemo. Jedino što okrećemo glavu. Ovo je jedno od važnijih pitanja koje si svi moramo postaviti dok tvrdimo da nam je stalo do planeta, budućnosti naše djece, siromašnih i obespravljenih.

Koliko se još bioraznolikosti i resursa treba uništiti? Da mi odlučimo hrabro kako tak zbilja više nejde. Možda kad 90% svjetskih ekosustava bude uništeno? 91%? 92%? 99%? 101% (Jensen, 2006.)? A koliko ljudi treba živjeti u siromaštvu? Kao i sada polovina na planeti. Ili bi se mi više aktivirali kad nas bude 70% siromašnih? Možda nam je prag tolerancije kad ih bude 90%? Ili kako je ne baš točno Occupy pokret postavio ljestvicu između onih koji imaju i onih koji nemaju 99%? Zašto nam treba tako dugo, tako puno, tako još više očito, još više neizdrživo, još više osobno...da nešto poduzmemo? I što ćemo poduzeti? Poslati prijeteće i uvredljivo pismo nekom političaru? Odseliti se na najudaljenije i najnepristupačnije mjesto gdje nas nitko ne može dohvatiti? Laprdati o revoluciji, a živjeti ko papci? Naučiti pravilno disati? Kupovati organsku hranu u skupim fensi dućanima? Zabrijat na osobnu promjenu?

Društvo koje nije u stanju osigurati sreću i zadovoljstvo, odnosno u kojem se sreća i zadovoljstvo ostvaruju najviše kroz šoping i potrošnju,

vodi do sustava u kojem prevladava osjećaj nezadovoljstva, jer uvijek nešto nedostaje i sreća nam izmiče premda smo naučili osjećaj kako je nadohvat ruke. Hiperprodukcija stvara hiperneurozu. To je ono što slovenska teoretičarka Renata Salecl (2013.) naziva najvećim uspjehom kapitalizma – činjenicom da su uslijed tolikog obilja i mogućnosti izbora ljudi ispunjeni nezadovoljstvom, autodestrukcijom i opsjednutošću samim sobom i individualiziranim životom.

Zar je u pravu bila zločesta Margaret Tacher kada je rekla kako ne postoji društvo, već samo pojedinci. Tada su se aktivisti fajtali protiv takvog prekrajanja osnovnih potreba i nagona naše vrste, ali danas se ona kao neki zloguki prorok ceri negdi posred pakla kad vidi da se neka od najpromoviranijih rješenja za spasiti svijet svode upravo na to – pusti društvo, spasi sebe – hranom, disanjem, vježbanjem, razmišljanjem, putovanjima. Osobno osobno osobno...

Zapravo je to osorno, prema planetu i prema ljudima koji su ugroženi, ne samo nekim posebnim individualcima i osobnostima, nego su ugroženi sa čitavim sustavom koji ih uništava. Zar nije tragikomedija uživo što i nešto što se zove društvena mreža u većini slučajeva služi za osobnu promociju?

Premda u društvima obilježenim ekonomskom nejednakošću raste broj ljudi koji boluju od depresije i tjeskobe, na prvi pogled je apsurdno što raste i broj onih koji su skloni izjaviti kako su „vrijedne osobe“, kako su ponosni na sebe i slično. Među tinejdžerima u SAD-u izrazito raste broj onih koji se slažu sa tvrdnjom „ja sam važna osoba“ (Wilkinson i Pickett, 2010.). Da li to znači da su ljudi postali puni samopouzdanja? Kako su onda sve više deprimirani?

Visokim mišljenjem o sebi zapravo skrivamo vlastitu nesigurnost praveći se važnima. Radi se o lažnom samopouzdanju kojeg prate samopromocija, te egoizam i narcisoidni tip ličnosti koji se krivo poistovjećuju sa samopouzdanjem. Načelno, iza visokih razina samopouzdanja stoje dvije vrste ljudi. Jedni su oni kojima to zaista vodi do sreće, vjere u sebe, prihvaćanja kritike, sposobnost vezivanja i stvaranja prijateljskih veza. No, sve je veći broj onih koji premda visoko na ljestvicama samopouzdanja, iza toga „kriju“ sklonost nasilju, nesposobnosti empatije, nesposobnosti stvaranja dugotrajnih veza, neprihvaćanja bilo kakve kritike na svoj račun i slično.

Takvi ljudi su totalno zaokupljeni sa sobom i sa svojom slikom koju drugi mogu imati o njima. Ne samo to, već su zaokupljeni i slikama drugih. Zane, Irwin i Reczek (2015.) istraživali su ponašanje studenata u odnosu na razinu etičnosti proizvoda. Većina ih odabrala kategoriju koju su troje znanstvenika nazvali „svjesno nezainteresirani“. Ali ono što je iznenadilo sve, što u drugoj liniji pitanja, oni koji su bili „svjesno nezainteresirani“ kako se nešto proizvodi i općenito nezainteresirani za etičnost u potrošačkom svijetu, bili su izrazito osuđujući prema onima kojima je stalo?!

Psihologinja sa Sveučilišta San Diego, Jean Twenge, istaknula je nakon provedenih istraživanja kako su 2006. godine, dvije trećine američkih studenata imali veće rezultate na ljestvici narcisoidnosti u odnosu na rezultate iz 1982. godine (Wilkinson i Pickett, 2010.).

I rast tjeskobe i depresivnosti i rast narcisoidnog tipa ličnosti među mladima mogu se objasniti opsjednutošću slikom našeg „društvenog ja“ kojeg želimo prikazati u najboljem (ne i najtočnijem) izdanju, a tu smo sliku sve više spremni braniti pod svaku cijenu. To nam osigurava prijeko potrebno uspinjanje na društvenoj ljestvici, da smo netko i nešto.

Drugačije mišljenje ima Jeremy Rifkin (2010.) najavljujući dolazak empatične civilizacije u svojoj istoimenoj knjizi. Doduše, cijela konstrukcija je malo nategnuta, a neki pokazatelji koje koristi u najmanju ruku nisu baš u suglasju. Odabrao je samo one pokazatelje koji mu idu na ruku šireći vijest o postmaterijalističkoj mladosti, milenijskoj generaciji koju stoga nazivaju *milenijalci*.

Njegova točna postavka glasi kako su velike globalne promjene u prošlosti uvijek bile uzrokovane promjenama u energetske/ komunikacijskoj sferi te da je to uvijek rezultiralo preslagivanjem u sferi socijalnih odnosa i novim društvenim ugovorima. Mediji i komunikacijski alati koje koristimo za sporazumijevanje i svakodnevni život uvijek su ovisili o energetske-resursnoj bazi i načinima iskorištavanja te nas Rifkin vodi u zanimljivu povijest naše vrste opisujući kakve je promjene donosila energija biomase, vode i vjetra, početak korištenja ugljena pa nakon toga nafte, kakve su utjecaje imali pojave ogledala, prvih romana, telefona i drugih tehnoloških dostignuća na naše razumijevanje sebe i naše okoline. Problem s prijašnjim velikim promjenama na energetske-komunikacijsko-društvenoj razini je što se sa svakom sljedećom stanje

u biosferi i živom svijetu oko nas pogoršavalo. Jasno je iz povijesti naše vrste kako kada kažemo energetska-komunikacijska razina da se zapravo radi o razini ekonomije. Ono što se Rifkin nada u svom nagovještaju empatične civilizacije je da po prvi put možemo promjene na komunikacijskoj i energetska razini iskoristiti za očuvanje cjelokupne biosfere i svih živih bića. Alat za to vidi u, po njemu, rastućoj empatiji na našem planetu i činjenici da sve veći broj ljudi osjeća potrebu da očuvamo kvalitetu ekosustava na planetu, a sukladno tome i kvalitetu života svih koji živimo na njemu. Za Rifkina je razvoj poimanja empatije dokaz kretanja ljudske evulucijske putanje.

Olakšana komunikacija zbog koje smo prema njemu svjesniji međusobne povezanosti i osvješteniji da svi živimo na jednom planetu kojeg trebamo čuvati te rast empatije trebaju nas dovesti do zaštite čitave biosfere i živih bića pri čemu nam može pomoći „treća industrijska revolucija koju podržavaju četiri nositelja“:

1. obnovljivi izvori energije
2. graditeljstvo i zgradarstvo
3. skladištenje energije (vidi rješenje u vodiku)
4. *pametne mreže* – tehnološke inovacije prema integriranoj komunikaciji, umreženom djelovanju i energetska učinkovitosti.

Moram priznati da mi je, nakon preko pola knjige raspredanja o tome kako raste empatija, ostavio prilično deprimirajući dojam da je rješenje u onome što se teško bori s fosilnim gorivima ili još gore u trenutno skupom i energetska zahtjevnom rješenju kao što je skladištenje energije pomoću vodika. Nema tu puno o reformi ekonomije ili politike, glavno da imamo *pametne mreže*. A pametna srca? Di je nestala silna empatičnost?

Rifkin (2014.) je donekle konkretniji u svojoj posljednjoj knjizi *The Zero Marginal Cost Society*, gdje je još više istaknuo važnost ekonomije suradnje i dijeljenja koju njeguje milenijska generacija te zbog tih trendova čak najavio nestanak kapitalizma do 2050. godine.

Kako Rifkin zagovara treću industrijsku revoluciju, Richard Heinberg vidi mogućnost za petom velikom prekretnicom u povijesti naše vrste nakon pojave jezika, otkrića vatre, poljoprivredne revolucije te industrijske revolucije. Peta prekretnica bi trebala zamijeniti „industrijsku civilizaciju koja je ovisna o fosilnim gorivima, dugu i rastu

s održivim, obnovljivim i uravnoteženim društvom (2011: 284). E da, ali kako stići do obnovljivog i uravnoteženog društva? Da čekamo da sve ovo propadne? Da rušimo? Da gradimo? Oboje? Suradnjom sa svima? Da zamolimo korporacije da budu dobre?

O tome koji je najbolji model ili tehnika utjecaja na sistem ili promjenu vlasti vjerojatno traju rasprave od kad su nastale prve pobune i otpor otimačini i destrukciji na našem planetu. I nije tu uvijek lako biti pametan i dosljedan, jer mnogi ljudi reagiraju na nepravdu iz svoje „bezizlazne“ pozicije, pogotovo kada ona potraje pa ostavlja gotovo neizbrisive rane. Sjećam se da je mene jedna draga prijateljica iznenadila kada se vratila nakon što je pola godine volontirala u Palestini izjavom kako nakon tog iskustva lakše razumije poriv potlačenog stanovništva da odgovori nasiljem pa čak i kao bombaši samoubojice. Kažem, bio sam iznenađen i probao sa stavom kako to opet ne mijenja ništa, na što se ona čak i složila da možda i ne mijenja i da nije niti rekla da je to dobro, efikasno ili pravedno, već samo da razumije taj poriv kad se suočiš u kakvoj bijedi, šikaniranju, svakodnevnom teroru i potlačenosti žive Palestinci. Zeznuta su to pitanja i izvlače iz naš baš najdublje stvari. Jedno iskustvo nas može vrlo lako promijeniti. Dugo sam razmišljao o svemu tome nakon razgovora s njom i pitao se iskreno bi li mene promijenilo neko takvo iskustvo. Ja sam ipak govorio iz pozicije dobro zaštićene osobe koja je svega par puta u svom životu morala ići u sklonište.

Kako sam nekoliko puta rekao, mislim da je ovaj sustav toliko slijepljen uz nasilje na svakodnevnoj razini, skriven u obiteljima, korporacijama i drugim navodno važnim institucijama, a na razni klime i ratova za resurse prikazan u svom najgorem izdanju i osvjetljen medijskim reflektorima. Osobno ne vidim način kako to promijeniti korištenjem nasilja, premda se ne smatram pacifistom i smatram da je ok obraniti se ako te netko napada.

O ovoj temi sam već dosta pisao u knjizi *Drugačiji svijet je moguć – priče iz našeg dvorišta* (2006.) pa se neću previše zadržavati. Zadnjih godina je vrlo dobro tu raspravu sažeo Erik Olin Wright (2011.) u svojoj knjizi *Vizije realističnih utopija*. Polazi od početne potrebe za društvenom pravednošću kao potrebe jednakih prava, pristupa resursima i procesima bitnima za ostvarivanjem blagostanja u društvu,

te političkom pravednosti kao potrebe jednakih prava u slobodi donošenja odluka i sudjelovanja u donošenju odluka bitnih za nečiji život. Wright tu postavlja dobro pitanje koje i nas golica: kako da proširimo emancipacijsko-demokratske modele upravljanja i življenja kada to trebamo činiti u trenutku puno veće moći ekonomskih i političkih elita koje žele zadržati sadašnje stanje i još ga produbiti? Tu kroz povijest naše borbe i analizu sadašnjeg trenutka izdvaja tri temeljne logike transformacije odnosno tri opcije koje je iz nepoznatih razloga išao nazivati čudnim imenima koje lome jezik dok iz izgovaraš, ali tako je to. Dakle, tri opcije koje su se izkristalizirale kao modeli našeg odnosa prema vladajućima su:

→ **RUPTURNA**

Počiva na logici nasilja u odnosu na vlast i težnjom prevrata kroz direktan sukob. Vrlo karakteristična u prošlosti i vezana za dio radničkog pokreta i revolucionarne elemente i skupine.

→ **INTERSTICIJSKA**

Prema njemu to je svojevrsna logika izmicanja ili povlačenja da ne kažemo bijega. Radi se o logici ignoriranja ili zaobilaženja državnog i/ili represivnog aparata te stvaranja realističnih utopija sa strane, paralelno uz ovaj sistem. Veže ga za anarhističke tendencije u povijesti te danas za dio novih društvenih pokreta bliskih ekološkim, socijalnim i drugim temama.

→ **SIMBIOTIČKA**

Gradi svoju logiku na principu komunikacije i korištenja struktura i procesa proizašlih iz političke vlasti te kroz suradnju u rješavanju zajedničkih problema. Bliska socijaldemokratskim i socijalističkim strankama u europskim zemljama.

Wright ističe kako danas u 21. stoljeću, pogotovo u zapadnim iznimno potrošačkim društvima, rupturna strategija gubi svoju privlačnost i svrsishodnost te da sigurno neće moći biti temelj promjena. Doduše, tvrdi kako nasilne taktike mogu u određenim okolnostima postati „organizacijsko oružje“ za rušenje kapitalizma, ali su neučinkovite u stvaranju demokratsko-egalitarnih uređenja, pogotovo u dugoročnom smislu. Uz taj stav vidi mogućnost za realizaciju demokratsko-egalitarnog uređenja kroz intersticijsku i simbiotsku logiku. U intersticijsku svrstava bilo koje oblike uređenja vlastitog života ili života

zajednice koji se događa mimo direktnog upliva države i struktura moći i koji se želi prezentirati kao alternativa u malom. Ono što nije skroz jasno zašto ih smatra oblikom koji ignorira državu. Da, jedan skvot političke orijentacije možemo takvim smatrati, ali mnogi organizacijski modeli od raznih društvenih centara do ekoloških zajednica, iako započeti odozdo i bez direktne intervencije i pomoći države, koriste komunikacijske modele i otvorenost za suradnju. S obzirom na nagomilane probleme i njihovu isprepletenost te potrebu da rješenja zahvaćaju što je moguće veći broj ljudi, teško je izbjeći potrebu pa čak i odgovornost da se nešto napravi i kako se kaže „unutar sistema“ kroz političku participaciju.

Drugačije od Wrighta metodu dolaska do demokratsko-egalitarnog odnosno održivog društva vidi već spominjani Derick Jensen. Koliko Jensena smatram inspirativnim u dubini kritike nasilja ugrađenog u našu civilizaciju i hrabrim što zna postaviti pitanja toliko mi je u rješenjima... hm, ono...u najblažu ruku nedosljedan i nerealan, a u malo strožu ruku opasan i sulud. Skraćeno rečeno Jensen (2011.) zagovara oružani otpor nasilju sistema koje nas okružuje i to vidi kao jedini efikasan način. Štoviše, to je oružani otpor nabrijane manjine, jer smatra kako većina ljudi nikad neće biti nabrijana i osviještena. U svojim knjigama kod rubrike rješenje poziva da se sruši sustav na bilo koji način i da se prekine dotok energije u ovaj destruktivni način života, a krenuo je s detaljnim uputama u jednoj od posljednjih knjiga *Deep Green Resistance* (2011.). Klasični primjer je poziv da se sruše sve brane koje sprječavaju prirodno kretanje lososa, jer smatra on, losose treba osloboditi i vratiti sve u normalno stanje ako nam je stalo do održivosti. E sad, čak i da stavimo sa strane razinu provedivosti ovakve strategije mene osobno nikad nisu fascinirali ni zadivljivali ljudi koji nemaju spojeno onaj *talk the talk... walk the walk*, a Jensen definitivno nema. Kao prilično popularan autor, posebno među mladima u SAD-u, nuka ih da dižu brane u zrak bez obzira na moguće posljedice, ali sam za sebe kaže kako on to ne može, jer je on ipak pisac, a i malo je trapav pa da nešto ne pogriješi. Bravo rista, tak se radi...sebe izvuci i galami iz pozadine juriiiiš...i namjesti kolore na velikom ekranu.

Svjestan sam moći ovog sustava, njegove destruktivnosti i sposobnosti da se reprezentira neupitnim do unedogled, ali jednostavno ne vjerujem da se njegovu moć, destruktivnost i sposobnost beskrajnog

uništavanja može zaustaviti, a kamoli usmjeriti prema nečemu boljem, korištenjem istih destruktivnih metoda u totalu odnosno kao naš glavni alat. Kao što sam rekao, priznajem i podupirem svačije pravo na obranu, ali mislim da se ne možemo natjecati s ovim sustavom u nasilju. To mi je čak suludo s obzirom koliko je kapitalistički sustav i kroz povijest i danas obilježen nasiljem.

Već sam spomenuo da rasprave o tome kako promijeniti ovaj svijet traju od kada su ljudi prvi put tražili slobodu koja im je nepravедno uskraćena. Svijet nije moguće promijeniti bez pristupa i na području ekonomije, bez nastojanja da ekonomiju učinimo dobrom. U našoj prošlosti borba za bolji svijet je vrlo često bila vezana za ekonomiju – u prvim dokumentima koji su bilježili otpor obične raje stoji kako su se pobune gotovo uvijek događale upravo zbog prisvajanja nečega što pripada svima odnosno zbog ograničavanja prava za gospodarenje i vlasništvo nad zemljom te zbog nagomilanih dugova.

Jedan od dobrih primjera Wrightovog zagovaranja kombinicije razvoja vlastitih alternativnih sustava i otvorenosti za suradnju s institucijama odnosno sa sistemom jest model Tranzicijskih gradova (*engl. Transition Towns*) koji se razvija na liniji permakultura-aktivizam, liniji koju toliko zagovaramo i u kontekstu dobre ekonomije kada je vezana za te pojmove. Tranzicijski gradovi su globalni pokret lokalnih i regionalnih zajednica aktivnih građana i građanki koji se na organiziran način suočavaju i nalaze rješenja za najveće probleme današnjeg svijeta, a to su: klimatske promjene, uništavanje resursa i njihova sve teža dostupnost i financijska kriza. Danas na globalnoj razini rade umreženi kao tranzicijski pokret i žele nas pripremiti na „nove normalnosti“ (Miller i Hopkins, 2013.) u klimi, ekonomiji i energetici. Radi se o jednom od najbrže rastućih pokreta u svijetu i do kraja 2013. godine u svjetskoj mreži je bilo 462 službene članice i 654 inicijativa. Cijeli koncept je ponikao iz permakulturnog pokreta u Velikoj Britaniji te su znanja i vještine iz permakulture vrlo prisutne u edukativnim materijalima i praksama Transition Networka. Možemo također reći i kako je pokret tranzicijskih priča jedna od najperspektivnijih metoda unapređenja kvalitete života i održivosti za lokalne zajednice. Među prvima su promovirali koncept *resilience* koji je toliko slojevit da ga je teško prevesti na naš jezik samo jednom riječju pa bi to bila kombinacija

otpornost-fleksibilnost-adaptabilnost lokalne zajednice u odnosu na krizne situacije koje se pojavljuju kroz trokut resursi-ekonomija-klimatske promjene.

No, nisu svi tako oduševljeni.

Dio aktivističke scene u Britaniji okupljene u Trapese kolektivu, a koji su najpoznatiji po odličnoj knjizi *Do it Yourself: A Handbook for Changing Our World* (2007.) napisali su kritički osvrt na tranzicijski pokret *Rocky Road To A Real Transition* (2008.) u kojem su doveli u pitanje dugoročni uspjeh koncepta u smislu društvenih promjena te kritizirali glavnu liniju tranzicijske promocije koji inzistiraju da nema konfrontiranja sa sustavom te jasnog određenja tko je najviše kriv za trenutno stanje. I eto ti ga đavle, oni koji zapravo rade za bolje danas i sutra sad se pokažu oko toga kako se komunicira i vodi potrebna društvena promjena. A trebaju nam svi. Jedna moja prija je rekla da dok smo mi ovakvi ne treba se kapitalizam ničega bojati.

Nema nikakve sumnje da se čak i površnim iščitavanjem glavnih strateških dokumenata Transition Networka, a i pregledom osnovnih poruka kroz svakodnevnu komunikaciju s medijima i javnosti ovdje stavlja naglasak na suradnju svih aktera u nekoj lokalnoj zajednici i šire te se koristi otvorenost prema svima. Bez obzira što mislili osobno o svrsishodnosti takvog pristupa, nema se tu što previše razglabati osim ako nemamo svo vrijeme ovog svijeta, što mnogi na Zapadu imaju kao da su maltene sami gospodari sunca i mjeseca. Stav da se želi raditi otvoreno i uključujući sve je legitiman. Svatko ima pravo koristiti taktiku kakvu želi i odgovara toj osobi prema njenim stavovima i vrijednostima. Ako nekome ne paše određeni pristup, široko polje i ima drugih livada za borbu pa oprašuj. Tako Hopkins (2008.) i započinje raspravu odgovarajući na glavnu tezu iz knjige Trapese kolektiva priznavši kako jest istina da tranzicijska priča njeguje inkluzivnost ističući kako ukoliko želimo uspješnu tranziciju od tri temeljne krize društva (ekonomska kriza, kriza resursa i klimatske promjene) u nju moraju biti uključeni svi. Bez obzira što je kritika prema tranzicijskom pokretu zbog njihove taktike načelno promašena, zapravo je izvukla na površinu dal svjesno dal nesvjesno neke druge probleme. U odgovoru Trapese kolektivu se ističe da je zaista točno kako tranzicijski koncept ne želi upirati prstom u krivce. E sad, što to znači zapravo u praksi i nije baš jasno. Znači li to da krivci, ako ih već

ima jer se ne želi upirati prstom u njih, mogu odšetati, odletiti, okupati se, uživati u lagodnom životu? Ili zapravo krajnja poruka znači da i nema krivaca i eto dogodile su nam se klimatske promjene i ekonomska kriza.

Problem je što znamo iz svakodnevnog života i situacija da ukoliko ne suočimo krivca s onim što je učinio znači zasigurno ponavljanje istoga i vrlo često čak i eskalaciju. Jasno, niti to nam nije garancija da će promijeniti svoje ponašanje, ali ignoriranje da netko radi nešto loše siguran je smjer prema opetovanosti takvog ponašanja. No, ajmo reći kako i to u cilju svete inkluzivnosti prolazi i koncept Tranzicijskih gradova onako kako je strukturiran i ne može djelovati u okviru fajta ili otvorene konfrontacije. Hopkins zaključuje kako dvije taktike „konfrontacijska i ona tranzicijska kao suštinski različite najbolje rade odvojeno i treba ih takvima i držati“. Po njemu su one komplementarne i idu jedna pored druge, ali su suštinski različite. To je legitiman stav isto – ne želimo nikoga ko ne želi sve i ne želimo nikoga kome je prva stvar kritika postojećeg sustava. Premda to onda i nije totalno inkluzivno, zar ne?

Ovdje je bitno napomenuti u kontekstu Wrightove tipologije logike transformacije društva kako ovdje spominjanje konfrontacije nema nikakve veze s njegovom rupturom/nasilnom logikom ili Jensenovim pozivima da se krene u militarističku pobunu, već se radi o pokretu u Britaniji koji je obilježio aktivizam u proteklih 30 godina zauzimanjem javnih prostora, organiziranjem blokada i prosvjeda, direktnim akcijama kako bi skrenuli pozornost javnosti na neki opći problem i slično. Radi se dakle o ljudima koji kritiziraju ovaj sustav, i dapače, spremni su izložiti svoja „gola“ tijela kako bi spriječili sustav u daljnjoj devastaciji i uništavanju. Hopkins ističe kako je ta taktika isprobavana u proteklom razdoblju, ali nije dala zadovoljavajuće rezultate (op. aut. pa ali zar je to odgovornost samo taktike?!), jer je situacija sve gora. Smatra kako oni na pozicijama moći se neće opirati promjenama i kako je to naučio iz svog iskustva. Kako se za promjenu nećemo morati boriti. Za njega smo svi u ovome skupa. Uvjeren je kako vlasti ne vode, nego slijede i da je sada vrijeme da slijedi pozitivan i optimističan pristup Tranzicijskih gradova.

U knjizi *Permaculture and People* Looby Macnamara (2012.) gleda na borbu za bolji svijet zaokruženije kako zagovaramo i u ovoj knjizi: „Trebamo raditi na tri područja kako bismo ostvarili ‘Veliki preokret’.

Prvo nam trebaju akcije kao što su protesti i kampanje protiv mnogih destruktivnih radnji. Onda nam treba stvaranje alternativa i aktivnosti koje nas regeneriraju. I treće nam treba promjena načina na koji percipiramo svijet i naše vrijednosti...sva tri područja se preklapaju i međusobno se podupiru“ (2012: 10).

U tranzicijskim gradovima se spominju velike krize današnjeg svijeta koje smo istaknuli (ekonomija-resursi-klima), ali tu se staje dublje o tome i kreće se s izgradnjom zajednice koja će pozitivnim pristupom osnažiti svoju održivost i proširiti se kroz suradnju i komunikaciju, sadnju gradskih vrtova, korištenjem obnovljivih izvora energije, energetskom učinkovitošću u zgradarstvu, stvaranjem lokalnih valuta i slično.

Ja moram priznati da je mene sve ovo dosta razbacalo i ostavilo s upitnikom iznad glave i što se tiče jednih i drugih. Ipak, malo čudi i na nekoj etičnoj razini malo svrbi stav kako nema mjesta za aktiviste i aktivistkinje koji „žele upirati u krivce“, ali ima za ljude koji imaju načelni problem s inkluzivnosti i prihvaćanjem svih. Naime, na blogu cijelog tranzicijskog pokreta tako ima „uputa“ kako pričati s neokonzervativcima/republikancima u SAD-u sa savjetima o oblačenju, izgovoru, rječniku, tema koje se stavljaju u fokus. Primjerice, prosječnom republikancu se ne spominju klimatske promjene, nego se ističe kako ćemo kroz tranzicijsku priču smanjiti ovisnost o nafti s Bliskog Istoka i povećati energetsku sigurnost. I jasno, domovinsku sigurnost (Hopkins, 2014). S obzirom na moju bliskost permakulturi mene ovo iskreno zbulilo mada kao što je jasno nemam problema što netko odabire ovu ili onu taktiku dok ne ugrožava nekog drugog na fizičkoj razini. No, mene ovo zbunjuje, jer ako je ovo taktika kako pridobiti nekog za tranzicijsku priču tko inače možda ne bi isprva pokazivao znakove zanimanja, onda mi tu osobu zapravo smatramo malo zaostalom, jer očekujemo da ona neće shvatiti kako mi vrdamo mrdamo. I ne želimo pričati o zabranjenim temama koje mogu otkriti nečiji nedostatak tolerancije ili čak i neprijateljstvo prema drugim ljudima. Jasno, za nekoga tko se trudi postići svoju stvar kvantitetom teza o inkluzivnosti može zvučati na mjestu i podebljana realitetom koaliranja sa svima, „jer se to tako tiče SVIH nas“, no kada realitet malo ogolimo možemo se zapitati što dalje slijedi s uputama kako pričati s...

Nije li nas povijest naučila kako ovako šlampavo i nedosljedno složena inkluzivnost na kraju uvijek odvede u eluzivnost – nejasno, mutnu i sveprožimajuću maglurinu u kojoj svi uživamo što se pravimo da ništa ne vidimo.

Alice Cutler i Paul Chattertona (2009.) istaknuli su točno kako ljudi vrlo često, a posebno ljudi u siromašnijem dijelu svijeta, „ne biraju konfrontacijsku taktiku“, nego im se ona nametne i ostaje kao jedina opcija da se obrane. Legitimno je pitanje da li korištenje našeg umivenog vokabulara išta mijenja na realnom planu nepravednih i neodrživih odnosa u svijetu?

Kapitalizam nije samo slučajna nabacoka na ovaj naš napaćen planet koju ćemo riješiti sadnjom urbanih vrtova i držanjem za ruke oko zapaljene svijeće. Kapitalizam su društveni odnosi, strukture i procesi, okvir u kojem se svi natječemo ili bacakamo u gaženju jedni preko drugih i preko prirode kako bismo uspjeli. Očekivanje da će se to promijeniti „pozitivnomislećom taktikom“ neprovociranja onih koji održavaju i profitiraju od te strukture i društvenih odnosa spada u rubriku priče za laku noć.

Prije konferencije o klimi u Parizu krajem 2015. godine sakupljena je 21 tranzicijska priča iz cijelog svijeta kao primjer aktivnog odnosa prema klimatskim promjenama u lokalnim zajednicama, ali i aktivnog odnosa članova i članica lokalnih zajednica jedni prema drugima. Tu se skupilo sve čime se tranzicijska priča može dičiti: urbani vrtovi i razmjene sjemena do sustava za sakupljanje kišnice i smanjenja bacanja hrane, razni modeli lokalnih valuta, radno-kolaborativni prostori za popravljane stvari, energetske sustavi u vlasništvu lokalnih zadruga ili drugih pravnih subjekata, lokalni sustavi socijalne skrbi za one kojima je potrebna, dućana ala *Uzmi i ostavi* za besplatnu razmjenu gdje se donose stvari koje nam više ne trebaju i uzima od ponuđenog ono što nam treba, te sustava zagovaranja održivijih i zdravijih načina kretanja i manje ovisnosti o automobilima. Posebno je fascinantna primjer gradića Ungersheima sa sjeveroistoka Francuske gdje je direktno s inicijativom gradonačelnika cijelo mjesto od 2000 stanovnika pretvoreno u kreativni laboratorij za praktičnu primjenu tranzicije. Ungersheim je tako u posljednjih

par godina postao službeno grad koji podupire pravednu trgovinu, napravili su Atlas bioraznolikosti kako bi bili svjesni razine bogatstva oko sebe, u potpunosti zabranili korištenje pesticida i herbicida na javnim površinama, organizirali za lokalnu školu 100% organske obroke svaki dan, prenamijenili 8 hektara zemljišta u vlasništvu općine za organsku poljoprivredu pri čemu se dobiva hrana za 250 lokalnih obitelji, izgradili novi objekt za preradu i skladištenje lokalno proizvedene hrane, zamijenili svu rasvjetu u gradu s energetske efikasnim žaruljama, instalirali 5.3MW snage solarni sustav za proizvodnju struje u bivšoj industrijskoj zoni vezanoj za rudarenje po čemu je kraj prije bio poznat, a i lokalna škola je dobila svoj solarni sustav, na bazen kojeg koriste su instalirali solarni sustav za pripremu tople vode kojeg podupire i sustav za grijanje na biomasu, i kao finale za kraj ovog lijepog nabiranja koriste participativnije modele demokratskog odlučivanja i pokrenuli su lokalnu valutu nazvanu „radič“. To sve u par godina, to sve malo mjesto od 2000 stanovnika.

Treba nam tisuće i tisuće Ungersheima. Ali nam treba i Trapese kolektiv i slični. Potrebni su nam i urbani vrtovi i držanje za ruke oko vatre, ali su nam potrebne i blokade kada sustav kroz represivni aparat krene divljati da obranimo ovo života na planetu što je ostalo i potrebno nam je da imamo pravo reći ne kada netko zaslužuje svojim ponašanjem da mu se kaže ne i da je dosta.

Dobro, možemo reći kako ne mora sve što je vrijedno doći do totala, zaokružiti sve ono što nam je potrebno danas. Mada je super što kako ćemo vidjeti dalje u knjizi imamo to nešto.

9. Povratak u zonu 00

Zona 00 predstavlja dio u permakulturnom dizajnu gdje se vraćamo sebi. To je prostor naše vlastite refleksije i odnosa s drugima. Odavde sve kreće. I tu odmah imamo dva problema. Prvi je, s obzirom da odavde sve kreće, taj odavde je često na klimavim nogama, nesretan i nezreo. Imati iz te, da kažemo blago, izazovne startne pozicije odnose s drugima ne ulijeva povjerenje u dobar i kvalitetan ishod, pogotovo ako to ne osvijestimo. Drugi je problem paralelni svemir prvoga, a kaže kako nije problem što sve odavde, od nas samih kreće, nego je problem da za toliki broj navodno osviještenih ljudi, povratnika samima sebi, putovanje tu i završava. Osjećaj da su sami sebe promijenili, da su sretni u svom vlastitom tijelu i duši, za sve veći broj ljudi predstavlja na životnoj stazi natpis na kojem piše cilj. Promjenu koju ovdje zagovaramo i kojoj težimo nakon osobnog preslagivanja piše *tek se zagrijavamo*. A na cilju kojem težimo piše društvena promjena. Dobra ekonomija nalazi se na mnogim etapama tog puta.

Prvi problem nam govori da ne smijemo ignorirati potrebu osobnih promjena i razvoja, učenja kroz život i sazrijevanja. Bez toga nećemo biti spremni posvetiti se konkretnim rješenjima potrebnim za učiniti svijet boljim mjestom za život. Kako svijet može postati bolje mjesto za život ako smo mi sami sebi loše mjesto za život?

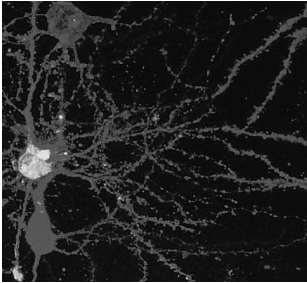
Drugi problem nam govori da čak i prije nego završimo dio životnog puta za osobni razvoj, ako je to uopće i moguće završiti, nikada ne smijemo zanemariti svijet oko sebe. Kako mi možemo postati bolje mjesto za sebe ako je svijet oko nas loš? To nas uči permakultura ako je znamo dobro čitati. Da smo povezani. Dok to ne osvijestimo i počnemo djelovati na taj zaokruženi i sinergijski način, ostajat ćemo na mjestu ili se kretati po onoj frustrirajućoj mantri korak naprijed, natrag dva.

Na početku knjige smo naglasili važnost ekonomije za permakulturu, za etičke principe, za položaj u svijetu permakulture, za pretvaranje pet katastrofa u pet rješenja. I kako ništa ne možemo riješiti samo za sebe ako želimo zaista pravedan i održiv sustav. I kako ne možemo imati dobru ekonomiju koja nije povezana s ekosustavima i ljudima na odgovoran i solidaran način.

Inače, osjećaj za pripadanjem je prvi osjećaj koji imamo kad se rodimo. Želimo da nas se prigrli, privije uz toplo tijelo i umiri. Kad se rodimo nemoćni smo i potpuno ovisni, a opet dobivamo pažnju, ljubav i hranu. Na nas se pazi. To je dar naše vrste koji nas čini jedinstvenima na ovom planetu. Jedino mi možemo razviti svijest o potrebi za povezanošću svega na Zemlji. I zato imamo i najveću odgovornost. Kada dijete osjeti da nije voljeno i prihvaćeno razvija patološke oblike ponašanja kao što su agresivnost, histerija, paranoja, opsjednutost, strahovi i slično. Zato majke imaju još jedan „teret“ više i toliko su bitne, jer se s njima stvara prvi odnos. Jasno, kad se ublaži fizička veza majke i djeteta, povećava se uloga tate i drugih bliskih osoba, a pogotovo raste važnost njihovih međusobnih odnosa, jer tu dijete uči o pravilima i obrascima ponašanja u našem svijetu. Djetetu je potrebna sigurnost i baza, ali i sloboda i ohrabrenje za istraživanje i njuškanje, jer time će na zdravim temeljima doći do vlastite individualnosti.

Bitno je uočiti kako odnos prethodi individualnosti, a ne obrnuto. Tu se stvaraju temelji i za empatiju, jer nema empatije bez njegovanja odnosa i odnošenja prema drugima. Tu učimo da je odnos dio nas. Tražimo smisao života u odnosima s drugima. Time postajemo svjesni svoje jedinstvenosti i neponovljivosti, ali i neostvarenosti i ništavnosti ukoliko se ostavimo sami i nepovezani. Time postajemo svjesni potrebe i rada na sebi i da smo dio društva.

Nevjerojatno je kako nam je ovaj nepravedan i zasljepljujući sistem uspio sakriti nešto tako očito. Kao čitav planet, tako i samo naše tijelo djeluje na principu suradnje i međusobne ovisnosti. Najmanji dijelovi našeg tijela, stanice kojih ima 100 bilijuna znaju u svakom trenutku što im je činiti bez da im se to „naredi“ i svaka ima svoju funkciju. Nijedan od podsistema u našem tijelu nije šef cijelom sustavu i ne gospodari s njim, već se čitav niz procesa događa paralelno i sinhronizirano (Korten, 2006.). Umreženo i povezano raznim intenzitetima i na drugačijim razinama.

Sve je
povezano
– što je od
ovoga svemir,
a što ljudska
stanica

Postoje ljudi koji nam više pašu i s njima smo više povezani i to je u redu. No, postoje i stvari koje nas sve povezuju na ovoj plavoj kugli usred svemira. Svijet u kojem mi živimo kao vrsta ne može biti zdrav, sretan, i ispunjen dok nismo povezani i dok se ne brinemo za Zemlju. A nećemo imati povezanost i pravu brigu za Zemlju dok nam je ekonomija ovakva kakva je – sebična i dužnička, ignorantska i kratkoročna.

Lazzarato (2013: 89) kaže kako „ekonomija duga ima u potpunosti političke ciljeve: neutralizaciju kolektivnih ponašanja...“. Svatko je sam sa svojim dugom. I ratuje da ga vrati. Ovom sustavu je lakše manipulirati i upravljati s nama dok smo odvojeni.

Razlog zašto je danas toliko ljudi nesretno, šizofreno i depresivno je što živimo u „dodu odvajanja“ (Eisenstein, 2011: 49). Odvajamo se od svega i od svih - prirode, drugih ljudi, prijatelja, obitelji i na kraju od samih sebe. Problem je što je u našoj biti odnos i težnja da se spajamo. Sve je povezano. Ekonomija koja nije povezana ne može biti dobra.

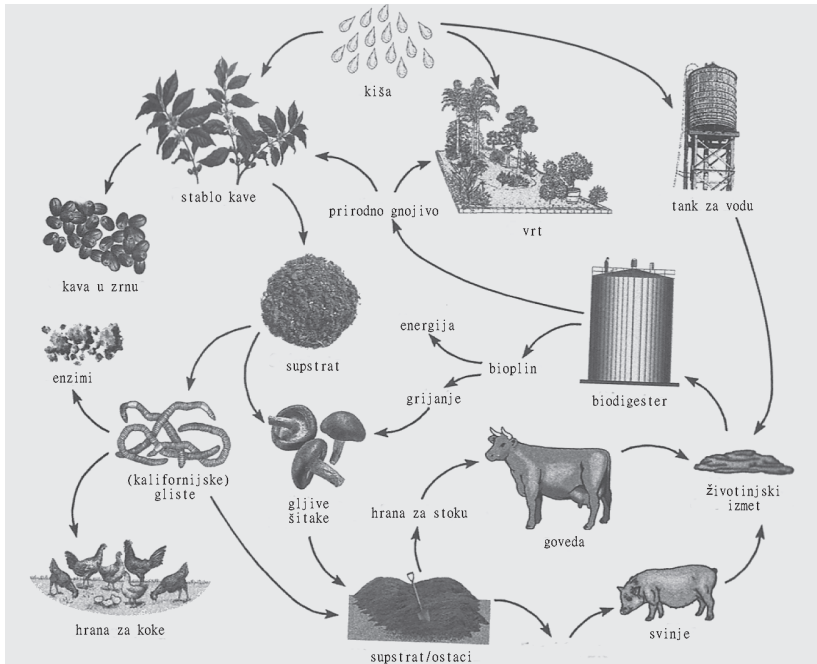
Zato se ovdje možemo opet uhvatiti za mene neizbježnog Fritjofa Capru kada spominje da „bolujemo“ od krize percepcije. Jednostavno nismo u stanju ili ne želimo uvidjeti da je povezanost jedan od temelja mreže života na našem planetu. To je ono što Renata Salecl (2012.) naziva strast za neznanjem. Naš planet je sazdan prema načelima umreženosti, kruženja, utjecaju solarne energije i fotosinteze, partnerstava i raznolikosti, te sposobnosti da kroz dinamične veze uspostavlja ravnotežu ukoliko dođe do kriznih procesa i neočekivanih nepogoda.

Jedan od meni dražih Caprinih misli koju često citiram je da ne možemo izgraditi održivu zajednicu bez ekološke pismenosti, bez „razumijevanja principa organizacije, zajedničkog svim živim sustavima,

koji shvaćaju kako su se ekosustavi razvili da podrže mrežu života“ (2002: 230). A mi smo živi sustav. I mi u skladu s tim trebamo primijeniti načela umreženosti, kruženja, solarne energije, partnerstva, raznolikosti i dinamičke ravnoteže u naša društva, u naše društvene obrasce i strukture, u našu civilizaciju. Meni je ovo permakultura samo takva. A mi ljudi, kako smo rekli, imamo još tu jednu posebnost na ovom planetu, a to je naša kultura, naša svijest, sposobnost mišljenja i osjećanja kao niti jedna druga vrsta. Trebamo iskoristiti taj dar za kulturu poštovanja i brige, za kulturu rada i odgovornosti, za kulturu solidarnosti i pomaganja. Kada to postignemo odnosno kada se kako Capra kaže ekološki opismenimo i shvatimo kako se generira i djeluje mreža života na našem planetu, onda će biti manja vjerojatnost da činimo nekome zlo, jer će to biti autodestruktivno. Poštujući svaku jedinku i priznavanjem njenih prava poštujemo vrijednost cjeline, a sa svijješću o cjelini njegujemo odnose s drugim ljudima. Jasno, ponovno možemo ovo prenijeti i na razinu ekonomije te istaknuti kako ekonomija koja ne usvaja načela ekopismenosti razara i ostavlja iza sebe nebrojene žrtve i neplaćene ukupne račune.

Vrlo bliska Caprinom konceptu po svojim postavkama i vrijednostima, a posebno po načinu djelovanja je Plava ekonomija, jednog od najpoznatijih i najaktivnijih svjetskih inovatora i vizionara Guntera Paulija. Plava ekonomija je spoj znanstvenih istraživanja, poduzetničkih inovacija i težnji za općom dobrobiti koju Pauli njeguje u svojim promišljanjima. U primjerima i projektima koje inicira, zagovara i promovira kao modele zapošljavanja, Pauli (2012: 31) naglašava kopiranje ekosustava koji su mu „nadahnuće za promjenu našeg modela proizvodnje i potrošnje koji stvara mnogo otpada“. Ovdje vidimo slikovni prikaz koja se sinergija stvara pri proizvodnji kave na principima plave ekonomije. Energija i resursi cirkuliraju počevši od kave čiji ostatak služi za proizvodnju glijiva i na taj način započinje se visoko učinkoviti krug izmjene resursa i „otpada“.

Stvar je zapravo jednostavna, ukoliko ne slijedimo načela ekopismenosti u izgradnji naših ljudskih društva (s obzirom da smo dio globalnog ekosustava i ovisimo o njemu), nećemo biti u stanju upravljati tim zajednicama na pravedan i održiv način. Biti ćemo stalno u

Prikaz plave ekonomije

konstantnom konfliktu s osnovnom bazom ispod naših nogu i svuda oko nas, a to nije moguće bez nepovoljnih posljedica.

Na taj put smo se odlučili razvojem bankarstva i kapitalizma u 16. stoljeću kada je krenuo nezaustavljiv juriš na resurse planeta, a sve su to futrali svojim umnim doktrinama ondašnji znanstvenici podijelivši svijet na prirodu i na nas uz napomenu da je priroda ispod i da se prema tako nečemu nebitnom drugome može postupati kako se želi. Ne smijemo nikada smetnuti s uma kako su realizaciju te sulude koncepcije platili i mnogi „divljaci“ i oni koji se nisu našli na krivom mjestu u za kapitalizam super trenutku, jer se došlo do nužnih novih resursa kako bi se sustav mogao dalje reproducirati.

Dodatni udarac na održivost i ravnotežu pružio je kapitalizam prebacivši prezir i nepoštivanje prema prirodi u sferu ljudskih odnosa i stavova tako da smo mi danas u ratu jedan protiv drugog kako bismo uspjeli u poslu premda tonemo svi skupa. To je kao putnici na brodu koji tone kada gaze jedni preko drugih i oni koji se uspiju na više razine gdje

još nije došla voda slave, premda brod i dalje tone. Uključite u sve ovo podjele po religijskoj osnovi, naciji i rasi i imamo ovo što imamo.

Kada nekomu ukrademo njegovu osobnost i percipiramo ga samo kao niže vrijedan kolektiv tada mu zapravo ukidamo pravo na postojanje i pravo da i ta osoba se realizira i ostvaruje. Mi tada i ne mrzimo tu osobu kao individuu, nego projiciramo na nju svu mržnju prema cijelom kolektivu. Ako ne priznajemo osobnost, onda znači da ga smatramo objektom, stvari, robom.... Svatko tko nas dijeli po tim osnovama zaslužuje otpor. Isto radimo i s prirodom ne priznavajući njenu vrijednost i posebnost. Derrick Jensen to vrlo dobro naglašava u odličnoj knjizi o nasilju ugrađenom u našu kulturu *The Culture of Make Believe* (2004.), gdje ističe kako nakon ukidanja poštovanja i osobnosti, dolazi ukidanje prava i vrijednosti što donosi mržnju i nasilje. Uništavamo prirodu jer je ne priznajemo pa uništavamo i jedni druge. I obrnuto. Odlično su u već spominjanom izvještaju o stanju ekosustava *Planetarna ograničenja 2.0.* (2015.) dali primjereniji opis za gubitak bioraznolikosti – nazvali su ga „promjenom integriteta biosfere”. Jer zaista se radi o integritetu.

Da imamo više emocija (ljubavi) prema planetu onda bismo osjećali da to kako se mi odnosimo prema svjetskim ekosustavima pa i svim bićima na planetu nije lijepo i zdravo te da zapravo širi bol. Isto kao što u zreloj i kvalitetnoj partnerskoj vezi suosjećamo kada boli našeg partnera ili partnericu (Eisenstein, 2011.). Proizvedeni smo kao nesretni i bolesni ljudi koji žive u kutijama sami u strahu od stranaca i drugih, ovisni o potrošnji i novcu, porobljeni dugom i to sve gazeći prirodu i druge ljude preko kojih moramo gaziti da opstanemo. Zar ne možemo bolje?

E, zato je kriza percepcije jedna stvar, a kriza vrijednosti odnosno kriza osjećaja druga stvar. I možda još i gora. Jer nam se događa da ignoriranjem krize vrijednosti i osjećaja čak i oni koji nemaju problema s percepcijom problema u svijetu također tapkaju na mjestu i pletu prstićima. Nevjerojatno je velika količina ljudi koji razumiju problem, ali ne poduzimaju ništa, nema djelovanja. Ili ostaju na onom površnom radu na sebi. Ili glavinjaju u teorijama zavjere. Ili ne znaju što bi pa onda ništa. Kako bilo nema aktivnog odnosa prema svijetu oko sebe, prema društvu, prema potrebnoj promjeni. Kao sve nam je jasno, al šta da se radi. I to nam govori kako svjedočimo krizi vrijednosti i osjećaja, jer da nam je zaista stalo do percepcije koja govori dovoljno jasno o destruktivnom

odnosu prema prirodi i ljudima koji su najugroženiji, da im zaista pridajemo vrijednost i da imamo dovoljno jake osjećaje za siromašne i buduće generacije onda bismo nešto i poduzeli. Za one do kojih nam je zaista stalo reagiramo bez previše razmišljanja i trudimo se punog srca i bez figa u duši. I na to mjesto trebamo staviti i naš planet i ljude.

Ekonomija nam tu isključivo služi i treba da si olakšamo život i komunikaciju preko roba i usluga. Jer smo svi dio cjeline i povezani. I ta povezanost nam treba da budemo zdravi i sretni. Ljudi koji se osjećaju usamljeno i izolirano skloniji su čitavom nizu psihofizičkih oboljenja. Tijelo i duša im se bune zbog takvog stanja. Takvo stanje nazivamo „egzistencijalnim vakuumom“ (Korten, 2006.).

Nakon što je priroda pretvorena u neku zvijer (ženskog roda da smo skroz jasni kako je bio postavljen poredak stvari) u 17. stoljeću mehanicističkim pogledom na svijet u znanosti, trasiran je put njenog dresiranja i kroćenja što je kapitalizam prihvatio kao svoj modus operandi, a i navodno suprotne političke ideologije nisu tu bile previše nježne i ljubopitljive. Tako nas se izmjestilo iz planetarnih ekosustava i izdiglo na pijedestal nedodirljivosti kao da nismo dio tih istih ekosustava. No, zapravo je to bila uvertira da se ljudi pretvore u zvijeri i čudovišta jedni za druge, da samo najjači i najopakiji opstaju i da smo jedni drugima neprijatelji od čega nas treba zaštititi čvrsta ruka države i represivnog aparata. To je bilo samoispunjavajuće proročanstvo samo takvo. A neks tom nikad potpisanom ugovoru od strane samih ljudi bilo je rascjep nas ljudi i naše osobnosti na tijelo i na um/psihu/duh kao dva odvojena entiteta koji nemaju nikakve veze jedno s drugim. A trenutak kada odvojimo dušu i tijelo rekli smo dobro došla bolesti.

S obzirom da nam je prvi instinkt da negdje pripadamo, mi smo zapravo vrsta sklona suradnji i pomaganju na što nam je prvo skretao pažnju jedan od anarhističkih pionira Peter Kropotkin (1972.), a danas mu čitav niz znanstvenika pruža ruku zahvalnosti i potvrde (de Waal, 2009; Keltner, 2009; Bowles i Gintis, 2011; Novak, 2012.). Samo što su nam dovoljno dugo govorili da smo zvijeri pa su mnogi prihvatili laž kao istinu i tako se počeli ponašati. Ukoliko smo izloženi nasilju i propagandi koja ističe da je biti nasilan nešto normalno i prirodno te da takvi upravo trebamo i biti, onda ćemo vrlo brzo mi to internalizirati i početi se ponašati u skladu s tim. Zato je naša povijest toliko puna krvi i ratova,

nasilja i destrukcije. Povjerovali smo u laž, a definitivno pozicioniranje kapitalizma kao prevladavajućeg sustava fino se namjestilo na takve ideje kao napredna varijanta te povijesti.

Znanost koja se usudi ići hrabro i duboko nam otkriva postojanje zrcalnih neurona (*engl. mirror neurons*) u nama koji se još nazivaju i neuronima empatije u mnogim vrstama sisavaca. To znači da zapravo imamo genetsku predispoziciju za empatiju, težnju za prihvaćanjem i odnosom (Rifkin, 2010.).

Istraživanja su potvrdila vezu između više empatije i jačeg zrcaljenja neurona – znači, bez obzira što smo predisponirani za empatiju, hoćemo li je ostvariti ovisi o načinu na koji smo odgajani. Zato je cjelokupno rano djetinjstvo, obitelj, vršnjaci i svi ljudi koji utječu na nas toliko bitni. Primjerice doma učimo prve uloge i obrasce ponašanja bez da nam se itko i obrati. Vrlo često odrasli na žalost nisu svjesni da upijamo svaki njihov korak, tik i osjećaj čime se zapravo djeca izrazito podcjenjuju. U igri sa vršnjacima učimo također kako se druga osoba osjeća. Zato je bitno igrati se.

Premda zvuči nevjerojatno, a možda donekle i zastrašujuće, ali to kako mi percipiramo svijet i kako se u životu odnosimo prema svemu što nam se događa i drugim ljudima, oblikovano je upravo tada u najranijem razdoblju našeg života do šeste godine kada uglavnom upijamo nekritički i nismo svjesni punog značenja signala iz okoline. Velim, za mnoge to zvuči zastrašujuće jer odjednom ispada da ne kontroliramo svoj život ako ovu životnu činjenicu nismo osvijestili, a pogotovo ako je nismo osvijestili na vrijeme. Zato je naše prvo ja najbitnije ja, jer nas ono prati kroz cijeli život, ali malo poskrivečki, kao da nam nije jasno dok kroz koje god sve „promjene i razvojne faze“ prolazimo, naše prvo ja je tu još uvijek. I zato je iznimno bitno kako nas roditelji ili roditelj odgaja, kakvi su nam odnosi s najširoom obitelji, a kakvi su nam odnosi s malim prijateljima i prijateljicama. A šire rečeno je bitno u kakvom društvu živimo. Vrlo je izvjesno da društva u kojima je izrazito naglašen gaziteljski i sebični obrazac ponašanja, gdje ekonomija žvače ljude i pljune ih svaki dan, društva u kojima je očito da se ne cijeni pomaganje i solidarnost, da ćemo mi ko malo dijete usvojiti nesvjesno te obrasce i kasnije ih također provoditi kao neupitno svoje. Kako su nas lijepo puočili Wilkinson i Pickett (2009.), društva u kojima je izrazita

ekonomska nejednakost nemaju razvijeno povjerenje kao svakodnevni temelj života, a to su onda i društva s manjkom empatije. Inače, dijete u SAD-u vidi do 100000 reklama do pete godine. Pa ti onda odgajaj i čitaj Malog princa prije spavanja. Ako Mali princ nije integriran u širi okvir koji omogućava i potiče znatiželju i strast za istraživanjem, slobodu vlastitog stava i izražavanja, brižnost i povezanost, onda će biti prema onoj *džaba ste krečili*. I zato je bitno u kakvom društvu i unutar kakve ekonomije živimo. I zato nema smisla stati na samima sebi ili misliti da ćemo zaštititi u potpunosti našu malu obiteljsku ili kakvu god volimo zajednicu. Briga za bolje i pažnja prema svima zovu da se preliju i na društvo i ekonomiju.

Nije dosta nevjerojatnih činjenica pa evo još - svega 5 posto naše kognitivne aktivnosti potječe od svjesnog stanja, a 95 posto naših aktivnosti, osjećaja, ponašanja dolazi od nesvjesnog. Bruce Lipton i Steve Braehman (2010.) u svojoj iznimnoj knjizi *Spontana evolucija* ističu kako to znači da 95 posto našeg ponašanja ovisi o „programiranom ja“ onog kojeg smo dobili od najbliže okoline do šeste godine života kada uglavnom podsvjesno doživljavamo podražaje od roditelja, rodbine, prijatelja i lokalne zajednice.

Sjećate se kako smo kod Capre spominjali krizu percepcije jer ne shvaćamo na koji način se stvara i djeluje život na našem planetu, na koji način smo i mi unutar mreže života povezani s čitavim planetarnim ekosustavom, a s druge strane koliko je svatko od nas manji ekosustav sam za sebe.

Pogledajmo koja su tri izvora naše percepcije:

1. Nasljeđe – naš genom posjeduje programe ponašanja za refleksna ponašanja koja najčešće opisujemo kao instinkte tipa micanje ruke s vruće peći. Ne mora nam nitko reći da to boli i viknuti da maknemo ruku. Ne moramo nigdje učiti da to učinimo.
2. Pohanjena sjećanja (podsvjesna) – prva dobivamo još od majke dok smo u utrobi. Pola naše osobnosti se već tada formira s obzirom na psihofizičko stanje majke.

Kao što smo već istaknuli, do šeste godine nekritički opažamo događaje, poruke i scene iz okoline te to čini osnovni podsvjesni program koji oblikuje karakter naše osobnosti!!!

Pogledajmo zašto je tako s obzirom na stanje u našoj glavi:

	AKTIVNOSTI MOZGA	RAZINA FREKVENCije	STANJE POVEZANO S RAZINOM FREKVENCije
DO 2. GOD.	DELTA	0.5-4 HZ	SPAVANJE/NESVJESNOST
DO 6. GOD	THETA	4-8 HZ	MAŠTANJE/SANJARENJE
DO 12. GOD.	ALPHA	8-12 HZ	BLAGA SVJESNOST
	BETA	12-35 HZ	FOKUSIRANA SVJESNOST
	GAMMA	> 35 HZ	VRHUNAC PRISUTNOSTI

Prema frekvencijama koje možemo izmjeriti EEG-om do šeste godine smo u „sanjivom stanju“, i ne razlikujemo stvarnost od iluzije. To pak znači da smo od svoje najbliže okoline „programirani“. I to je tih naših 95 posto ličnosti koje vrlo često i ne preispitujemo upravo zato jer smo ih dobili nesvjesno. Nismo svjesni da su to obrasci po kojima se ponašamo i reagiramo.

To je sve i logično jer svjesni um se ne razvija preko noći, i nastaje zapravo nakon određenog iskustva, spoznaja, saznanja, akumuliranih doživljaja i osjećaja.... Tako naš mozak vježba i razvija se. Problem je što tada još nemamo razvijen kritički pogled na ono što upijamo.

3. Aktivnosti samosvjesnog uma

To je mogućnost izražavanja naše slobode izbora i slobodne volje.

Ovo nam je osobni životni cilj. Samospoznavanjem svijeta odnosno percepcijom koja počiva na aktivnostima samosvjesnog uma možemo zaista razumjeti svijet i probleme s kojima se suočavamo. Samo korištenjem samosvjesnog uma možemo kvalitetno pokretati i stvarati modele dobre ekonomije. Ovdje smo kreatori i samo ovdje možemo napraviti refleksiju na učinjeno i orijentirati se na budućnost bez čega nema inovativnosti i stvaranja.

Ukoliko u zreloj fazi svog života ne dosegne sposobnost razumijevanja svijeta i samih sebe korištenjem trećeg izvora percepcije, izgledno je ili da smo budala pa ko ga šiša i lijepo nam je ili zapravo patimo od čitavog niza psiho-fizičkih oboljenja i tegoba, jer jednostavno nismo uravnoteženi i stalno nam na neki način stvarnost klizi iz ruku.

Tako smo došli do još jedne velike laži koju nam je sistem prodao, a mi je ko kviki gric reklamu posaugali bez razmišljanja. Velika laž glasi da mi ne kontroliramo ništa i da je sve negdje zapisano, u zvijezdama, u

karmi, u prošlim životima, u budućim životima, u talogu kave, u genima. Koliko puta ste čuli onu jako pametnu: a takvi su im geni, vele naši talog doktori u narodu. Ako vam je nešto i zapisano negdje, opet imate šansu sa svojom voljom, ljubavlju, samosvjesnim umom, sa svim sa čim raspolazete to promijeniti. Vi odlučujete. Geni su zapravo naša skladišta informacija, ali nešto ili netko treba izvaditi sadržaj iz skladišta. Mi smo ti koji mijenjamo. Mi i društvo. To je kao e-mail koji je napisan, ali još nije poslan i može se mijenjati (Church, 2011.). Tu je i postoji, ali tek kao potencijal.

Geni su samo zapis koji ako nikada ne bude pročitani kao da ga i nema. Kao note koje ako se ne odsviraju ostaju „mrtvo slovo na papiru“. A papir znamo sve trpi? Točno je da postoji primjerice geni koji osobu determiniraju da li će doživjeti PTSP u odrasloj dobi, no PTSP će se prije pojaviti ako ga mi našim životom trigamo i dozivamo. Kao i svugdje u prirodi, ostajemo slijepi ako se bavimo samo analizom strukture i dijelova. Više nam govore procesi i cjelina.

Konvencionalna medicina i biologija nas uvjeravaju kako je naše tijelo zapravo samo nakupina dijelova, kao mašina sprčkana raznim biokemijskim sastavnim dijelovima. To nas vodi do genetskog determinizma i stava kako geni određuju naše fizičke karakteristike i ponašanje. Mi smo žrtve gena (Lipton i Bhaerman, 2009.). Mi nemamo odgovornost zapravo. Kako nemamo odgovornosti sami za sebe i prepuštamo se genetičkom determinizmu zaostale medicine, tako i u društvu nemamo odgovornost i dozvoljavamo ekonomskoj i političkoj eliti da odlučuje što je najbolje za nas. Sve je tako nevjerojatno isto. Izuzimanjem odgovornosti prestajemo biti samosvjesne osobe i aktivni građani, već samo nerealizirana bića i nesretni potrošači. Jedna od ljepših misli koju sam nedavno čuo, a najava je za koncept *Održivi čovjek* kaže: Ljudi su stvoreni da budu voljeni. Stvari su stvorene da se koriste. Razlog zašto je svijet u kaosu jer stvari volimo, a ljude koristimo.

No, postoji nešto što može utjecati na naše gene, a to su proteini.

Proteini zapravo osiguravaju strukturu i funkciju bioloških organizama. Oni su fizički građevni oblici našeg tijela i zajedno djeluju prema stanicama i njihovom ponašanju i funkcijama. Svaki protein je jedinstvena struktura koja se sastoji od 150000 dijelova i prema tome je bilo koje naše tehnološko dostignuće s kojim se toliko hvalimo čista

igračkica. Mi smo najsavršeniji izum svijeta. Projekt humanog genoma krenuo je od krive postavke da gena treba biti kao i proteina, preko 100000. Ali našli su samo 23000 gena, ostalo što nisu našli lakonski su proglasili „smećem genima“. Proteina je preko sto tisuća, a kombinacija do sada pronađenih četiri milijuna i broj im raste.

Proteini su stalno u pokretu i kretanju, i to je primarna karakteristika života – kretanje. Ako se proteini u našem tijelu prestanu kretati na najboljem smo putu postati zombie. I novac se mora kretati i kružiti – to je prirodno. Inače imamo zombie ekonomiju.

Proteini reagiraju na obilje podražaja iz naše okoline, od početka i kraja na našoj koži do početka i kraja u našem svemiru. Signali iz okoline utječu na proteine da mijenjaju oblike, kreću se i odgovaraju na te podražaje. „Mozak“ cijelog tog procesa nisu geni, kako nas opet poučava konvencionalna medicina i biologija, već membrana stanice, njena koža, koja se sastoji od proteina receptora koji primaju prvi određeni podražaj i proteina efektora koji onda djeluju. Lipton i Bhaerman (2009: 28) pojašnjavaju da kao što poticaji izvana, iz naše okoline utječu preko proteina na stanice i funkcioniranje te ponašanje, tako utječu i na gene preko sekundarnih signala (proteini efektori) koji su preko membrane stanice ušli u nukleus (jezgru) stanice. U jezgri ti signali biraju programe gena i kontroliraju stvaranje specifičnih proteina.

Geni nisu samoizranjajuće pojave i ne kontroliraju sami svoje aktivnosti. Oni ne kontroliraju biologiju, već su kontrolirani od biologije. Epigenetički mehanizmi (*epi* na grčkom iznad ili iza) nas poučavaju kako je moguće „poučiti“ gene da proizvode ili zdrave ili disfunkcionalne proteine od istog genskog zapisa. Konvencionalnoj korporativnoj medicini to uopće ne paše. Bilo bi im lakše da nas se može samo utipkati, reprogramirati, napraviti kiruršku operaciju gena. Zato se toliko kroz istraživanja i kroz medije forsira genetski determinizam pa se stalno navodi kako je pronađen ovaj ili onaj gen presudan za ovu ili onu bolest.

Ali je to veliko preusmjeravanje prave i točne informacije. Primjerice, postoji čak 600 gena koji se drugačije izražavaju kod srčanih bolesnika. U odgovor na stresni podražaj kod većine ljudi odvije se više od 1400 kemijskih reakcija i promijeni više od 30 hormona i neurotransmitera (Church, 2011.). Fokusiranost na jedan gen ili neke gene otvara zlatnu groznicu za medicinu i biofarmaceutske korporacije. To se dogodilo

serotoninu i lijekovima – selektivnim inhibitorima reapsorpcije serotonina (SSRI) popularnim antidepresivima. Oni doista stvaraju veće razine serotonina u našem tijelu, no u čitav niz nus pojava pa čak i sklonosti suicidu. Super, ubiješ se, al bar nisi depresivan.

Oko svake niti DNA je proteinski rukav. Da bi DNA profunkala, odnosno počela imati utjecaj, rukav se mora skinuti. Ako se ne skine ta zaštita, možemo reći da je DNA neaktivna. Ako se skine omot, onda možemo reći da se „gen izražava“. Iza svake tjelesne funkcije stoje proteini: reakcije imunološkog sustava, grade nosivi kostur koji podupire strukturu svake stanice, tvore enzime koji kataliziraju kemijske reakcije te prenose informacije između stanica. Proteini imaju ulogu u svakom koraku naše fiziologije. Grčka riječ *protas* znači od prve važnosti (Church, 2011).

Geni su više „davatelji prilika“, izvori mogućnosti“ nego „dostavljači naredbi“. Projekt humanog genoma jest izniman i vrijedan posao. To je popis svih članova orkestra i njihovih instrumenata. No on nam ne govori kako sviraju. Ne govori nam ništa o ljepoti glazbe. O interakciji između svirača, o načinima na koji sviraju note, o zvuku (isto:25).

Kada je naše tijelo bolesno imamo samo dva uzroka: ili su proteini defektni ili je signal poremećen i u prekidu. „Svega“ 5 do 10 posto svjetske populacije se rađa s nekim oblikom „defektnih“ proteina što se onda manifestira i na genima. Za ostale je došlo do problema u komunikaciji s okolišem, poteškoćama sa signalom. Tri su razloga za to (Lipton i Bhaerman, 2009.):

→ **TRAUMA**

Doživljena trauma u ranoj dobi vrlo često je potisnuta i djeluje „podmuklo“ u zasjedi. Ukoliko je ne osvijestimo gotovo u pravilu imamo poteškoće sa signalom i čitav niz na površini neobjašnjivih problema i obolijevanja. Vrijeme ne liječi sve rane ako mu ne posvetimo vrijeme i pažnju. Neka iskustva ako ostanu u nama, a ne izvučemo ih na površinu i osvijestimo te im pristupimo aktivno i pozitivnim stavom prema sebi i našoj posebnosti, jednostavno ostanu u nama i utječu na naše psihofizičko zdravlje, naše tijelo ih ne može preboljeti. Ukoliko smo kao beba ili dijete izloženi različitim „stresorima“ (nasilje u obitelji, alkoholizam ili neka druga ovisnost...), veća su šanse da naslijedimo „mrežu obiteljske disfunkcionalnosti“. I palimo gene koji nam štete. Što

je više stresora više se lijepe za našu budućnost. Prema istraživanju na preko 17.000 ljudi koji su koristili usluge bolnice Kaiser Permanente u San Diegu, ti ostaci su bili jaki i nakon 50 godina. Depresija je bila veća za pet puta kod osoba koje su odrastale u disfunkcionalnim obiteljima. 30 puta veća sklonost samoubojstvu . „Brižno roditeljstvo je epigenetska terapija“ (Church, 2011.).

→ TOKSIČNOST

Okolina koja ne izgrađuje i podupire razvoj zdravog tijela, donosi nam život obilježen čitavim nizom bolesti. Zrak koji udišemo, voda koju pijemo, hrana koju jedemo, uređaji kojima smo okruženi, radni i životni prostor, razina stresa i drugo, uzrokuju obolijevanje našeg tijela i psihe. Zato je toliko često da osobe koje žive u toksičnom okolišu obolijevaju češće od raznih oblika karcinoma i autoimunih bolesti. To nije zapisano u genima i nisu ti ljudi krivi. A nije im niti neka viša sila poslala to iskustvo. Kad se nekome nameće takav teret ma bljak.

→ MISAO

Najvažniji i najopasniji razlog jer smo ga nesvjesni.

Zdravlje funkcionira na procesima živčanog sustava da točno prevedu i primi informaciju iz okoliša te adekvatno reagira štiteći organizam odgovarajućim ponašanjem. Kad naša glava i srce krivo protumače signale iz okoline i pokrenu spiralu neadekvatnih i štetnih odgovora, nastaje bolest jer naše ponašanje nije u skladu s našim tijelom i okolinom oko sebe. Stanice, tkiva, organi, ne propituju informacije nervnog sustava, nego samo reaguju, i ako dobiju krivu informaciju, takav će biti i njihov odgovor. Točna percepcija je ključ našeg zdravlja!!! Ovisnost o *hejtanju*, svakodnevna srdžba i ljutnja, emocije nezadovoljstva nas truju.

Što vrijedi negativno za signale koji nam štete i čine nas bolesnima vrijedi pozitivno za signale koji proizlaze iz zdrave hrane i životnog stila, sretnog života oslobođenog stresa, osjećaja prihvaćenosti i ljubavnosti i slično lijepo. Mi stvaramo imunološku branu za sve loše, gene koji nam mogu štetiti, ako ih imamo, pošaljemo na spavanje, a one koji nas osnažuju i koriste nam pozovemo na to najljepše moguće slavlje di svatko želi doći.

Dakle, još jedna stvar koja se kosi s genetskim determinizmom jest upravo objašnjena spoznaja kako su geni u komunikaciji i suglasju s našom svijesti. Na njih ne utječu samo činjenice i iskustvo, već i značenja

koja mi činjenicama i iskustvu pridajemo. Naše tijelo prima signale od nas samih i iz okoliša te ih pretvara u skup kemijskih ili elektromagnetskih uputa za naše gene.

Na razini cijele naše vrste možemo reći kako danas nismo adaptirani, odnosno naša evolucija kasni u odnosu na brzinu promjena, tempo života i vrijednosti u civilizaciji. U čitavom nizu situacija lučimo kortizol, glavni hormon stresa. To smo naučili od naših predaka, koji su stalno bili u situaciji udari ili bježi u susretu s ogromnim zvijerima i drugim beštijama. Za našeg pretka takvo stanje je bilo „normalno“, dapače presudno u preživljavanju. Bilo što prijeteće iz okoline (epigenetski input) aktiviralo je takav rezultat bijega ili napada. I to se prenosilo iz naraštaja u naraštaj. Naš predak nije sjeo na deblo i promišljao o tome što da napravi. Jednostavno bi odmah reagirao. I danas takvi osjećaji nisu preveliki problem ako traju ograničeno i u određenim uvjetima (primjerice bavljenje profesionalnim sportom, brzo reagiranje kad trebamo izbjeći sudar...). Dapače, imaju oni svoje uloge.

Problem je što nam se stres uvlači nesvjesno i ima sve češće dugoročni efekt, a naše tijelo ne prepoznaje da li je razlog opravdan (dolazi zvijer) ili se radi o našoj subjektivnoj percepciji (frustriranost što radimo više poslova odjednom, preopterećenost, nezadovoljstvo poslom, obitelji, svijetom...). Naše tijelo na biokemijskoj razini to isto doživljava. Ovdje najčešći utjecaj na naše zdravlje ima prisutnost stresa u ranim danima života i usamljenost, ali i loš socijalni status (Wilkinson i Pickett, 2010.). Zbog nametanja osjećaja krivnje ako ne možemo sudjelovati u potrošačkom ludilu i pripadamo ekonomski nižim slojevima, konstantno smo u stanju stresa jer se nameće potreba uspoređivanja s drugima koji imaju više i ulazimo u prostor društvene tjeskobe.

Ukoliko smo stalno u takvom stanju, onda nam brzinski anti stres konzumerizam poput tečajeva joge, meditacija, zen ove one, razne terapije neće pomoći.

Ljudi danas žive svoje male mini verzije bijega ili napada. Primjerice: ako pazimo na naše dijete i vidimo da će pasti sa stolice ili tobogana, pohitamo ga uhvatiti. Tijelo nam se tada nafila stresnim hormonima adrenalinom i kortizolom, ali to brzo prođe i ne uhvati se kao zapis. Ali ako smo stalno ljuti, bijesni i nesretni, onda hormoni koji nas mogu spasiti kada se nađemo u opasnosti, postaju otrov koji nas sporo ubija. Ako to

ne razumijemo, možemo sabotirati i najljepše radnje ili postupke našeg svjesnog uma. Ako smo dugotrajno nesretni izražavamo upravo gene koji kodiraju naše imunološke markere za različite bolesti i time slabimo organizam. Identični blizanci u prosjeku umiru s deset godina razlika premda imaju isti genom i to je dokaz da odluke koje su donosili i život koji su živjeli ima snažno epigenetsko djelovanje i utjecaj (GEO, 2010.).

Razlog zašto smo mi „geniji u našim genima“ (Church, 2011.) ako sve ovo znamo i primjenjujemo je što možemo reći kako nikada nije kasno da si priuštimo sretno djetinjstvo. Kao film *Povratak u budućnost* s tim da svoju budućnost oblikujemo u sadašnjosti koja je obilježena prošlošću. Ako živimo u ljubavi i sreći, možemo utjecati na procese na našim genima. Svake minute u našem tijelu umire milijun stanica i isto toliko ih se rađa. Nove možemo napuniti boljom i zdravijom energijom. U mozgu se svaka pojedina molekula zamijeni svaka dva mjeseca. Svaka pojedina stanica u našem tijelu zamijeni se svakih sedam godina (isto: 207).

Razlog zašto pripadanje i socijalna integracija toliko utječu na naše zdravlje jest što kada smo voljeni, u fizičkom kontaktu s nekim do koga nam je stalo (majka – dijete, seksualni odnos, zagrljaj prijatelja ili prijateljice...) oksitocin nam je visok, raste naša opuštenost i povjerenje u osobu, osobe ili situaciju u kojoj se nalazimo.

Tamo gdje se razbija snaga lokalne zajednice i povezanosti, rastu konzumeristički oblici isfuravanja vlastite sreće i osobnosti. Potrebna su nam ekonomski ravnopravnija društva kako bismo ojačali ne samo socijalnu koheziju, već i kako bismo ojačali zdravlje u nama. To je i povezano s održivijim oblicima ponašanja, jer su nam potrebni društvena odgovornost, solidarnost i osjećaj pripadanja. Tamo gdje je jak „sebični mem“ nastaje i sebični gen i teško je govoriti o pravdi i održivom življenju.

Kako na nas utječe odrastanje u društvu gdje odmalena vidimo i učimo kako se trebamo natjecati s drugima za sve što dobijemo, kako se teži individualizmu i zadovoljenju naših individualnih potreba kao glavnog cilja? Kakve to sposobnosti od nas zahtijeva da razvijemo? Kakvo razmišljanje o svijetu i ljudima oko nas?

Tri su temeljne postavke koje trebamo promisliti i odrediti se prema njima:

1. Ova civilizacija će propasti.
2. Propadanje će biti teško i bolno.

3. Što se duže odgađa propadanje, biti će intenzivnije i teže (Jensen, 2006.).

Ne sumnjam u točnost ovoga i brojni su dokazi i podaci koji ih potkrepljuju. Zdrav razum dok promatramo i spoznajemo svijet i njegova kretanja govori isto. Naša zapadna civilizacija počiva na tome i ima ugrađeno u svoj operativni sustav (auto)destruktivnost. Kako god, neminovna je propast ovog sistema, jer je uspio u nezamislivom – funkcionirati kao iluzija *perpetuum mobila*, a realnost svemirske crne rupe. S obzirom na krpeljivost sistema, jasno je da kada nas sve ili većinu isisa i iscijedi iz nas posljednju kap energije da više neće imati na čemu se održavati. Jer se zapravo ovaj sistem ne zna održavati bez uništavanja drugih. Problem je što je ovo jako pametan, žilav i strpljiv krpelj, a i svijetli ko kriješnica pa nam često izgleda privlačan i krasan i uopće ne kužimo što nam radi.

Mnogi moji prijatelji i kolege najavljuju godine kad će se ovaj sustav sam se urušiti, i moram priznati da me u tim trenucima iskreno zabrinu i rastuže, jer vidim koliko se za to navještenje kraja drže grčevito kao za zadnju slamku spasa. Neki su zbog financijske krize 2008. godine davali kapitalizmu još najviše par godina. U tim trenucima mi manje izgledaju ko pametni aktivisti, a više ko neki apokaliptični sektaši koji ne mogu proživjeti svoju rolu i prihvatiti svoj identitet, a da se ne uhvate za neku brojku, za neku godinu koja je kao jedino relevantno, jedna jedina točka nakon koje više ništa neće biti isto. I nakon koje će oni moći reći a jesam vam ja govorio...

Na žalost mojih prijatelja i drugih koji tako misle, a i na žalost svih nas ostalih, a posebno onih koji najviše ispaštaju, ovaj sistem će se još održavati, upravo ovako kao i dosad - isisavajući i cijedeći energiju iz svega živoga. Naime, pored toga što je proždrljiv i nezasitan, lascivan i svjetlucač, brutalan i destruktivan, ovaj sistem je pametan pa zapravo zna da bez mušterija za obradu niti njega nema.

Osim...osim ako mu mi sami malo ne pomognemo i samo ga lagano pogurnemo preko litice.

S obzirom na ludost ovisnosti o profitu i moći, sklonost nasilju i uništavanju svega što mu ugrožava opstanak, a pogotovo s obzirom koliko smo mi svi ovisni o ovom sistemu, njegovo propadanje će biti bolno i teško. Nema tu kviki gric kirurgije, ap cap i u smeće s ostatkom,

već je to maratonsko obolijevanje s pogrešnim dijagnozama i još gorima kurama liječenja, gdje se nakon svake osjećamo još gore.

Ovaj sustav neće sam stati. Nada mnogih ekologa da će primjerice veće cijene fosilnih goriva koja dolaze iz već istrošenih polja i izvora dovesti do njihovog manjeg korištenja te svjesnog, aktivnog i širokopojasnog korištenja obnovljivih izvora energije, pokazuje se kao buahaha. Plin iz škrljevca je do 2000. godine u SAD-u zauzimao 1% ukupne energije plina, a 2011. godine to je bilo 25%. Uz neizvjesne posljedice po pitku vodu i zdravlje ljudi te životinja zbog koktela od nekoliko stotina otrovnih kemikalija koje se ubacuju u stijene i stvaraju pukotine stijena kako bi se došlo do plina. Zato i nije čudno što je dobivanje plina iz škrljevca izuzeto od Zakona o čistom zraku, Zakona o čistoj vodi i Zakona o čistoj pitkoj vodi.

Danas je dovoljno da Saudijska Arabija zbog svojih interesa otvori pipu i da svijet pliva u nafti i imamo pad cijene. Evo, sad ekolozi mogu početi slaviti jer je bitumenska nafta, jedno od najgorih stvari koje radimo u ime progresa, sada preskupa i događa se prava bežanija iz tog dijela naftnog sektora. Mada je to pirova pobjeda.

Kao u nekom apsurdnom scenariju pat pozicije naša ovisnost o sistemu odgađa suočavanje s potrebom njegova uništenja, a time produžujemo cijelu agoniju - što se duže odgađa propadanje biti će intenzivnije i teže. Intenzitet nasilja i destruktivnosti sustava neće opadati, a pogotovo neće opadati kako će mu biti sve teže mlatarati i maltretirati sve živo i neživo na planetu. Spoznaja da je predstavi kraj samo će još više razgoropadi zvijer ko kad se počne bacakati i vrištati neiživljeno, nezrelo ili razmaženo derle. Što više i što duže sistem bude uništavao planet i život na njemu, njegova neminovna propast će biti s jačim i dubljim posljedicama, a samim time će i naša borba za bolji svijet biti teža i na manje stabilnim temeljima.

Cijela kultura boluje od PTSP-a. Na osobnoj razini bolujemo kada doživimo veliku traumu, teror, gubitak povezanosti, gubitak kontrole vlastitog života i slično. Kada nema akcije, bez obzira je li to otpor ili bijeg, naš obrambeni sustav se preopterećuje i postaje disfunkcionalan i neorganiziran te nas dovodi do PTSP-a. Ljudi koji boluju od PTSP-a imaju osjećaj kao da ne pripadaju trenutku, sadašnjem životu, okrenuti su prema onome što je bilo, a ne prema sada i sutra. Doktorica Judith

Herman koja se dubinski bavila PTSP-jem ističe da poseban problem nastaje kada smo izloženi traumatičnom događaju duže vremena, jer se tada često poistovjećujemo sa izvorom traume te počinjemo gledati na izvor traume kao na nešto normalno (Jensen, 2006.).

Tako smo se i mi poistovjetili sa sustavom koji nas traumatizira i terorizira. Postali smo ovisni o njemu. Baš kao u svakoj pravoj nasilničkoj vezi. Jer, hej...ipak nam ovaj sustav osigurava hranu, energiju, ovakve onakve sitnice...a doći će opet i ono što zovu dobre godine u ekonomiji pa će biti opet jeftinih kredita. Treba se samo malo strpiti. To je pravi temelj opstanka kapitalizma što god činio po planetu i onima isključenima. To da ga nekih 15-30% ljudi na zapadu i onim što se kolokvijalno naziva ljudima koji su uspjeli i relativno dobro žive, neupitno treba dok god ispunjava njihove potrebe. Za sve ostalo tu su prigodne uplate za djecu u Africi i neku već ugroženu životinjsku vrstu. Zato je malo onako i tipično zapadnjački postrance cijela priča Occupy pokreta o nas 99% i njih svega 1%. Da, to je tako slatko smatrati da je njih samo 1 %, a viđu nas ima nas milijarde i milijarde...nas je 99% i svi skupa i zajedno i juriš. Ili još bolje kad se to ide umanjivati do besmislenih razmjera pa se raspravlja o bogatstvu onih 0,1% ili 0,01% ili njih troje najnajbogatijih. Točno je da ekstremno raste ekonomska nejednakost i točno je da sve veća količina bogatstva skuplja u krilo onih već bezobrazno bogatih. No, malo tko želi pričati kako je sljedećih 2-5% stanovništva u razdoblju 1983.-2009. povećalo vrijednost svoje imovine za 75%, a sljedećih 20% stanovništva je povećalo za 32%.

Da budem jasniji, nikako ne odobravam nezasluzeno bogaćenje onih na krajnjem vrhu piramide i bila bi žešća gracka pacovina da se mene pita. Sve po špagici i bez vatre...samo uređeno društvo i sustav oporezivanja izrazitog bogatstva. No, problem ovog svijeta nije toliko bogatstvo njih 50, 100 ili koliko već neumjesno bogatih niti naše zgražanje nad njihovim eksponatima, ispadima obijesne dječurlije i slinjenjem svjetskih medija nad svakim njihovim korakom ili iskašljanjem. Puno veći problem je što ih mi slijedimo. Po glavi stanovnika taj najbogatijih sloj stanovništva naše planete sigurno ima najveći ekološki otisak i iza njih trava ne raste, ali njihov broj je minoran i ukupni otisak zanemariv. Nisu oni temelj zapadnjačkih potrošačkih društava koje za sobom onda povlače kako smo objasnili na početku knjige planet smeća, suludo zaduživanje i

krađu resursa. Taj temelj činimo mi, mi koji smo između najsiromašnijih i najbogatijih, većinu resursa na planetu u ukupnoj količini potroši nekih 15-30% stanovništva, ovisno o zemlji i ovisno da li elite odluče da je vrijeme za dobru ili lošu godinu pa se onda više ili manje troši.

To je tabu tema čitavog društva i o tome ne želi nitko pričati pa čak niti oni koji se bore za bolje sutra. Ako se nađete na nekoj prosječnoj radikalno-ljevičarskoj konferenciji gdje su zaista nabrijani aktivisti i ljudi kojima se treba diviti zbog zalaganja za bolji svijet, kada se dotaknete ove teme optužit će vas za kontrarevoluciju ili će pitati kakvo to gluposti pričate, jer je navodno samo problem u tih 1% koji su nam ukrali sve: demokraciju, škole, bolnice, medije...ajde u nekim promilima neko spomene i prirodu onda. Ali nisu nam samo oni ukrali, nego smo im mi i dali. Ako smo imali sreće ili bili uspješni ili oboje i upali u tih 15-30% stanovništva na planetu i mi cijelo vrijeme mastimo brk i ponašali smo se kao pijani milijarderi i trošili nemilice i zaduživali se kao da sutra ne postoji. Zato mi na Zapadu prosvjedujuemo protiv kapitalizma kad ta potrošačko-destruktivna revolucija počne jesti svoju djecu. Do tada mi baš i nismo previše glasni, ili ako jesmo dotičemo se nekih specifičnih tema ili izvedenica kapitalističkog poretka, a ne samog sistema. Razlog? Ovisnost!

Dok god smo ovisni o destruktivnom sustavu da nas hrani, oblači, zabavlja, grije i liječi nećemo učiniti nikakav ozbiljan korak prema nečem boljem. I nećemo niti primijetiti da smo sve gladniji, da smo sve sličniji, da nam je sve dosadnije, da nam je u srcu sve hladnije i da smo sve bolesniji. Zato se trebamo emancipirati od sustava. Kad to kažem ne mislim na neki apstraktni sustav, ne mislim na svijet koji nas okružuje, ne mislim na društvo koja nas okružuje niti na ljude oko nas.

- Bitno je da se emancipiramo od upravo onog dijela kapitalističkog poretka koji ubija život na planetu. Jer je nama stalo do života na planetu, a ne do smrti ili sporog umiranja kao što je životarenje.
- Bitno je da se emancipiramo od korporacija koje proizvode hranu koja nas i prirodu truje, da se emancipiramo od fosilne industrije koja zagađuje politiku svojim darovima, a planet svojim emisijama.
- Bitno je da se emancipiramo od sustava koji monopolizira znanje, informacije, umjetnost odnosno sjeme, energiju i pitku vodu.
- Bitno je da se emancipiramo od reklamno-propagandne industrije

kojoj je jedini cilj da smo nesretni dok trošimo u uvjerenju da trebamo još više trošiti bez da primijetimo kako smo još više nesretni.

- Bitno je da emancipiramo našu djecu od svega toga, jer su najranjiviji.
- Bitno je da se emancipiramo od političara koji ne šire suradnju i toleranciju, nego iskorištavaju ovo teško vrijeme na „paljenje vještica“ i gomilanje mržnje nas jednih prema drugima.
- Bitno je da se emancipiramo od svega što ima veze s vojno-industrijskim kompleksom koji širi patnju po cijelom svijetu.
- Bitno je da se emancipiramo od financijskog mastodonta koji je dosegnuo neviđene i apsurdne razmjere i izjeda sve što vrijedi na našem planetu.
- Bitno je da se emancipiramo od nasilnog obrasca odnošenja prema ljudima i živom svijetu kojim smo okruženi, jer je nasilje ugrađeno u ovaj sistem i hrani ga.
- Bitno je da se emancipiramo od samih sebe koji su ljenguze i cinična glumatala.

Zato se nalazimo u stanju ovisnosti kao narkić koji je dovoljno svjestan da je u zamci, ali mu je lijepo i nastavlja dalje. Ili kao žena koja živi pod obiteljskim nasiljem, ali ne izlazi iz tog odnosa jer je ovisna o nasilniku ili se boji reakcija okoline. Trebamo širiti prostore slobode i boriti se protiv straha, jer je to najveći garant sustavu da će i dalje moći po starom. Osloboditi se straha i boriti se za slobodu. Svake osobe. Svakog kutka na planetu. I zato su nam modeli dobre ekonomije toliko bitni, jer svaki na svoj način, a pogotovo kada ih uvezemo u prirodno spiralno kretanje, smanjuju ovisnost o destrukciji i nasilju.

A za njih nam nasušno trebaju proizvođači i oni koji su sposobni stvarati. Kreativci i oni koji se ne boje. Proizvodnjom naprednih, pozitivnih i ostvarljivih rješenja u hrani, energiji, stanovanju i u kulturi, umjetnosti, zabavi, mićemo se od ovisnosti o destrukciji i nasilju i približavamo stvaralačkoj energiji života i sposobnosti da napravimo Veliki preokret. Kada uspijemo stvoriti sustav koji zadovoljava potrebe većine ljudi a temelji se na solidarnosti i pravednosti odnosno obzirnosti i održivosti onda ćemo mi biti u poziciji određivati pravila političkim i ekonomskim elitama. Tada im svo nasilje i ucjene koje posjeduju neće pomoći, jer će biti dovoljan broj emancipiranih ljudi. Slobodnih. Da im kažemo da ih ne trebamo više. Do tada, oni nama određuju pravila igre i s obzirom da su si naštelali ta

pravila, jasno da gubimo. I mi i planet i buduće generacije. Zato nam treba još dobre ekonomije, još ljudi koji su slobodni. Još ljudi koji žele smanjiti utjecaj destrukcije. Još ljudi koji će stvarati nešto bolje. A što nas je više lakše ćemo se štititi i braniti život na planetu.

Tony Andersen je za nas starije u ZMAG-u naš učitelj i mentor permakulture iz Danske. Cijeli svoj život je posvetio stvaranju i dizajniranju održivih i pravednih prostora. Napisao je knjigu *10000 stabala – ponuda za praktično rješenje klimatskog problema* (2009.). Vodili smo uvijek otvorene razgovore pa sam ga jednom dok smo se nacvrkali pecnuo da kaj više ta stabla, a kak će stabla preživjet u ovom svijetu gdje se prirodu ne poštuje i kako će stabla preživjet ako ih uništavaju klimatske promjene? Velim ja njemu nisi to dobro, trebo si napisati knjigu 10000 aktivista – ponuda za praktično rješenje svega. Dobro, nemere samo 10000, treba bar još koja nula. A on se nasmiyo kao zanimljivo zanimljivo i reko hrapavim glasom: Well, Dragen you and your ideas...your brain never stay calm, does it? E pa da dragi moj voljeni učo, ne treba samo stabla saditi. Treba ljude saditi. Ako imaš osviještene i aktivne ljude, onda ćeš lako i do stabla. A ako nemaš pametnu i hrabru raju, onda će ti stabla usahnuti, jer gdje nema pametne i hrabre raje nema života pa ni stabloidnog.

Zato nam trebaju ljudi koji su spremni inicirati i širiti rješenja koja nam pružaju emancipaciju od destrukcije i nasilja. Oni koji mogu kako kaže Robinson (2004) dati odgovor, pozitivnu i ostvarivu alternativu na organsku krizu kapitalizma i što se tiče strukture i legitimiteta.

Stigli smo do središnjeg dijela knjige koji odgovara na pitanje kako promijeniti ovaj sustav koji ne poštuje život? Naveli smo 12 sistemskih rješenja. Neka su lakša i mogla bi biti dio naše stvarnosti u jednom danu da postoji politička volja ili dovoljno jak pritisak nas odozdo. Neka su dio naših velikih borbi i snova koji nas napajaju eliksirom slobode još od prvih pokušaja da nemamo vladare i vlastodršce.

Objasnili smo i kako nas ovaj sistem truje iznutra i na koji način je bitno da krenemo u ozdravljenje nas samih kako bismo mogli činiti zdravim i dobrim društvo. Iznimno je bitno shvatiti povezanost ekonomskog sustava s našim mlitavljenjem ili čak i umrtvljivanjem i obolijevanjem.

Psiholog Tim Kasser je identificirao četiri potrebe koje su nam bitne za motivaciju, funkcioniranje i osjećaj dobrobiti (Hopkins, 2011.):

- Sigurnost, zaštita i potpora – esencijalno za život (hrana, krov nad glavom, odjeća, emocionalna sigurnost, skrb...)
- Sposobnost, učinkovitost i samopoštovanje – osjećaj da smo vrijedni i da dobro radimo ono što smo izabrali
- Povezanost – potreba za povezanošću i pripadanjem, ljudima i široj zajednici
- Autonomija i autentičnost – želimo raditi stvari koje su izazovne, svrhovite i uživancirane, ali imati i sposobnost pratiti svoje interese i želje, imati svoj put.

Sigurnost i samopoštovanje, povezanost i autentičnost – sve zajedno. Za naše optimalno funkcioniranje. A ako malo proširimo obzore možemo reći i za optimalno funkcioniranje ekonomije. Dobra ekonomija prati ove četiri potrebe, ona je njihova posljedica, a ujedno ih pomaže izgraditi.

Tu se nalazi i bitna razlika između dobre ekonomije i mnogih velikih priča i pozicija koje bi promijenili sustav odmah i sad, i to cijeli. Smatram kako zbog iznimne destruktivnosti sadašnjeg ekonomskog sustava i zbog toga što smo ovisni o njemu nismo u stanju uopće izrealizirati neka od 12 sistemskih rješenja posebno ona najdalekosežnija i najdublja.

Nemamo još dovoljno jaki alternativni sustav – nemamo dovoljnu brojnost ljudi koji u praksi rade promjene, nemamo dovoljno konkretnih paralelnih sustava koji mogu zamijeniti servise koje pumpa kapitalizam i privlači nas svojim omamljujućim otrovima. Naš društveno-aktivistički imunološki sustav nije na dovoljnoj razini i trebamo ga dodatno ojačati da bude spreman za taj završni korak. Kao kad idemo liječiti neku opaku bolest pa nam bilo koji holistički pristup zdravlju prvo savjetuje da osnažimo svoje psihofizičko stanje. E, to mi trebamo napraviti s aktivizmom i borbom za bolji svijet. Ako krenemo s najdubljim promjenama prije nego dovoljno ojačamo i naučimo roniti ostat ćemo vrlo brzo bez zraka i utopiti se.

Dati ću vam primjer baš na Hrvatskoj. Svi znamo koliko našu zemlju opterećuje zaduženost i gotovo pa nemoguća misija da osiguramo dovoljno sredstva s obzirom na visinu javnog duga i kamata koje čine neizdrživom otplaćivanje. U tom smislu je legitiman zahtjev da proglasimo odustajanje od daljnog plaćanja jer nam to uništava mogućnost da ulažemo u obrazovanje i znanost, zdravstvo i socijalne

potrebe, razvojne projekte i sve što nekom društvu je nužno da osigura kvalitetan život za svoje stanovnike. Ali mi smo ovisni i nismo slobodni. Hrvatska je ovisnik. Ne kontroliramo na dovoljnoj razini hranu koja nam treba, energiju koju trošimo, budućnost prema kojoj idemo.

Zbog te pozicije, ukoliko bi Hrvatska povukla neki samostalan instant potez odbijanja daljnjeg plaćanja duga ionako punih džepova bankama i kreditorima, sigurno bi nam bila pripremljena i odasлана disciplinska komisija u vidi cjelokupne liste kojom nas se i inače plaši, a to je pad kreditnog rejtinga, prekid dotoka kapitala, moguće i opadanje uvoza svega još uvijek potrebnog. To bi rezultiralo za većinu stanovnika još težom ekonomskom situacijom, a vrlo izvjesno i pravom društvenom krizom s obzirom kakvi ideološki žmukleri čine političku elitu spremni da uvijek preusmjere mržnju prema najslabijima. To s obzirom na povijest ne samo Hrvatske nego i čitavog ovog područja i regije, može izazvati samo brrrr... Trebamo biti svjesni kako u ovom trenutku jedini palac gore za takav naš samostalno „neću se više igrati“ može poduprijeti spremnost običnih ljudi na takvo kažnjavanje odnosno spremnost na puno puno skromniji život. Realno, a i prema ispitivanjima stavova samih građana i građanki, većina ljudi na to ne bi bila spremna i ne priželjkuje takvu opciju. Bez obzira što bismo takve prijetnje i ucjene mogli mirne duše ocijeniti nepravednima i huljskima. To stoji. Ali stoji i kako nemamo spremnu društveno-ekonomsku i osviješteno-razvojnu platformu da se ovaj tren sa takvim scenarijem kvalitetno suočimo.

Zato nam treba osnaživanje potencijala i smanjenje gubitaka. Trebamo ojačati našu proizvodnju i učinkovitost, korištenje prirodnih resursa i lokalnih materijala, umrežiti vrijednu i kreativnu energiju kao i znanja i vještine koje posjedujemo, prestati u ideološkom smislu živjeti u prošlosti i gubiti se u opravdanjima zločina. Ako to napravimo, imat ćemo šanse i temelje da učinimo velike stvari. Doći ćemo u poziciju da smanjujemo svoju ovisnost i da jednoga dana osjetimo kako miriše sloboda i kako opija životnom energijom. Prije trčanja treba znati hodati. Ali i to je bolje nego da gmižemo.

Trenutna nas situacija ne treba deprimirati u smislu da nas blokira i čini apatičnima. Zašto i bi, kada osjećamo i volimo. Volimo ovaj svijet

i borimo se da bude bolji. Trebamo osvijestiti svoju trenutnu i realnu situaciju i biti spremni na promjenu. Trebamo biti spremni i poželiti ozdraviti. A to ne vrijedi samo za nas, već za cijeli svijet, cijelu našu vrstu. Suočavamo se sa sustavom koji na perfidan način nam zamagljuje pravo stanje stvari, kupuje nas sitnim lažama i lizama, stavlja pred sliku koju gledamo posebne leće za uljepšavanu dioptriju, koji ne preza da zgazi sve koji mu stanu na linearni put rasta, uništavanja i zagađenja.

Suočavamo se sa sustavom di njegovi apologeti kada skreneš pažnju da ljudi po svijetu umiru od gladi pored obilja hrane, kako djeca umiru jer nemaju novaca za lijekove protiv zaraznih bolesti, kako uništavamo život u tlu i proizvodimo „mrtvu“ hranu jer biotehnoške i poljoprivredne korporacije tako ostvaruju veći profit i kontrolu, onda ti oni kažu da je nekad bilo gore i da zašutiš jer ništa kao ne razumiješ i da napredujemo kao vrsta i civilizacija. Ne smijemo pristati da nam bolest neko prodaje kao zdravlje. S obzirom na potencijale koje danas imamo kao ljudi, s obzirom na sva znanja i vještine, našu sposobnost za prilagodbom i željom za kreativnošću te inovacijama, mi možemo bolje. Možemo dizajnirati ovaj svijet da bude bolje mjesto za nas i za druga bića na planetu.

Stvara se carstvo neuroza i osjećaja neispunjenosti, jer nam je kreiran ovaj potrošačko-dužnički svijet ne na sliku našu niti na sliku ičega u ekosustavima. Zato je takav svijet neodvojiv od neuroza i nasilja, jednostavno ide potpuno suprotno od naše biti i posebnosti. „Naša posebnost u mreži života jest što imamo svijest, možemo stvoriti svijest o svojoj posebnosti i shvatiti evolucijske procese i potencijale. Tu smo kako bismo iskoristili tu našu svijest da podržimo harmoniju u ekosustavima“ (Lipton i Bhaerman, 2009.).

Postoji dosta naznaka koje potvrđuju stav kako je „kapitalističko društvo nezreli sustav koji intrinzično stremlji rastu sve dok ga ne zaustavi odgovor od sistema više razine – u ovom slučaju prirodni okoliš. To znači da samo nakon šoka fizičkog ograničenja kapitalistička društva će biti u stanju prihvatiti radikalne promjene, odnosno „sveobuhvatne institucionalne reforme u ekonomiji“ (Matutinović, 2012.). Ovo je točno, ali pored prirodnog okoliša imamo modele koji s druge strane, neki potihom neki glasno, neki izvana a neki čak iznutra rade na ograničenju nezrelosti sustava. Zovemo ih dobra ekonomija.

10. Modeli dobre ekonomije

Prije nego krenemo u predstavljanje modela dobre ekonomije možda da konačno u potpunosti odgovorimo na ono pitanje s početka knjige što je uopće novac? Malo smo skrenuli u digresiju i evo nas sada tu. Mada je ok i treba biti tu, jer je povezano s dobrom ekonomijom.

Nije slučajno što mi je u potrazi za odgovorom na to pitanje kao i mnogo puta pomogao sistemski način razmišljanja kakvog njeguje i permakultura. Na stranu sve definicije iz enciklopedije, stručnih knjiga i portala, novac je zapravo resurs odnosno energija. Trebali bismo mu tako i pristupati i razumijevati ga. Resurse koristimo i nakon toga se pretvaraju u neke druge oblike. Netko posjeduje izvore tog resursa, netko kontrolira kako se stvara i transportira, kako se koristi i što se s njim događa kada ga netko potroši. I netko na kraju ostvaruje bogatstvo zbog korištenja resursa. To je novac i ako mu tako pristupimo permakulturni dizajn nas vrlo pametno vodi do sustava u kojem su gubici resursa svedeni na minimum, u kojem je energija koju dobivamo iz nekog resursa učinkovito usmjerena i koristi se na optimalan način.

O tome nam govori jedan od 12 permakulturnih principa koje koristimo u dizajnu - br. 2 Uхвати i pohrani energiju i to je ono što mi trebamo kopirati u ekonomiju. Trebamo uhvatiti i pohraniti što je moguće veću vrijednost koja proizlazi iz nekog poslovanja i općenito ekonomije kako bi taj višak vrijednosti plodio pozitivne stvari, humane odnose i poštivanje ljudi te drugih bića, pravednu raspodjelu tog bogatstva i održivi odnos prema prirodi i ekosustavima. Ono što se nama danas događa da pokušavamo nešto promijeniti unutar sustava koji je dizajniran prema pravilima koja ne osiguravaju efikasan protok energije i stvaraju ogromne gubitke. Točnije rečeno, bogatstvo se skuplja kod najbogatijeg sloja stanovništva na planetu odnosno bježi iz ruku onih koji

ga zaista stvaraju bila to sama priroda, radnici koji rade, ili čitavo društvo sa svojim procesima i strukturama. Ujedno stvaratelji pravog bogatstva snose najveće gubitke koje nisu stvorili i to je samo još jedan od gorkih apsurdna integriranih u samu bit kapitalizma. U dobroj ekonomiji težimo modelima koji tu energiju i taj višak vrijednosti koji se stvara mogu uskladištiti kako ne bi bježala prebrzo i možemo reći i destruktivno.

Pojasnimo to primjerom kojeg često koristimo u permakulturi, a radi se o vodi, esencijalnoj potrebi za postojanje života. Voda danas kada pada na Zemlju slijedi taj neefikasan pravocrtni princip velikih gubitaka i destrukcije. Dakle, pada kiša i u sustavu koji je okrenut neprijateljski prema prirodi, ta voda otiče brzo i nestaje. Višak vrijednosti nije uhvaćen i pohranjen. Pogotovo se to događa kada se slijevaju bujice s ogoljenih padina i stvaraju vododerine gdje nose sve pred sobom. Tako funkcionira i današnja ekonomija koja nosi sve pred sobom ukoliko se gomilanju profita pod svaku cijenu stane na put, s tim da postoji razlika s obzirom da je ekonomija naš ljudski izum, napravljen je takav dizajn da netko kupi višak vrijednosti i veliku većinu toga nezasluženo prisvaja.

U permakulutnom dizajnu koristimo brojne tehnike i pristupe koji nam omogućuju da taj gubitak i destrukciju smanjimo odnosno da sačuvamo i pohranimo energiju. Uvijek imamo spremište u obliku gustirni ili bilo kojeg tanka za vodu koji skupljaju vodu s krovova. Spremište koje kad se napuni do vrha voda se prelijeva i kreće dalje u kruženje. Taj sakupljeni resurs trošimo onda u našem kućanstvu za potrebe pranja suđa, pranja robe, tuširanja, i ako je voda iz gustirne koju najčešće zovemo kišnicom biokemijski ispravna za piće onda je koristimo i u tu svrhu. U našem kućanstvu također postoje tehnike kojima još jednom usporavamo gubitak energije iz nekog resursa i bijeg njegove vrijednosti tako da koristimo efikasne vodene kotliće u wc-u, isto takve tuševe, pametno peremo suđe i robu te ako smo u mogućnosti gradimo kompostne wc-e, jer ako smo ih dobro napravili ili smo kupili kvalitetan model, onda štedimo vodu i za tu svrhu.

Gotovo je nemoguće izbjeći određeni gubitak energije, znači imamo otpadne vode iz našeg kućanstva makar ih možemo svesti na zaista iznimno male količine. Ono što izađe iz našeg kućanstva kao otpad može biti toksično za okoliš i živa bića zato koristimo proizvode i sredstva koja su biorazgradiva ili se mogu kompostirati, a sve čemu ne možemo

na taj način produžiti život, zbrinjavamo na za to propisana i ovlaštena odlagališta. Otpadne vode iz našeg kućanstva biološki tretiramo u biljnim pročišćavačima otpadnih voda gdje nam priroda pomaže ukloniti bilo koje toksične i zagađujuće elemente i spojeve iz otpadnih voda odnosno spriječiti njihov ulazak u ekosustave. Nakon što je voda obrađena u biljnim pročišćavačima može se ponovno koristiti najčešće za zalijevanje biljaka u vrtu ili voćnjaku. Bio sam na jednom imanju u Sloveniji gdje je voda pročišćena do razine mogućnosti korištenja te vode za kupanje, a u Njemačkoj sam vidio i testiranja ovlaštenih laboratorija da je voda ponovno ispravna za piće. Samo dobar prirodni dizajn i zavrtjeli smo još jedan krug upotrebe resursa. Ako imamo uvjete niže (a možemo i prije objekta ovisno o terenu) možemo graditi kanale i jezercica koja služe kao balansi, oni protok vode dovode u ravnotežu da nije prebrz i destruktivan, a ujedno služe i kao spremište viška vode. Ovime stvaramo i nove biotope na nekom području i povećavamo bioraznolikost te možemo tu sakupljenu vodu koristiti i u proizvodnji hrane odnosno biljaka, voćki i stabala koja sadimo uz kanale. Stalno pratimo isti obrazac: višak vrijednosti je slobodan na korištenje, ali ne raste unedogled. Odnosno kada preraste određeni kapacitet kreće na novi put. Nakon te

Oblici
pohrane
energije
vode

posljednje upotrebe voda odlazi u zrak i zemlju te nam nije više dostupna za korištenje. Ali opet ima svoju ulogu u prirodnom kruženju.

Vjerujemo kako je jasna efikasnost i optimalnost ovakvog pristupa resursima i energiji, pogledajte samo na koliko mjesta smo pokrenuli novi smjer i udahnuli život resursu kako bi mogao imati korisnu funkciju.

S obzirom da permakulturnim dizajnom mi učimo od prirode i kopiramo obrasce iz ekosustava, svjesni smo da svaki sljedeći korak znači da smo dio prvotne energije, odnosno nekog resursa „izgubili“ odnosno da je otišao u neki drugi oblik da bi na kraju došao do faze kada nama više nije iskoristiv za naše potrebe. No, događa se na prvi pogled apsurd i baš je zato slatki, jer upravo tom silnom i kontinuiranom akumulacijom/pohranjivanjem ukupna primjenjivost resursa na nekom području je povećana. Stvaramo najbolje skladište na svijetu. Ovakve primjere u permakulturnom dizajnu mogli bismo nizati unedogled, ali su mnogi opisani u ZMAG-ovoj knjizi Permakulturni dizajn – priručnik uz tečaj (2015.) i bitno je da osvijestimo kako svi slijede isti princip Uхвати i pohrani energiju bez obzira govorimo li o vodi, energiji sunca, sjemenu... da i ljudima...da i ekonomiji.

Isti pristup kakav smo ovdje opisali za resurs vode koristimo i za dobru ekonomiju. Ekonomiju i njene vrijednosti i glavni alat novac težimo pohraniti u sustave koji poštuju ljude i prirodu.

Pogledajmo modele dobre ekonomije na sljedećoj slici:

U dobroj ekonomiji kroz njene modele na svakom tom mjestu za početak novog kruženja, hvatamo i pohranjujemo novac i vrijednosti koje se stvaraju. Svaki taj trenutak i mjesto hvatanja i pohrane nam je bitan, jer koristi i ima smisla, čini vrijednima nečije živote i aktivizam, nečiji rad i stvaranje. I nema potrebe podcjenjivati čak niti one koji su na početku naše dobroekonomske spirale.

Inače imamo situaciju kakvu smo opisivali u knjizi gdje ekonomski sustav u utrci za gomilanjem sve većeg profita juri prema dnu i nosi sa sobom sve vrijedno. Dio ponesenog uništi i potpuno izbriše kao da nikada nije postojalo, a dio ponesenog, u čemu vidi financijsku vrijednost, prisvoji i ukrade.

Kroz primjenu permakulture u dobroj ekonomiji mi hvatamo i pohranjujemo vrijednost bez obzira da li je to konkretni proizvod ili roba, mogućnost dugoročnog korištenja neke usluge ili se radi o samom novcu. Radi se o nasušnoj potrebi za ostvarenje cilja kretanja prema pravednijem i održivijem društvu, prema naših 12 sistemskih rješenja, jer svako od mjesta pohranjivanja ucrtanih na našoj spirali, svaki model dobre ekonomije znači uspjeh za taj cilj, znači da smo spriječili da vrijednost prebrzo ode i nestane odnosno da je ukradu i prisvoje oni koji niti nisu u njenom stvaranju najviše ili imalo sudjelovali. Time ublažavamo i apsurdnu situaciju da mi vrlo često našim svakodnevnim življenjem podržavamo sistem protiv kojeg se borimo iščekujući dan s velikim D kada će se sve promijeniti i kada ćemo ostvariti onu šuplju nadu da ćemo zadnje uže kojim ćemo objesiti kapitalistu kupiti od njega samog.

Prakticiranjem dobre ekonomije mičemo se od pukog nadanja i iščekivanja neočekivanog, već preuzimamo odgovornost i vlastiti život u svoje ruke, život naše lokalne zajednice i cijelog društva, te našeg planeta i budućih generacija. Mi smo time ulagači u to najljepše skladište ikada.

Ono što je još bitno naglasiti da bez obzira na to što iz potrebe preglednosti modele nižemo niz spiralu prema nama najobuhvatnijem i prema narativu koji može držati liniju općeg i zajedničkog pojma, u stvarnom životu najljepše priče su zapravo kombinacija nekoliko modela i to će biti i naglašeno u istaknutim primjerima dobre prakse za svaki od modela.

A najbitnije je naglasiti da su nam ovi modeli bitni jer kako se s njima razvijamo i kako idemo prema zajedničkim dobrima, sudjelovanjem u dobroj ekonomiji mi smanjujemo svoju ovisnost o destruktivnom i nepravednom sustavu, a to smo rekli da nam je prvi cilj. Bez obzira što radimo i na kojem području smo aktivisti i aktivistkinje ako smo i dalje ovisni onda naše akcije i aktivnosti u dugoročnom smislu imaju efekt trlababalan. S obzirom da u modelima dobre ekonomije pohranjujemo novac kao resurs, zadržavamo ga privremeno da plodi odnose i živi svijet u našim zajednicama i društvima, smanjujemo svoju ovisnost o sustavu kojeg inače hranimo s tim istim resursom – novcem. Zato je bitno da se dobro pripremimo i ne odgađamo primjenu modela dobre ekonomije, jer ćemo samo tako doći do onih 12 sistemskih rješenja koje zagovaramo.

Možemo biti sigurni da naša društva neće biti više demokratska ako prvo ne demokratiziramo ekonomiju (Hart, Laville i Cattani, 2013.). Za to nam neće biti dovoljno samo zamisliti ili „izteoretizirati“ takvu ekonomiju ili društvo – potrebni su nam praktični modeli i istraživanja u realnosti brojnih nositelja društvene ekonomije. Tu me zanima ono što Capra naziva „zajednicama prakse“ (Capra, 2002.), Marta Gregorčič (2013.) „potencije“ ili Wright (2011.) „realističnim utopijama“.

Bitno je primjenjivati dobru ekonomiju jer kroz njene modele jačamo otpornost i sposobnost prilagodbe naših lokalnih zajednica na krizne situacije. U znanosti se pojam *resilience* za ekosustave definira kao „količina promjena koje sistem može podnijeti (u smislu kapaciteta da apsorbira poremećaje) i zapravo održi iste funkcije, strukture i povratne veze“ (Lewis i Conaty, 2012: 18). U našem slučaju taj pojam se odnosi na sposobnost zajednice da održi normalan i kvalitetan način života nakon prolaska kroz krizno stanje. S obzirom da modeli dobre ekonomije šire povjerenje i solidarnost, održivost i odgovornu proizvodnju, demokratske principe i participativnost, područja na kojima se prakticiraju modeli dobre ekonomije imaju više šanse uspješno proći kroz krizna razdoblja i očuvati osnove za kvalitetan život. Kako ističe Bill McKibben: „Moramo se adaptirati na sve što ne možemo spriječiti, i moramo spriječiti sve ono na što se ne možemo adaptirati“ (Miller and Hopkins, 2013.). Možemo reći kako imamo šest temelja za izgradnju otpornosti zajednice: ljudi, sistemsko mišljenje, sposobnost adaptacije, sposobnost transformiranja, održivost, te hrabrost (Lerch, 2015.).

Potrebu da nađemo optimalnu sredinu između individualnog poigravanja s održivosti i vječitog iščekivanja neke inicijative odozgo, slikovito je pojasnio već spomenuti permakulturni dizajner i osnivač pokreta Tranzicijskih gradova, Rob Hopkins:

- Ako radimo kao pojedinci i pojedinke biti će premalo.
- Ako čekamo na vlast biti će prekasno.
- Ali ako radimo kao zajednica, možda bi moglo biti taman na vrijeme, taman dovoljno.

Naša zajednica će biti više otpornija i fleksibilnija ukoliko ima više raznolikosti, modularnosti i uspostavljenih povratnih veza (Hopkins, 2011.).

Vrijeme je da opišemo svaki od ovih modela te ponudimo primjere dobre prakse.

Pravedna trgovina (engl. fair trade)

Pravedna trgovina je model kupovanja proizvoda za koje možemo biti sigurni da će otprilike najmanje trećina od konačne cijene otići u ruke direktnom proizvođaču. Za tu sigurnost i našu želju da podržimo osnovne proizvođače, pristajemo platiti nešto veći iznos od iznosa koji se plaća za isti proizvod iz „nepravedne“ proizvodnje i trgovine.

Za pokret pravedne trgovine ističe se kako je prošao kroz tri razvojna razdoblja (Huybrechts, 2012.). Prvo se tiče samih početaka s izrazito političkom orijentacijom što možemo smjestiti u 70-e godine prošlog stoljeća. Glavni cilj je bio osigurati direktnu potporu stanovnicima siromašnih zemalja koji su i dalje htjeli biti autonomni proizvođači, a ne besramno slabo plaćeni najamni radnici u tvornicama vrlo često neljudskih uvjeta koje su proizvodile robu široke potrošnje za gladne konzumente na zapadu. Nije donosila rezultate politika prosvjeda i kampanja protiv globalnih institucija (Svjetska banka, MMF...) koje su poticale takva degradirajuća zapošljavanja u siromašnim zemljama pravdajući to razvojnim politikama i poentiranjem kako im je bolje tu nego na smetlištima gdje su prije bili. S obzirom na sve to, aktivističke i humanitarne organizacije na zapadu su odlučile jednostavno osigurati direktne trgovinske kanale s proizvođačima iz siromašnih zemalja kako bi im pomogli da opstanu odnosno kako uopće ne bi niti morali doći u situaciju da im primamljivo izgleda kulisa onih ranije spomenutih „razvojnih politika“. Oni koji su cijelu stvar gurali u ono doba su se

nazivali „alternativnim trgovinskim organizacijama“, jer su smatrali riječ pravedno preslabom da opiše viziju koju su imali.

Drugo razvojno razdoblje karakteriziraju prve podjele. Dio organizacija se krajem 80-ih godina okrenuo prema zagovaranju certificiranja i danas to možemo označiti kao jedan od presudnih trenutaka u pokretu pravedne trgovine jer su od tada organizacije počele stavljati veći naglasak na sam proizvod, a manje na ljude i političnost koja je stajala iza cijele priče na početku. Od tada proizvode pravedne trgovine prodaju i neke od najvećih korporacija koje s pravednošću nemaju previše veze. Sami proizvodi se mogu naći i u velikim trgovačkim centrima te počinje značajno rasti prodaja brendiranih proizvoda s etiketom pravedne trgovine. Očekivano, od tada ne prestaju rasprave koliko je taj trenutak i omlohavio cijelu priču i viziju onako kako je zamišljena. Drugi dio pokreta tada zadržava direktniji odnos s proizvođačima i počinju koristiti koncept „svjetskih dućana“ (engl. world shops) gdje je bitno pomoći nebrojene male dućane (proizvođače) u svijetu direktnom kupovinom, a manje je bitan nadzor nad njihovim proizvodom. Tu se više naglašavalo povjerenje i uključivanje proizvođača u samu mrežu te demokratski procesi odlučivanja, a sama oznaka koju su stvorili više je bila orijentirana prema organizaciji koja je poštivala ta pravila, nego proizvodu kao takvom sa svim standardiziranim mjerenjima.

Jasno, u stvarnosti su mnoge organizacije, a pogotovo proizvođači koji su ovisili o prodaji koristili sve moguće opcije i kanale za prodaju.

Treće razvojno razdoblje karakterizira pojava organizacija koje potpuno zaobilaze „stare igrače“ i organizacije koje se etiketiraju kao ovlaštene za upotrebu termina pravedna trgovina te poslovni subjekti ili organizacije civilnog društva sklapaju direktne ugovore s lokalnim proizvođačima i sami stvaraju svoju mrežu. Takvi su i primjeri u našim Dobrim pričama koje smo izdvojili. Treće razdoblje je obilježeno diverzifikacijom aktera i zbog relativno čestih slučajeva zloupotrebe markice pravedne trgovine ili priča istraživačkih novinara i drugih koji su prokazivali da neki od primjera nemaju nikakve veze s markicom kojom se kite.

Mogu otvoreno reći kako je od svih modela dobre ekonomije ovaj vjerojatno najkontroverzniji, a razlog je nasljeđe gore opisanih razvojnih razdoblja.

Kao prvi model su najistureniji i uvijek se nađe neko kome nešto ne paše. Oni aktivisti koji su malo radikalniji, njima je pravedna trgovina tako pih i itekako kapitalistička. Oni koji su zapravo malo lijeni i cijelu priču shvaćaju isuviše površno, njima je pravedna trgovina sveti gral i najbolja kajdanka za etične potrošače. I tu staju.

To je zapravo nefer, jer nam pokazuje koliko smo nesposobni pojmiti realne pozicije i mogućnosti određenog procesa, koncepta ili akcije. Na jednoj ljevičarskoj konferenciji sam prije koju godinu predstavljao sličnu spiralu kao ovdje samo nije bila toliko razrađena, nije postojala dobra ekonomija i nije mi još došla kao jasna uloga koncepta zajedničkih dobara. Ali poanta je bila slična s gradiranjem od najjednostavnijih modela do najambicioznijih i najdalekosežnijih. Uglavnom su me dobro ispeglali jer im kao s pravednom trgovinom i etičnim bankama prodajem kapitalizam upakiran u šareni celofan. Uglavnom nisam se mogao nikako obraniti i naglasiti da su to samo prvi koraci, kao osnovni modeli koje se onda nadograđuje, transformira u kompleksnije i razvija da imaju bolji i dublji utjecaj. Na kraju sam skoro izgubio živce, ali mirno dao kontru da ako se ne shvaćaju prvi koraci koje je potrebno ugraditi u našu borbu da onda nisu ništa drugo doli najobičniji konzumenti i da im je to omogućio kapitalizam. Hm, uvijek sam se pitao zašto nikada više nisam dobio pozivnicu za sljedeće konferencije.

Možemo otvoreno priznati kako modele dobre ekonomije započinjemo s pravednom trgovinom jer je najlakša za primijeniti. Dio je naše svakodnevnice i možemo usmjeriti svoje djelovanje prema njoj bez prevelikog odugovlačenja i priprema. I jasno, to opet ne znači da u svakom trenutku ignoriramo dosege i utjecaj pravedne trgovine.

Pravedna trgovina štiti i osnažuje one koji su najugroženiji i kojima je najteže opstati na tržištu upravo zbog nepravednih uvjeta i zakona globalne ekonomije. Ništa više ništa manje, ali i to je dovoljno zasad i zato nam treba. Od nje imaju korist ljudi u siromašnijim zemljama koji su uz to proizvođači te imaju bogato znanje i vještine. Dodatno je bitno što je vrlo vrlo često pravedna trgovina povezana s primjerice zadružnim modelom i čini važan segment društvene odnosno ponekad i solidarne ekonomije. Zadruga su zaslužne za čak dvije trećine svih proizvoda koji se prodaju kroz model pravedne trgovine (Harrison, 2013.), a zajedničko im je što pokušavaju osigurati svoje vlastite etične standarde

i pozicionirati se kao drugačiji s potrebom preživljavanja unutar surovog tržišta.

Danas je pravedna trgovina tržište koje raste. Neki veći dućani u europskim zemljama pored hrane nude i čitav niz još drugih proizvoda: odjeća, nakit, kućanske potrepštine, igračke i drugo.

Želimo naglasiti da pravednu trgovinu ne moramo vezati za nečiju etiketu. Radi se o načinu ponašanja i djelovanja. Radi o solidarnosti s izvornim proizvođačima kojima nisu naklonjena pravila na tržištu u kapitalizmu i koji nestaju, jer ih veliki igrači istiskuju, a potrošači ignoriraju. Pravedna trgovina stvara sustav unutar kojeg proizvođači mogu opstati, a potrošači su odgovorni i solidarni. Klasični primjer pravedne trgovine je odlazak na plac gdje pristajemo kupiti hranu od lokalnih proizvođača hrane premda smo svjesni kako im je hrana skuplja od one u velikim trgovačkim centrima. Još je naprednija verzija organizirana solidarna kupovina direktno od proizvođača što se kod nas organizira kroz Grupe solidarne razmjene, Solidarne eko grupe ili kroz zadružne modele. Radi se o naprednijoj verziji uglavnom neformalnih oblika pravedne trgovine, jer je tu puno prisniji odnos između proizvođača i potrošača sa zajedničkim odlučivanjima o cijeni, planiranju proizvodnje i brizi za cijeli sustav. Neki od bolje organiziranih sustava stvaraju i svoje vlastite načine brige za kvalitetu proizvoda i transparentnost u radu kroz posjećivanja i zajednički rad. Ovdje nam je puno jasnije gdje novac ide i kako je hrana proizvedena. Upravo ćemo ovakve modele pravedne trgovine i predstaviti u dobrim pričama jer su manje poznati, a kao aktivistima koji zagovaraju društvenu promjenu interesantniji su za primjenu i za naučiti o njihovim modelima.

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

Zapatistička kava je primjer nove generacije pravedne trgovine, ona koja zaobilazi tradicionalne organizacije u ovom području i stvara direktne odnose s proizvođačima i novo tržište. Premda nemam previše prostora ulaziti u detalje pa samo kratko o osnovama. Zapatisti su pokret indijanskog stanovništva u najjužnijoj meksičkoj pokrajini Chiapas. Postali su svjetski poznati na Novu godinu 1994. godine zbog oružane pobune protiv vlade i protiv neoliberalizma kao glavnih i odgovornih zbog njihove potlačenosti i siromaštva. Prilično brzo su napustili takvu

taktiku jer su uvidjeli kako nemaju nikakve šanse u konfliktu s vojskom i plaćenicima, ali su vrlo brzo počeli koristiti nove medije te komunicirati sa cijelim svijetom pozivajući na solidarnost i zajedničku borbu.

Obilježili su sljedećih deset godina kao jezgra borbe protiv neoliberalnog kapitalizma i svima su bili hit. Danas su od većine zaboravljeni i žive u izolaciji što samonametnutoj što uvjetovanu od strane vlade. To je uvelike doprinijelo i značajnom iseljavanju ljudi iz tog područja. Na području kojeg zauzimaju provode svoj model Dobrog vladanja koji uključuje (su)odlučivanje i (su)upravljanje lokalnog stanovništva.

Dio aktivista na zapadu je odlučio podržati njihova nastojanja i borbu za veća prava i bolji život tako da osigura tržište za njihove proizvode, od čega je najčešća kava, premda proizvode i kukuruz, razne rukotvorine i ostalo. Proizvodnja u zapatističkim zajednicama osigurana je kroz zadruge, a najveći distributer u Europi je također zadruga Café Libertad Collective eG iz Hamburga. Zanimljivo je da Café Libertad Collective eG proizvođačima plaća više od uobičajene cijene koje su odredile najpoznatije i najveće organizacije pravedne trgovine, a kava im je među najjeftinijim na tržištu ekoloških kava dobivenih pravednom trgovinom.

Kava se proizvodi ekološkim metodama u šumskim područjima na tzv. stablima u sjeni. Nakon što se podmire troškovi prodaje i logistike, sav profit i to puno više od uobičajene trećine ide direktno zapatističkim zajednicama za poboljšanje zdravstvenih, sanitarnih, obrazovnih i drugih nužnih potreba. Najpoznatija je Cafe Rebelde i nije rijetkost da u mnogim europskim aktivističkim društvenim centrima ili sličnim prostorima vas posluže ovom pobunjeničkom pravednom trgovinom. Meni se to dogodilo na skupštini Svjetske mreže za društvenu i solidarnu ekonomiju (RIPESS) u Berlinu u rujnu 2015. godine i oduševio sam se kako je dobro cijeli sustav organiziran i koliko ima smisla. Baš danas, kad Zapatisti više nisu hit u vijestima.

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

Gruppi di Acquisto Solidale (G.A.S.) odnosno Grupe za solidarnu potrošnju iz Italije dobar su primjer spomenutog u glavnom tekstu – organiziranja pravedne i solidarne trgovine na principima u ovom slučaju neformalnog zadrugarstva. Nastali su polovicom 90-ih godina prošlog stoljeća kao direktan odgovor na lošu kvalitetu proizvoda unutar

konvencionalnog tržišta i preskupih proizvoda u uobičajenim lancima zdrave prehrane. Na početku su se fokusirali samo na hranu, ali se pokret toliko ojačao i razgranao da danas osiguravaju tržište i za kozmetičke i higijenske potrepštine, odjeću i obuću te kupovinu energije dobivenu pomoću obnovljivih izvora.

Procjenjuje se da u Italiji danas postoji najmanje 900 grupa za pravednu trgovinu, kako i sami kažu na svojoj internetskoj stranici. Ukupan broj ljudi koji sudjeluje u GAS-evima u Italiji je ogromnih 200000, a procjenjuje se da svako kućanstvo prosječno potroši 2.000 eura godišnje čime osiguravaju direktnu pomoć za tisuće ekoloških proizvođača i specijaliziranih obrta, ali i poduzeća male i srednje veličine. GAS-evi su raznoliki, od 25 obitelji koje kupuju preko svega par proizvođača do pravih velikih mreža gdje je i više od 100 ljudi. Negdje je fokus na samu pravednu trgovinu, negdje se širi na politički aktivizam, negdje je poanta dobiti lokalno proizvedenu ekološku hranu ili druge proizvode bez drugih odnosa, negdje se posjećuje proizvođače. Zato im se pomaže u sezonskim poslovima, pripremama i planiranju sjetve ili sadnje pa čak i plaća unaprijed hrana kako bi imali dovoljno financijskih sredstava za pokrenuti proizvodnju bez potrebe da se nepovoljno zadužuju kod banaka.

Etične banke

Etične banke su nam danas nasušno potrebne iz nekoliko razloga. Prvi je što nam omogućavaju „sakriti“ novac koji imamo na čuvanje instituciji s kojom nećemo imati etičnih problema kao s uobičajenim bankama koje nezasluzeno plivaju u našim, društvenim i državnim novčanicama i koje pomoću nepravedno visokih kamata ostvaruju zastrašujuće prihode.

Radi se o vrlo jasnoj poruci i stavu da ne želimo podupirati one institucije koje su uvelike doprinijele nestabilnom ekonomskom sustavu koji produbljuje razlike između bogatih i siromašnih. Bio bi veliki problem da nemamo etične banke, jer onda bi bez prave alternative klackali se između banaka koje su podjednako loše.

Drugi bitan razlog je što velika većina etičnih banaka u sebi ima ugrađen stav kako same ne žele investirati ili financijski sudjelovati u bilo koje projekte koji se destruktivno odnose prema okolišu, drugim ljudima,

djeci, zdravlju i slično. Neke banke rade na principu izbora samog klijenta koje aktivnosti ne želi da se koristi njegov novac. Znači, ovdje imamo sigurnost da se novcem kojeg smo povjerali banci na čuvanje neće financirati projekti koji uključuju dječji rad, trgovinu oružjem, uništavanje okoliša i slično. Također, velika većina etičnih banaka automatski se pridržava pravila da ne sudjeluju svojim kapitalom u rizičnim investicijama i špekuliranju na burzama. Jedan od gorih osjećaja s običnim bankama je što koriste naše resurse (novac) u aktivnosti i projekte s kojima se mi nikako ne slažemo. Time dolazimo do pravog apsurdna da je moguće da mi prosvjedujemo ili se borimo protiv implementacije nekog projekta, a banka gdje dobivamo plaću ili držimo ušteđevinu ga financira. Našim novcem. Kod etičnih banaka toga nema i sve je puno transparentnije što se događa s našim resursima koje smo posudili banci da ih pričuva. U SAD-u je u posljednjih nekoliko godina nekoliko milijuna ljudi sklonilo svoj novac u takve etično financijske institucije.

Treći bitan razlog u korist etičnih banaka je njihov sam karakter i svrha poslovanja. Većina etičnih banaka financiraju upravo one projekte koji šire prostore održivosti, solidarnosti i društvene pravde, projekte koji su uglavnom nezanimljivi običnim bankama. Primjerice, u Italiji zadružne banke imaju udio na ukupnom tržištu od 7%, ali što se tiče kredita malim i srednjim poduzetnicima imaju 20% od ukupno izdanih kredita (EC, 2013.). Nadalje, vrlo često kao članovi, ali i korisnici usluga etičnih banaka svoje mjesto nalaze socijalne zadruge, ekološka proizvodnja, obnovljivi izvori energije, uključivanje marginaliziranih skupina u društvu te načelno jačanje socijalne kohezije, solidarni projekti međusobnog pomaganja, održiva arhitektura i graditeljstvo i slično. Time zapravo scena koja se bori za bolji svijet akcijama i kampanjama ili primjerima dobre prakse ili oboje, dobiva praktičan alat za osiguravanje financijske podrške kroz etične banke.

Mnoge etične banke su organizirane kao zadruge ili poštuju zadrugarski princip jedan čovjek jedan glas.

Ovdje vrijedi isto kao i kod pravedne trgovine da zapravo govorimo o etičnom pristupu u bankarstvu. Svoju raznolikost vuku još od početaka bankarstva kakvog poznajemo danas, gdje su mnoga strukovna udruženja, proizvodne zadruge pa i sindikati imali svoje banke koju su pomagale članovima da dođu do kapitala (Weber, 2013.). Financijske

institucije koje koriste ime etične banke okuplja primjerice u Europi mreža FEBEA - Europska federacija etičnih i alternativnih banaka, a koja ima 26 članice. Glavni cilj mreže je na europskoj razini zagovarati i promovirati interese etičnog bankarstva, ali i međusobno si pomagati te jačati kapacitete onih kojima treba podrška.

Pored etičnih banaka postoje i lokalno razvojne financijske institucije koje, premda nemaju status banaka, osiguravaju financijsku pomoć jačanju održivosti i solidarnosti na lokalnoj razini u mnogim zemljama od Brazila do Velike Britanije, a to je bit etičnog bankarenja. U Njemačkoj radi 1100 zadrugarskih banaka s 16 milijuna članova i članica (Murray, 2013.). U najvećoj svjetskoj zadruzi Mondragon iz španjolske Baskije, često ističu kako ne bi bili tu gdje jesu danas da vrlo brzo nisu uspostavili vlastitu banku Laboral Kutxa koja je sve proizvodne i druge projekte pratila prijateljskim vjetrom u leđa povoljnijim kreditima. Europska asocijacija zadrugarskih banaka (EACB) ima 31 članicu u 24 europske zemlje. Članice EACB-a zapošljavaju 860000 ljudi, imaju 78 milijuna članova, a korisnika usluga 205 milijuna ljudi. O raširenosti i snazi ovog koncepta u SAD-u dovoljno govori podatak da je u toj zemlji preko 90 milijuna ljudi članovi i članice neke od kreditnih unija koje zajedno imaju vrijednost kapitala preko jednog trilijuna dolara (Rifkin, 2014.). Izračunajte članove i članice te korisnike usluga ovih banaka i vidjet ćete koliko je ovdje dobra ekonomija snažna i vitalna.

Kada smo već došli do SAD-a vrlo je zanimljiv slučaj i Banke Sjeverne Dakote. Osnovana 1919. godine kako bi osigurala povoljne kredite da lokalni poljoprivrednici i mala obiteljska gospodarstva ne gube zemlju i farme zbog špekulacija cijenama zemljišta i nepovoljnih odnosa na tržištu hrane. Banka Sjeverne Dakote je jedinstven primjer javne banke u rukama savezne države koja prema zakonu sav novac kojim raspolaze ulaže u tu banku. Tako kapital savezne države postaje kapital banke na korist proizvođača i građana ove savezne države (Brown, 2010.). Ono što je zanimljivo kako je posljednju financijsku krizu kreiranu u SAD-u ova javna banka manje osjetila nego one razvikane i pohlepne koje su poslije apsurdno spašavane bez ikakvih uvjeta ili zahtjeva za promjenom načina poslovanja i to novcem ljudi koje su ionako prevarili. Ostaje opet pitanje: zašto je to jedina takva banka u SAD-u?

Mnogi su neskloni etičnim bankama, jer je to kao isto kapitalizam, postoje kamate samo manje i nije to to. Smatram takvu kritiku plošnom, a u biti i nepravednom. Institucije koje smatramo da pripadaju etičnom bankarstvu zaista operiraju na financijskom tržištu koje je nemilosrdno i brutalno, a kao manji igrači na terenu nije im lako zaobilaziti sve zamke i podrške koje sustav daje velikim bankama, kao uostalom i u gotovo svim drugim područjima u kapitalizmu. Treba osvijestiti kako se etične institucije u financijama nalaze dodatno u teškom položaju, jer podliježu istim ili gotovo istim pravilima kao i velike banke, a mnogi zahtjevi uopće nisu primjereni za njih s obzirom na karakter i svrhu djelovanja. Primjerice, od kada je donesen zakon Dodd-Frank u SAD-u broj „banaka zajednice“ koje imaju imovinu manju od milijardu dolara je smanjen za 1524 što je strašno (Brown, 2015.).

Kao što smo rekli, etični pristup u bankarstvu nam je bitan jer vrijedan resurs – novac zadržava duže u orbiti pozitivnih stvari i procesa, osnažuje lokalne zajednice, pomaže širenju solidarnosti i pomaganja u društvu, i u biti štiti u financijskom smislu one koji se bore za bolji svijet.

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

Švedska kooperativna banka JAK danas ima 40000 članova s ukupnom imovinom od 163 milijuna dolara i kreditima u iznosu od 147 milijuna dolara. Primjećujete odmah kako nemaju više realiziranih kredita u odnosu na kapital. JAK je kratica za Zemlja Rad Kapital. Počeli su inspirirani danskim modelom 1965. godine, a 1997. godine prihvaćen je amandman na zakon o bankama kojim je osigurano da ih se prihvati kao financijsku instituciju.

Banka funkcionira na principima međusobnog pomaganja i uzajamnosti jer svi članovi su skupili novac na jedno mjesto (pohranili su ga) i dijele ga jedni drugima bez kamata za osiguranje hipoteka, veću energetska učinkovitost u stambenim objektima članova, troškove studiranja i drugo. Najviše odlazi upravo na kupovinu stambenih objekata, energetska učinkovitost u objektima gdje članovi i članice žive i na refinanciranje podignutih kredita u običnim bankama (80% ukupnih kredita), a ostatak financira društvenopoduzetničke i ekološke projekte. S obzirom koliko danas ljudi odlazi u dužničko ropstvo zbog jedine svoje nekretnine, jasna je važnost uloge JAK u osiguranju krova nad

glavom svojim članovima i članicama. JAK ima sjedište u gradiću Skövde plus 30 podružnica, ali u kontekstu dobre ekonomije iznimno je važno naglasiti kako opstaju zahvaljujući pomoći oko 650 volontera u lokalnim zajednicama gdje su prisutni i aktivni te ne bi mogla postojati bez njihovog rada. Tu cjelokupnu uslugu i sustav koristi oko 40000 osoba koji su članovi banke. Banka se financira tako da zaračunava trošak od 3.2% iznosa kredita za svoj hladni pogon. To je jednokratni trošak i na naplaćuje se dalje tokom otplaćivanja kredita. Dalje se članovima i članicama naplaćuje godišnja članarina za podršku edukativnim aktivnostima, troškovima volontera i časopisu. Svaki član ima jedan glas. Kamate se ne naplaćuju.

Sustav je dizajniran tako da imate svoj račun na kojem čuvate novac te sukladno tome u budućnosti ostvarujete pravo na približno istu vrijednost kredita koliko ste dozvolili drugima da koriste sredstva iz vašeg računa. Račun za čuvanje se mora držati najmanje pola godine prije nego se zatraži kredit.

Radi sigurnosti, 20% vrijednosti ukupnih depozita je spremjeno u vladine obveznice kako bi se moglo reagirati uslijed poplave loših kredita ili značajnog osipanja članova s udjelima. Udio loših kredita je ispod 0,5%.

Odlična je ideja i The Local Enterprise Bank inovacija gdje članovi i članice mogu uložiti svoje vlastite uloge u projekte jačanja poduzetništva koje će podupirati potrebe lokalne zajednice.

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

Kao što je primjer švedskog JAK-a poseban jer ima inovativan način pohranjivanja i kreditiranja, Banca Etica je primjer klasične banke koja je etična. Radi se o prvoj banci takve vrste u Italiji, a direktno je vezana za sustav međusobne pomoći i zadrugarstva koji je iznimno razvijen u toj zemlji.

Zadrugarska društva i 21 organizacija civilnog društva za opće dobro stvorili su krajem 1994. godine udruženje kojem je cilj bio stvaranje etične banke, a godinu nakon skupili potrebnih 6,5 milijuna eura početnog kapitala za osnivanje Banke Etice, kojoj je pravni status bio zadružno poduzeće. Nakon dodatne akcije prikupljanja sredstava krajem 1998. godine, talijanska Centralna banka izdaje dozvolu za rad Banca Popolare Etica. Sljedeće godine je otvorena prva podružnica u Padovi. Dug je put i uvijek kažemo kako ne treba odustajati od putovanja.

Banka danas ima 60 grupa lokalnih dioničara koji služe kao prva točka za kontakt s bankinim društvenim i kulturalnim aktivnostima.

Do danas se Banca Etica specijalizirala u financijskoj potpori upravo onim projektima dobre ekonomije koji su bitni za kvalitetu života i odgovoran odnos prema okolišu, a koji velikim i konvencionalnim bankama služe samo kao PR prirepak uobičajenom cijedenju legaliziranim kamatarenjem. Projekti proizvodnje ekološke hrane i socijalnih zadruga, pravedne trgovine i društveno-kulturalnih centara, uključivanja u društvo marginaliziranih društvenih skupina i obnovljivi izvori energije u vlasništvu samih ljudi, sve i još mnogo drugih područja nalaze se u poslovnim knjigama ove etične banke kao projekti kojima su osigurali financijsku i stručnu podršku.

Bitno nam je osvijestiti još jednom da modeli dobre ekonomije se teže ostvaruju bez jedne ovakve podrške i tu je ogromna vrijednost etičnih banaka, a razgranata i kvalitetna razvijenost društvene i solidarne ekonomije u Italiji to potvrđuje.

Glavno tijelo je Skupština dioničara na kojoj svaki dioničar ima jedan glas neovisno od svog udjela, a na skupštini se bira i Upravno vijeće od 10 članova koje se brine za svakodnevno poslovanje banke.

Logično, ova banka je duboko ukorijenjena u svoju lokalnu zajednicu i povezana s društvom kojeg predstavlja i kojem pomaže u financijskom smislu. Uostalom, oni koji se zalažu i bore za opće dobro su i osnovali banku. Banka ima posebnu liniju financijske pomoći napravljene u suradnji s konzorcijima socijalnih zadruga, savezima organizacija civilnog društva, radničkim udruženjima za projekte njihovih članova. Posebno se podupiru i projekti podrške razvoju pravedne trgovine u samoj Italiji, ali i međunarodno od kojih valja izdvojiti suradnju u Hondurasu i Šri Lanki.

Banca Etica je poznata i kao jedna od osnivačica FEBEA-e (European Federation of Ethical and Alternative Banks), Europske federacije etičnih i alternativnih banaka, udruženja koja na europskoj razini zagovara i promovira interese etičnog bankarstva. Neke članice FEBEA-e osnovala su 2002. godine SEFEA-u – Europsko poduzeće za alternativno i etično financiranje kao udruženje za podršku.

Kao najiskusnija u svom području veliki značaj Banca Etica daje i podršci unutar svog sektora, drugim bankama ili inicijativama sa sličnim vrijednostima poput ugovora o pomaganju i savjetodavno-tehničke

podrške banci FIARE u španjolskoj Baskiji ili našoj Zadruzi za etično financiranje u njenom nastojanju da se stvori eBanka. Banka Etica je bila partner u čak 15 europskih projekata u okviru EQUAL inicijative pokrenute unutar Europskog socijalnog fonda.

Banka danas ima 38.311 članova od čega je čak 6267 pravnih subjekata. Nevjerojatno koja podrška i s jedne i s druge strane. Temeljni kapital banke iznosi 55 milijuna eura, iznos kredita 869.343.00 eura, a iznos pohranjenih sredstava iznosi 1.058.843.000 eura. Kao i u slučaju JAK-a i ovdje se pazi da iznos kredita ne može biti veći od novca kojeg banka posjeduje na računima svojih štediša i ulagača.

Banca Etica ima 230 zaposlenika u 17 podružnica, ali ono što je također bitno ima 24 „putujućih bankara“ koji su na terenu, komuniciraju i rade s ljudima kojima osiguravaju financijska sredstva te pomažu sa stručnim savjetima. Uza sve to imaju svega 0,4% kredita koji se nisu uspjeli vratiti.

Zadruga

Zadruga su autonomna udruženja osoba koje se dobrovoljno ujedinjuju radi ostvarenja svojih zajedničkih ekonomskih, socijalnih i kulturnih potreba i nastojanja kroz poduzeće kojim zajednički upravljaju na demokratskim principima.

Polovinom 19. stoljeća dok je težnja potlačenih radnika za radikalnim prevratom bila na vrhuncu, dio pokreta odlučio je ne čekati veliki dan nakon kojeg više ništa neće biti isto, već su odmah krenuli sa stvaranjem alternativne prakse koja se odnosila prema uključenima s poštovanjem i uz primjenu najviših demokratskih načela. Tako je krajem 1844. godine u malom dućanu nastala prva zadruga Rochdale Society of Equitable Pioneers gdje su se dva dana u tjednu prodavale osnovne prehrambene namirnice.

Tada je doneseno sedam principa zadrugarstva koji su još dugo nakon toga bili neupitni i nepromjenjivi za sve one koji su prakticirali zadrugarstvo:

1. Dobrovoljno i otvoreno članstvo
2. Demokratsko upravljanje
3. Ravnopravno ekonomsko sudjelovanje članova

4. Autonomija i neovisnost
5. Obrazovanje, obuka, informiranje
6. Suradnja među zadrugama
7. Briga za zajednicu (uveden 1995. godine na kongresu
Međunarodnog saveza zadruga što je označavalo širenje razine
odgovornosti i suradnje).

Danas se u skladu s vremenom i potrebama zagovara i osmi princip koji bi se ticao ekološke održivosti (Harrison, 2013.).

Ono što je zanimljivo znati danas kada su zadruge jedan od najrazvijeniji modela dobre ekonomije u smislu ekonomske snage i broja zaposlenih, kako je osnivački kapital ove prve zadruge bio 28 funti od 28 osnivača (Restakis, 2010.). S obzirom da ovdje nemamo prostora ići iscrpno u povijest i analizu zadrugarskog pokreta, skrećemo pažnju na dvije fascinantne knjige na ovu temu, već spomenutog Johna Restakisa (2010.) *Humanizing the Economy – Co-operatives in the Age of Capital* i Roba Harrisona (ur.) (2013.) *People over Capital – The co-operative alternative to capitalism*.

U svakom slučaju je važno istaknuti da su zbog širih društvenih i političkih tokova zadruge nastavile svoj razvoj paralelno odnosno odvojeno od glavne struje radničkog pokreta koje je stremilo diktaturi proletarijata. Time su se zadruge donekle odmaknule od politike i razvijale u ekonomskom području na korist najčešće svojih članova. To je bila ujedno prednost zadruga jer su bile ispod radara, pa možemo reći kako su osim totalitarnih sustava i s desna i s lijeva koji su ih otvoreno uništavali ili kontrolirali, zadruge se izborile za prostor unutar ekonomskog sustava šireći odnose solidarnosti i demokratskih načela. No, istovremeno bio je to i izazov za zadruge te je kao takav do određene razine ostao i danas, jer se nisu uspijevale istaknuti izvan toga – dobrog prostora za radno mjesto bez kapaciteta za šire političko djelovanje.

Premda mnogi kritiziraju zadruge kao nedostatan oblik za totalnu promjenu društvenih odnosa, radi se pomalo o teoretizirajućoj bezvezariji, jer se iz zadruga nije nikad niti tvrdilo da su alfa i omega ukupne borbe za bolji svijet. A zasigurno jesu jedan od najboljih modela za praksu modela dobre ekonomije koji će nam biti potrebni i u nekom boljem svijetu.

Zadruge su prošle dug put od brige za svoje članove i međusobnog pomaganja do otvaranja prema van, prema lokalnoj zajednici gdje djeluju.

U mnogim dijelovima svijeta zadruge zapošljavaju ili okupljaju velik broj stanovnika i zauzimaju značajan udio na tržištu poput talijanskih regija Emilia Romagna, Toscani i Trentina ili kanadskog Quebeca. Raznolikost područja i tema koje pokrivaju je nepregledna. Gotovo da nema područja u ekonomiji i društvu gdje ne nalazimo vrlo uspješne zadruge. U Danskoj koja je u svijetu poznata što preko 40% električne energije dobije od energije vjetrova, 2000 energetskih zadruga sa 150000 članova i članica ima u ukupnim kapacitetima vjetroelektrana udio od oko tri četvrtine. U Brazilu preko 70000 doktora liječi ljude kroz liječničku zadrugu UNIMED, a Co-op City u Bronxu u New Yorku je s oko 50000 stanovnika najveća stambena zadruga na svijetu. Mljekarska industrija u Indiji organizirana na zadružnim principima zapošljava više od 10 milijuna ljudi te sudjeluje sa 17 posto udjela u ukupnoj proizvodnji mlijeka. U Keniji zadruge drže 70% tržišta kavom i 95% pamuka. Imamo zadruge koje su bez premca u svojim zemljama kao što je zadruga Mondragon iz španjolske regije Baskije sa skoro 75000 zaposlenih ili najveća mreža potrošačkih zadruga na svijetu u Japanu sa čak 24 milijuna članova i članica (svaka treća obitelj u zemlji je članica potrošačkih zadruga).

U današnje vrijeme ljudi provode više vremena na radnom mjestu nego unutar direktnog političkog procesa, pa modeli dobre ekonomije koji to spajaju su i više nego vrijedni, jer je „nedostatak demokracije u ekonomiji trajna prijetnja opstanku demokracije u politici“ (Restakis, 2010: 21). Zadruge omogućuju da, premda u nepovoljnim uvjetima za njih, danas prakticiramo radno-vlasničke odnose, razinu demokratskih oblika odlučivanja, potrebu umrežavanja i suradnje, važnost intrinzičnih vrijednosti pri odabiru zaposlenja te drugih nužnih uvjeta za dugoročne i strateške promjene koje su nam potrebne.

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

Catalan Integral Cooperative (CIC) je novo ime u svijetu zadrugarstva, a ovdje je predstavljamo jer je zbog svog jedinstvenog organizacijskog sustava i načina odlučivanja te ukorijenjenosti u trenutno jedan od najvitalnijih aktivističkih pokreta u svijetu, vrlo brzo ušla u vidokrug

mnogih ljudi i pobudila veliko zanimanje. Dapače, možemo reći kako je paralelno teklo stvaranje te istraživanje zadrugarskih potencijala u španjolskoj Kataloniji pored velikih prosvjeda protiv vladinih politika štednje koje su išle direktno protiv onih koji su ionako najviše izgubili u ekonomskoj krizi te zemlje i protiv mladih.

Doduše, možemo reći kako je paralelno tekla i iznimna personaliziranost priče kroz lik i djelo jednog od osnivača Enrica Durana koji je postao poznat u cijelom svijetu jer je 2008. godine javno objavio kako već nekoliko godina krade novac iz banaka kroz prikrivene račune i lažne identitete te taj novac prosljeđuje organizacijama koje se bore protiv kapitalizma. Procijenjeno je da se radi o najmanje pola milijuna eura koje je tako lijepo reciklirao u nešto pozitivno, a Duran je vrlo brzo dobio epitet modernog Robina Hooda. Tako je dakle tekla i treća linija paralelno, njegova osobna makljaža s bankama i pelješenje njihovog novca pored informiranja javnosti o nepravdnosti ovog sistema i pripremi za praktični rad na terenu.

Na jednom od akcija inicijalne grupe na sveučilištu u Barceloni, Duran je uhapšen na osnovu tužbe nekoliko banaka, a javni tužitelj je tražio 8 godina zatvora. Dva mjeseca nakon toga je pušten iz zatvora zbog anonimnog pologa jamčevine.

Nakon aktivne 2009. godine kada su jako radili na promociji koncepta, početkom sljedeće godine organizira se prvi sastanak za osnivanje CIC-a. U tipično španjolskom aktivističkom stilu, a vrlo blisko našoj knjizi pozivaju na sastanak sve aktiviste odrast pokreta, permakulture, agroekologije, tranzicijskih gradova, samoupravljanja, anarhosindikalizma i drugih modela iskrene sindikalne borbe, društvene ekologije, solidarne ekonomije, autonomije i života izvan kapitalizma. Prvi cilj je bio stvaranje lokalnih zadruga na integriranim osnovama, a zatim je to trebala pratiti mreža društvene valute za razmjenu.

Zadruga od 2012. godine ima u Barceloni iznimno popularno sjedište Aurea Social u trokatnici koja je nekad bila spa centar, a pored sjedišta CIC-a nudi i čitav niz usluga poput igraonice za djecu, brojnih radionica, prostora za prodaju zadrugarskih proizvoda i tako dalje.

Organizirani su tako da se donose odluke na otvorenim skupštinama koje imaju trajan karakter. Općenito se cijela organizacija temelji na umrežavanju i stvaranju sinergije između raznih pravnih oblika i članova:

- eko-mreže koje su glavni centri za razmjenu te osiguravaju lokalnu održivost kroz jačanje povjerenja, uzajamnosti, solidarnosti, suradnje i ekologije;
- lokalni samoupravljački hub-ovi kao prostori smanjenja ovisnosti o sistemu, kao autonomne kolektivne zajednice; te
- mreža integriranih zadruga kao temelj proizvodnje.

Razvili su svoju valutu ECO koja se koristi za nabavku proizvoda iz centralnog mjesta za opskrbu, a imaju program osiguranja mjesta za život i prava na dom, zdravlja, edukacije, znanosti i tehnologije te transporta.

Duran je cijelo vrijeme radio na slobodi kao da mu ne prijete novo suđenje. Zaista je tako i bilo nekoliko godina jer banke koje su ga tužile oklijevale su s aktivnijim pristupom jer su se grozile pretvaranja sudnice u „politički teatar“. Ipak, početkom 2013. godine Duran je dobio poziv na sud. Nekoliko dana prije prvog saslušanja nestao je te je za njim raspisana tjeralica. Bez obzira na svoje fizičko nestajanje, ostao je aktivan na daljnjem razvoju integralno antisistemskog zadrugarstva. Osnovao je FairCoop kao ideju stvaranja snažne financijske mreže za pokret, a glavni alat u tome mu je trebao biti FairCoin, etičnija i održivija varijanta poznatijeg BitCoina. S polovičnim uspjesima sa samom kripto valutom, zanimljivo je kako mu u Vijeću zajedničkih dobara u FairCoopu sjede mnogi autori koje spominjemo u dijelu knjige o zajedničkim dobrima.

U vrlo kratkom vremenu CIC je došao do 800 članova i nekoliko tisuća osoba koje sudjeluju u njihovim programima i događanjima. Zanimljivo je da su danas došli od svih svojih proizvoda i područja koja su kao zadruga razvili vrlo blizu onih početnih „ukradenih“ pola milijuna eura.

S obzirom na vrlo jasne i decidirane pozicije i stavove koji govore o životu izvan i poslije kapitalizma, CIC je zasigurno jedna od najradikalnijih zadruga danas, ali u tom miksru osobnog kulta ličnosti, predanog rada na terenu i kontinuirane prisutnosti kroz promotivne aktivnosti, radi se o jednom od trenutno najzanimljivijih ali i najiščekivanijih priča dobre ekonomije.

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

Cleveland model se danas istražuje u svijetu kao primjer velikog i zao-kruženog pristupa zadrugarstvu. Radi se o općem i sinergijskom pristupu

više organizacija koji ima podršku same gradske uprave, a sve vodi prema zadrugarskom savezu Evergreen Cooperatives. Temelj čine organizacija civilnog društva za opće dobro The Democracy Collaborative i partneri zaklada Cleveland Foundation, organizacija koja pomaže radnicima pri postajanju vlasnicima svojih poduzeća Ohio Employee Ownership Center, gradska uprava Clevelanda, i ono što je zanimljivo te izrazito inovativno glavne gradske bolnice i sveučilišta. Važno je naglasiti da se ovaj jedinstveni proces razvoja zadrugarstva na gradskoj razini događao u trenutku kada je grad bio izrazito pogođen posljednjom velikom ekonomskom krizom u SAD-u i da su zadruge Evergreen osnivane u siromašnijim dijelovima grada. Grad je izgubio gotovo polovicu stanovništva od 50-ih godina prošlog stoljeća, a trećina stanovništva smatra se siromašnima.

Prve dvije zadruge su pokrenute kao praonica rublja Evergreen Cooperative Laundry (ECL) i kao energetska zadruga za korištenje obnovljivih izvora energije Evergreen Energy Solutions (E2S). Na razini cijele savezne države Ohio, ECL pruža uslugu pranja rublja uz najviše ekološke kriterije i troše tri četvrtine manje vode u odnosu na većinu praonica u Ohiju te rade u zgradi koja ima najviši standard energetske efikasnosti. Imaju direktan ugovor sa Sveučilišnom bolnicom da preuzimaju njihove plahte i ostalo što se pere. Zadrugari ELC-a su osobe koje su bile u lošijem ekonomskom položaju prije osnivanja zadruge.

E2S je energetska zadruga zaslužna za instaliranje i upravljanje velikim solarnim elektranama postavljenim na zgradama institucija iz zdravstvenog i obrazovnog sustava u gradskom vlasništvu, a dotične institucije prve kupuju na taj način dobivenu struju. Kada nema velikih solarnih projekata obavljaju projekte jačanja energetske efikasnosti za privatna kućanstva.

Treća zadruga, Green City Growers (GCG), u ogromnom stakleniku kroz hidroponijski model proizvodi hranu, točnije zelenu salatu i začinsko bilje. Radi se o jednom od najvećih staklenika za proizvodnju hrane u SAD-u i prostire se na 1.3 hektara te je samim time izgradnja koštala preskupih 17 milijuna dolara i još uvijek sustižu povrat investicije. Time se pokazuje jedan od značajnijih rizika za ovakve ekonomske modele, a to je velika ovisnost o tržištu i podršci običnih potrošača. Pored tri već osnovane zadruge, Evergreen Cooperative Corporation kao baza istražuje nove mogućnosti i potrebe stvaranja lokalnih zadruge.

Četvrta zadruga koja je najkasnije osnovana je časopis Neighborhood Voice koji se dijeli besplatno, postoji internetska varijanta, a vode ga i uređuju studenti.

Do danas je kroz ove zadruge zaposleno 180 osoba, od čega većina iz ekonomski ranjivih društvenih skupina, a čak preko trećine zadrugara su bivši zatvorenici.

Zadrugarski model iz Clevelanda se počeo širiti i u druge gradove u SAD-u kao što su Milwaukee, Pittsburgh, Richmond, Springfield, Washington, DC i drugi.

Radi se o plodnom modelu koji spaja ekološke poslove, socijalnu koheziju i borbu protiv siromaštva, jačanje lokalne ekonomije te inovativnih poslova i ono što je najbitnije to sve na snažnim demokratskim principima organiziranja, donošenja odluka i upravljanja.

Društvena i solidarna ekonomija

Ovdje mi je sad malo nezgodacija s obzirom da i društvena i solidarna, pa i kad su zajedno, spadaju u modele dobre ekonomije i ovdje im mjesto, ali nedavno sam napisao s ekipom dva izvještaja na ovu temu *Mapiranje novih obzora – Izvještaj o stanju društvenog poduzetništva u Hrvatskoj* (Šimleša i dr., 2015a.) i *Preko granica – društvena ekonomija u Europi* (Šimleša i dr., 2015b.). Nema smisla da ovdje se sad nešto ponavljam, jer je do njih lako doći besplatno ili preko interneta ili kod nas na poslu na Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar gdje provodimo uspostavni istraživački projekt iPRESENT kojem je glavni cilj istražiti kapacitete i potencijale društvenog poduzetništva kao socijalno osjetljivog i ekološki odgovornog poslovnog modela u Hrvatskoj. Stoga ću se ovdje fokusirati na pojašnjenje samog modela i razloga povezanosti s dobrom ekonomijom.

Najjednostavnije, društvena ekonomija je kroz svoje strukture i procese još jedan korak dalje od klasičnih zadruga. Premda su se zadruge zadnjih desetljeća također promijenile i razvijale s većom otvorenosti prema zajednici koja ih okružuje i s uključivanjem održivosti prema ekosustavima u svoje djelovanje, mnoge od njih, a i pravna regulativa uglavnom ide u tom smjeru, još uvijek se vežu uglavnom za zadovoljavanje potreba svojih članova. Jasno da je to legitimno, a u kontekstu modela dobre ekonomije gdje se ostvaruje pozitivan utjecaj

na lokalnu zajednicu i društvo zadruge su, kako smo rekli ranije u dijelu o njima, vrijedan praktični alat učenja o tome kako dobra ekonomija funkcionira u realnosti i na kojem možemo puno naučiti.

Društvena ekonomija je ipak korak dalje i ona u sebi uključuje zadruge, a posebno uključuje socijalne zadruge i nove oblike zadrugarstva – energetske, lokalnog razvoja, upravljanje zemljištem, potrošačke i ostale koje su pored svojih članova značajnije okrenute prema komunikaciji i sinergiji s vlastitim okruženjem. Moramo skrenuti pažnju da se društvena ekonomija smatra nasljednikom tradicije zadrugarstva, društava za uzajamnu pomoć i progresivnih organizacija civilnog društva koje su spašavale stvar od divljeg kapitalizma krajem 19. stoljeća i održavale „svjetlo svijeća usred tame“ u vremenu nakon toga, posebno u trenucima kada im je većina ekonomske i političke elite umiveno poručivala da se zapravo maknu sa scene, jer više nisu potrebni pošto će se korporacije pobrinuti za sve što nam treba.

Druga stvar na koju moramo skrenuti pažnju je da se nalazimo u području koje kao i mnoge slične velike teme „boluje“ od viška kakofonije pa ćete pored društvene ekonomije (i solidarne) nailaziti na slične ili istovjetne opise za pojmove kao što su društveno poduzetništvo, društveni poduzetnici i da ne usfali društveno poduzeće. A ako čitate literaturu na hrvatskom još će sve začiniti i rasprava ne bi li bilo bolje koristiti prefiks socijalna ekonomija, poduzetništvo i tako dalje. Kao što sam rekao, ovdje nemamo niti prostora, a niti potrebe ulaziti duboko u sve ove razlike i sličnosti, kruške i jabuke, samo ćemo naglasiti da koristimo društvenu ekonomiju kao najširi koncept od gore nabrojenih i kao onaj koji je dio tradicije europskih primjera dobre prakse u ekonomiji i/ili političkom zagovaranju te nam je kao takva bliža od drugih pojmova. Iako tu postoje neke bliskosti i susretanja, društveno poduzetništvo i društveni poduzetnik su bliži američkoj verziji cijele priče, a za društvenu ekonomiju se veže koncept društvenog poduzeća kao pravnog subjekta koji na terenu obavlja posao koji je dobar za društvo i za lokalnu zajednicu, a pri tome ima ekonomski potencijal i može uspješno djelovati na tržištu.

Premda možemo podrazumijevati da mu tu nije mjesto s obzirom na sve do sada ispisano u knjizi, ali da ne bi bilo ipak naglašavamo kako kada pričamo i opisujemo društvenu ekonomiju nikako ne mislimo

na sveprisutno društveno odgovorno poslovanje kojeg danas koristi svaka korporacija koja drži do svog imidža, ali u praksi baš i ne drži do održivosti i pravednosti svog ukupnog poslovanja. Korporacijama je tzv. društvena odgovornost gotovo uvijek sredstvo da se dođe do cilja - a to je veće tržište i veći profit uz uljepšanu sliku o sebi u javnosti. Zato se udio društveno odgovornog poslovanja unutar ukupnog poslovanja korporacija mjeri u sitnim postocima, a često i promilima. S druge strane organizacijama društvene ekonomije odgovornost prema zajednici u kojoj djeluju i čitavom društvu je cilj koji je neodvojiv od njihove misije, ali i sredstvo, jer je do cilja moguće doći samo jednim putem – svakodnevnim, dugoročnim i sveobuhvatnim.

Društvena ekonomija je danas ogroman lijepi kišobran koji okuplja zaista raznolike organizacije i priče pod sobom. Ipak, nekoliko zajedničkih karakteristika možemo izdvojiti kao bitne svima unutar ovog modela dobre ekonomije:

1. Osnivanju uvijek prethodi težnja i potreba da se odgovori na neki od prisutnih problema u zajednici i društvu.
2. Princip solidarnosti i uzajamnosti temelj je iznad kojeg se dalje gradi pravedna raspodjela i distribucija ostvarene dobiti i prava.
3. Priče društvene ekonomije neodvojive su od uključivanja svih zainteresiranih za neki problem ili temu te koriste najšire demokratske principe i procese odlučivanja.
4. Radi jačanja financijske održivosti i organizacijske nezavisnosti potiče se razvoj više izvora financiranja (natječaji, tržište, usluge...) (Borzaga i Tortia, 2014.).

Znači, ekonomska aktivnost i prisutnost na tržištu ovdje je u svrhu ispunjavanja društvene misije organizacije u smislu inzistiranja na reinvestiranju dobiti u daljnji razvoj ili u samu lokalnu zajednicu i što se tiče načina donošenja odluka koji mora biti uključujući i otvoren za sve koji žele sudjelovati u tom procesu. Kako je lijepo istaknuto na jednom mjestu: „Vrijednost je našeg biznisa u poboljšanju vrijednosti samog društva“ (Denny i Seddon, 2014: XV).

Možemo reći kako se radi o zaista snažnom i plodnom modelu dobre ekonomije koji zapošljava milijune ljudi, ali je bitno naglasiti i vrlo često presudnu potporu 200 milijuna volontera (Frankel i Bromberger, 2013.). U europskom sektoru društvene ekonomije zaposleno je više ljudi nego

u mnogim razvikanim industrijskim granama. Posebno je važno istaknuti kako se sektor pokazao vitalnim i otpornim za vrijeme posljednje velike ekonomske krize u Europi, jer su mnoge zemlje gdje je društvena ekonomija razvijena bilježile blaže utjecaje krize ili čak i gotovo potpunu imunitet s obzirom da je u nekima poput Francuske, Italije, Španjolske i drugih unutar organizacija društvene ekonomije povećana zaposlenost.

Sjećate kako smo inzistirali na razumijevanju i osjećanju povezanosti kao temeljnog načela na našem planetu. Ovdje se povezanost i pripadnost cjelini najbolje ogleda u uzajamnosti, prevladavajućem konceptu društvene i solidarne ekonomije (Restakis, 2006.).

Mnogi ističu kako se upravo u naglašavanju uzajamnosti kao odnosa poštovanja i povjerenja između ljudi nalazi najbitnija razlika između poslovanja prema načelima društvene ekonomije i načela tržišta gdje je profit iznad svega i države gdje je klijentelizam i neupitnost autoriteta iznad svega.

Tamo gdje uzajamnost postaje glavni razlog postojanja možemo čak reći organizacijskog identiteta, približavamo se modelu društvene i solidarne ekonomije koji je korak dalje od pukog zapošljavanja marginaliziranih skupina u društvu i reinvestiranja dobiti. Takav malo dublji pristup se koristi dosta u mediteranskim zemljama, posebno u Francuskoj, kanadska pokrajina Quebec je pomaknula svoj smjer prema solidarnim ekonomskim modelima, a iznimno je prisutan u zemljama Latinske Amerike kao što su Brazil, Argentina, Bolivija i u drugima nešto manje. U tim zemljama solidarna ekonomija je toliko integrirana u društvo da je vidljivi i bitan dio općedruštvenih strategija razvoja ili čak već donesenih legislativnih okvira. Tu se solidarna ekonomija smatra „novom filozofijom života (Lechat, 2009: 162) odnosno „alatom za organiziranje nade“ (Dinerstein, 2014: 8). Svjetska mreža za društvenu i solidarnu ekonomiju RIPESS ističe kako zagovaraju i podupiru ekonomske modele kojima je cilj društvena i sistemska transformacija (RIPESS, 2015.). Bitno je da zapamtimo da se model u latinoameričkim zemljama naziva solidarnom ekonomijom, a u Europi je to najudaljenija točka društvene ekonomije i zato je nalazimo najčešće zajedno kao društvenu i solidarnu ekonomiju, kao jedan zaokruženi koncept ili bismo mi rekli model dobre ekonomije koji ostavlja otvorenom „postkapitalističku mogućnost“ (Amin, 2009.).

Istaknuli smo na početku da je ovo područje obilježeno iznimno zaglušujućom kakofonijom i mnogi će reći kako nema vidljivih i posebnih granica između društvene i solidarne ekonomije. A neki će inzistirati da su to odvojene priče kritizirajući društvenu ekonomiju kao zapravo produženu ruku sistema koji je uništio državu blagostanja samo da bi sami sebe pozicionirali kao nove davatelje socijalnih usluga i proizvođače potrošačkih dobara.

Društvena i solidarna ekonomija pored zadruga, poduzeća i udruga s poslovnim idejama uključuje u svoj krug i neformalne grupe i društvene pokrete, grupe solidarne razmjene i kupnje, mreže pravedne trgovine, asocijacije neformalne ekonomije, lokalne sustave trgovinske razmjene, lokalne valute i korištenje alternativnog novca, ekonomiju dijeljenja i darivanja, upravljanje zajedničkim dobrima te druge (UN Inter Agency TFSSE, 2014.). Znači, skoro sve iz naše knjige je tu.

Nama je najvažnije za način na koji smo objasnili današnji ekonomski sustav s jedne strane i modele dobre ekonomije s druge strane, istaknuti da se ovdje u duhu Karla Polanyija teži dekomodificirati tri područja koja ne smiju biti područja s kojima netko ostvaruje moć i osobno bogatstvo, a koja smo jako spominjali u knjizi: zemlja, rad i novac (Gardin, 2014.). Ovdje se vidi koliko nam je kao model bitna društvena i solidarna ekonomija.

Solidarnost je okvir kroz koji osnažujemo otpornost zajednica, regija i društava. Osigurava nam ideju da zajedničkim dobrima upravljamo na participativni i suradnički način. Bez solidarnosti nećemo uspjeti proći kroz probleme s kojima se suočava naš svijet niti pokrenuti potrebne promjene prema pravednijem i održivijem svijetu (Lewis i Conaty, 2012.).

Tim Jackson (2009.) u svojoj legendarnoj knjizi postavlja naizgled logično pitanje kako riješiti ugrađenu kvaku 22 u kapitalističkom sustavu – kako je moguće odvojiti ostvarenje blagostanja od ekonomskog rasta u društvu u kojem je blagostanje ovisno o rastu? No, danas možemo postaviti pitanje: nije li ovakav način osiguravanja blagostanja došao do svog vrhunca, jer su troškovi njegovog održavanja postali previsoki, a iz dana u dan su prisutnija ograničenja za širenje blagostanja na globalnoj razini. Brojna istraživanja su pokazivala važnost ekonomskog rasta za kvalitetu života do određene razine, nakon čega bi više drugi indikatori utjecali na blagostanje, osjećaj zadovoljstva i opću dobrobit u društvu

(Speth, 2008; Wuppertal Institute for Climate, Environment and Energy, 2010; Heinberg, 2011.).

Kada društvo dosegne određeno ekonomsko blagostanje, otprilike oko 10.000 - 15.000 dolara po stanovniku godišnje (Victor, 2008; Jackson, 2009.), na daljnji rast osjećaja sreće i zadovoljstva vlastitim životom imaju više utjecaja varijable kao što su odnosi s drugima, zdravlje, sigurnost u lokalnoj zajednici, slobodno vrijeme i slično, a manje daljnji rast zarade (Wilkinson i Pickett, 2009.). Te nove spoznaje su rezultirale i sve češćim istraživanjima ili korištenjima drugačijih indikatora koji bi blagostanje pokazali u svojoj punini, a ne samo s obzirom na promet novcem i potrošnju kao što to čini BDP.

Brojni su primjeri teorijskih i praktičnih pokušaja koji su pokazali drugačije modele računanja razvoja nekog društva od bruto društvenog proizvoda (BDP). Već smo ranije predstavili Indeks zdravlja i društvenih problema, a najbolji skupni takav prikaz dao je Wuppertal Institute for Climate, Environment and Energy (2010) u izvješčaju *Towards Sustainable Development – Alternatives to GDP in Measuring*, gdje su pobrojani indikatori te napravljena njihova usporedba i istaknute prednosti i mane svakog od njih: Indikator stvarnog progressa (GPI - Genuine Progress Indicator), Indeks održivog ekonomskog blagostanja (ISEW - Index of Sustainable Economic Welfare), Indeks ljudskog razvoja (HDI - Human Development Index), Ekološki otisak, Indeks sretnog planeta (HPI - Happy Planet Index), Indikatori održivog razvoja (SDI - Sustainable Development Indicators), te brojni drugi (Šimleša, 2014.).

Pored ovih općih indikatora koje koristimo za pregled cijelog društva, akteri unutar ovog modela dobre ekonomije koriste specifične indikatore koji njih pozicioniraju koliko su dobri i prema ljudima i prema okolišu. Koliko je ovaj cijeli model dobre ekonomije raznolik, toliko možemo reći i da ima različitih tipova mjerenja društvenog utjecaja. Tako u knjizi *Social Economy and the Third Sector* imamo predstavljeno 14 različitih tipova mjerenja društvenog utjecaja s tim da tu čak i nisu predstavljene sve opcije (Bridge, Murtagh i O'Neill, 2014.).

Jedan od zanimljivih indikatora, a koji mjeri društveni utjecaj unutar ovog modela dobre ekonomije je Matrica zajedničkog dobra nastala unutar Ekonomije za zajedničko dobro. Ekonomija za zajedničko dobro nastala je u Austriji kao težnja da se ponudi rješenje na kontradikcije

vrijednosti koje prevladavaju na tržištu u odnosu na vrijednosti koje su nama bitne. Dakle, cilj je zamijeniti pohlepu, neodgovornost i natjecanje sa suradnjom i doprinosom zajedničkom dobru (Felber, 2015.). Šire postavljeno Ekonomija za zajedničko dobro je društveni pokret koji zagovara drugačiji ekonomski model odnosno model unutar kojeg poslovni subjekti ističu doprinos općim kvalitetama u nekom društvu. Konkretnije mjeri se doprinos ljudskom dostojanstvu, suradnji i solidarnosti, ekološkoj održivosti, društvenoj pravdi i demokratskim principima. Do sada je gotovo 2000 poslovnih subjekata i poduzeća izrazilo potporu ovoj ideji, a nekoliko stotina njih je ispunilo Matricu zajedničkog dobra. Pogledajmo što ona konkretno mjeri kod poslovnih subjekata:

VRJEDNOST DIONICI	DOSTOJANSTVO	SURADNJA I SOLIDARNOST	EKOLOŠKA ODRŽIVOST	DRUŠTVENA PRAVDA	DEMOKRATSKO UPRAVLJANJE I TRANSPARENTNOST
A) SNABDJEVAČI	A1) ETIČNI MENADŽMENT PREMA OPSKRBI – Analiza rizika nabavljane robe i usluga, analiza društvenih i ekoloških pokazatelja snabdjevača i partnera [90]				
B) INVESTITORI	B1) FINANCIJSKI ETIČNI MENADŽMENT – Analiza društvenih i ekoloških pokazatelja određene financijske usluge, razina investiranja i financija prema zajedničkom dobru [30]				
C) ZAPOSLENICI (UKLJUČUJUĆI VLASNIKE)	C1) KVALITETA RADNOG MIJESTA I AFIRMATIVNE AKCIJE Kultura i struktura organizacije, političke pravедnog zapošljavanja i plaćanja, sigurnost i zdravlje na radnom mjestu, fleksibilno radno vrijeme, jednakost šanci i raznolikost [90]	C2) PRAVEDNA RASPODJELA POSLOVA Smanjenje prekovremenih, izbjegavanje neplaćanja prekovremenih, smanjenje ukupnih radnih sati, doprinos smanjenju nezaposlenosti [50]	C3) PROMOCIJA EKOLOŠKIH OBLIKA PONAŠANJA MEĐU ZAPOSLENICIMA Aktivna promicija održivih oblika ponašanja (prehrana, mobilnost,...), edukacija i aktivnosti jačanja osviještenosti, održiva organizacijska kultura [30]	C4) PRAVEDNA RASPODJELA ZARADE Smanjivanje nejednakosti unutar pravnog subjekta, usklađivanje najmanje i najveće plaće [60]	C5) DEMOKRACIJA I TRANSPARENTNOST Sveprožimajuća transparentnost u radu, izbor menadžerskih funkcija od strane samih zaposlenika, demokratsko donošenje odluka za strateška osnovna pitanja, prijenos vlasništva na zaposlenike [90]
D) KORISNICI/ PROIZVODI/ USLUGE/ POSLOVNI PARTNERI	D1) ETIČNI ODNOS PREMA KORISNICIMA Etični odnos i otvorenost za komunikaciju, zajednički proizvodi, visoka kvaliteta usluge, visoka transparentnost o proizvodu [50]	D2) SURADNJA S AKTERIMA IZ ISTOG PODRUČJA U BIZNISU Transfer know-how i ljudi, ugovora i beskamatnih zajmova akterima u istom području, sudjelovanje u zajedničkim marketinškim aktivnostima i upravljanje krizama [70]	D3) EKOLOŠKI DIZAJN PROIZVODA I USLUGA Ponuda kvalitetnijih proizvoda i usluga, programi jačanja osviještenosti, uključivanje ekoloških karakteristika pri odabiru potrošačkih skupina [90]	D4) DRUŠTVENO ODGOVORAN DIZAJN PROIZVODA I USLUGA Informacije, proizvodi i usluge za društveno isključene skupine, podrška proizvođača i uslugama koje imaju uključenu širu društvenu vrijednost [30]	D5) POVEĆAVANJE DRUŠTVENIH I EKOLOŠKIH STANDARDA Primjeri dobre prakse u poslovanju, razvoj viših standarda s akterima u istom poslovnom području, lobiranje [30]

VRIJEDNOST DIONICI	DOSTOJANSTVO	SURADNJA I SOLIDARNOST	EKOLOŠKA ODRŽIVOST	DRUŠTVENA PRAVDA	DEMOKRATSKO UPRAVLJANJE I TRANSPARENTNOST
E) DRUŠTVENI OKOLIŠ (REGIJA, CIVILNO DRUŠTVO, BUDUĆE GENERACIJE, ŽIVI SVIJET OKO NAS...)	E1) VRIJEDNOST DRUŠTVENOG UTJECAJA PROIZVODA I USLUGA Proizvodi i usluge ispunjavaju osnovne ljudske potrebe, te služe čovječanstvu, društvu ili okolišu [90]	E2) DOPRINOS LOKALNOJ ZAJEDNICI Međusobno pomaganje i suradnja kroz financijske resurse, proizvode, usluge, logistiku, vrijeme, znanje, kontakte, utjecaje [40]	E3) SMANJENJE UTJECAJA NA OKOLIŠ Smanjenje utjecaja kroz održive razine, resurse, energiju, emisije, otpad [70]	E4) INVESTIRANJE PROFITA ZA ZAJEDNIČKO DOBRO Smanjenje plaćanja visokih dividendi, ekonomskih razlika u primanjima, investicije u društveno ekološke projekte, proizvode i usluge [60]	E5) DRUŠTVENA TRANSPARENTNOST Izvjestaji o zajedničkom dobru i održivosti, sudjelovanje u donošenju odluka otvoreno za lokalne dionike i nevladine organizacije [30]
F) NEGATIVNI KRITERIJI	Kršenje ILO normi [200] Proizvodi koji su uništavajući za ljudsko dostojanstvo i prava (mine, nuklearna energija, GMO...) [200] Poslovanje ili suradnja s kompanijama koje krše ljudska prava [150]	Neprijateljsko preuzimanje [200] Blokiranje patentima [100] Spuštanje cijene (dumping) [200]	Veliko ekološko zagađenje [200] Značajno kršenje ekoloških standarda [200] Planirano zastarjevanje proizvoda [100]	Neravnopravne plaće za muškarce i žene [200] Premještanje poslova dok je subjekt u plus s profitom [150] Podružnice u poreznim rajevima [200] Razina zarada na tržištima kapitala veća od 10% ukupne [200]	Skrivanje podružnica [100] Zabranjivanje radničkih vijeća [150] Skrivanje plaćanja lobistima [200] Izrazita ekonomska nejednakost u poslovnom subjektu [150]

Po indikatorima koji se mjere odnosno po vrijednostima možemo zaključiti koliko je ovo daleko naprednije od pukog društveno odgovornog poslovanja kojim se kite korporacije u, s obzirom na potrebne promjene, besmislenom natjecanju pre niskih kriterija. Zamislite samo da poslovni svijet djeluje prema ovim vrijednostima i da njih mjeri koliko svaka vrijednost donosi bodova? To bi bilo pravo odgovorno poslovanje prema društvu i živom svijetu oko nas.

Posljednja velika kampanja ovog pokreta je iniciranje Banke za zajedničko dobro.

Društvena i solidarna ekonomija su vjerojatno najraznolikiji model dobre ekonomije. Možemo reći kako bez obzira kako ih etiketirali, primjeri, projekti, poslovne inicijative i subjekti iz društvene i solidarne ekonomije uvijek žele unaprijediti društvo, a svoju misiju ne mjere visinom ostvarenog profita nego mjere svoj društveni utjecaj odnosno svoj utjecaj na razinu dobrobiti ili blagostanja u lokalnoj zajednici i društvu.

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA BLAENGARW TIME CENTRE (WALES)

Priča iz gradića Blaengarw je odličan primjer kako se u rasturenim i zaboravljenim mjestima udahnjuje snaga i život iznutra. Ovo je neobična priča o društvenim poduzećima, ali je baš zato odlična jer je ujedno i priča o izgradnji zajednice i poticanju volontiranja kroz lokalnu valutu. A najujednije je i priča o borbi za zajedničko dobro. Ponovno imamo nekoliko modela dobre ekonomije na jednom mjestu. *Uuuu, that's the way i like it...mmmmm, that's the way i like it...* ide ona dobra pjesma.

Geoff Thomas, idejni pokretač ove priče ističe kako je najvažnije bilo pokrenuti osviještenost o vrijednostima koje imaju ili mogu stvoriti u lokalnoj zajednici. Ključna im je bila zgrada u mjestu u kojem su se prije okupljali dok se radilo o živahnom prostoru zbog obližnjeg rudnika, mjestu zaposlenja većine ljudi iz kraja. Kada je rudarska industrija u Britaniji ugašena, a mogli bismo reći s obzirom na sukobe s tačerizmom i ugušena, cijeli kraj je prepušten odumiranju. Posljedica je bila tipična nagrada u tako zvanom postindustrijskom raju – nezaposlenost, usamljenost i nestajanje duha zajednice. Ljudi više nisu govorili da imaju zajedničko mjesto i prostore gdje se okupljaju. Nisu se više

brinuli. Thomas ističe kako su našli put između vlasništva države koja je naslijedila zgradu s velikom dvoranom te se nije brinula za revitalizaciju života u Blanegarwu i tržišta koje im je također poručilo da ih više ne treba. Taj put je put zajedničkog dobra, u kojem su ponovno „otkrili sebe“, trenutak da mogu i žele napraviti nešto zajedno za sve. Posebno naglašava da se zapravo radi o vlasništvu, o tome tko nešto posjeduje. Iskra koja je okupila ljude oko njihovog vlasništva je Blaengarw Workmen's Hall, centralna i najveća zgrada u mjestu koju su kupili 2000. godine i prije svoje verzije banke vremena. Zgradu su revitalizirali i obnovili te je opet počela djelovati kao mjesto susretanja i komunikacije i to sve kroz sustav *volontiranja*.

Jedan sat rada znači jedan kredit u vremenu (engl. *time credit*). Time centre je osnovan 2006. godine u južnom Walesu iznad Garw doline. Možemo u šali reći kako je kod njih zaista vrijeme novac. Ako volontiraš za zajednicu dobiješ kredit kojeg su ljudi koristili u raznim programima Time Centra: radionicama, tečajevima, osposobljavanjem za nove poslove, radu s mladima i sličnim kulturnim, socijalnim i edukativnim programima. Danas Creation Development Trust kao društveno poduzeće vodi cijeli projekt i osigurava inicijalna sredstva te ima preko 1000 članova u 30 različitih tematskih grupa. I to u mjestu koje ukupno ima 2000 stanovnika. U cijelu priču je uključeno i lokalno vijeće stavljajući politiku tamo gdje joj je i mjesto – na usluzi ljudima i s odlukama koje imaju dugoročne pozitivne posljedice.

Ono što posebno fascinira što je ta mala prekrasna inicijativa pomogla osnivanje 15 novih društvenih poduzeća, a godišnje se napravi 6000 volonterskih sati u lokalnoj zajednici. Uvijek trebamo imati na umu da sektor društvenih poduzeća kakvog imamo danas ne postoji bez potpore volontera. Već smo istaknuli ranije u knjizi kod opisa društvene ekonomije kako društvena poduzeća u svijetu dobivaju svakodnevnu podršku 200 milijuna volontera. Društveno poduzeće „Four to Six“ pruža uslugu čuvanja djece par sati roditeljima koji još uvijek rade te se usluga naplaćuje dio u funtama, a dio u vremenu. Napravljen je Food Studio kao lokalni restoran u vlasništvu zajednice i Real Food Box kao dućan lokalne hrane s dostavom. Zajednica posjeduje još i poduzeće Community Cafe, studio gdje su dostupna sva znanja digitalnog doba, knjižnicu, kiparsku radnju i ostalo. Od 2007. godine radi se festival u koji se uloži nekoliko

tisuća volonterskih sati i koji je postao mjesto okupljanja i slavlja inovativnosti i snage lokalne zajednice.

Za razliku od drugih banaka vremena gdje članovi jedni drugima odrađuju volonterske sate, ovdje je sve usmjereno da se volontira tamo gdje cijela zajednica ima benefite, premda se radi o nježnom usmjeravanju i jasno ako članovi unutar sustava imaju nešto razmijeniti da će to i učiniti. No, većina područja u kojima se volontira i većina područja u kojima se može koristiti zarađeni sati uglavnom se temelje na doprinosu čitavom mjestu.

Danas se ovakav model volontiranja koji doprinosi jačanju čitave lokalne zajednice i stvara temelje za razvoj društvenih poduzeća pokušava replicirati u drugim mjestima Walesa, a Blaengarw posjećuju ljudi iz cijelog svijeta. *That's the way i like it...mmmm, that's the way i like it...*

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

CERES je kratica za Centre for Education and Research in Environmental Strategies i lociran je na 4.5 hektara Merri Creek u East Brunswick kod Melbournu u Australiji. Radi se o jedinstvenom području u kojem su integrirane najbolje etične i praktične sličice iz permakulture. Prostor CERES-a i sve što nudi direktno su integrirani u lokalnu zajednicu, a istovremeno imaju jako razvijenu društvenu dimenziju i aktivni su na globalnoj razini. Nude konkretna rješenja koja su prijateljska prema okolišu, pravedna prema društvu i njegovim akterima te osnažujuća u razvojnom i duhovnom smislu.

CERES je nevjerojatno lijep i praktičan, primjenjiv i funkcionalan edukacijski centar, proizvodni pogon i rasadnik društvenih poduzeća. Teme koje pokrivaju su uobičajene za projekte koji izranjaju iz permakulturnih voda: urbana poljoprivreda, pokazni primjeri ekoloških tehnologija, sjemenarstvo, dizajniranje održivih prostora i drugi. Ono što posebno zadivljuje u cijeloj priči je prijašnji status ovog područja, a to je prilično zagađeno područje od nasilja prema starosjediocima narodu Wurundjeri koji su tu stoljećima mirno živjeli, zatrovanosti zbog potrage za zlatom i kemikalijama koje su se pri tome koristile i na kraju odlagališta otpada.

Razvoj cijelog permakulturnog centra počeo je 1982. godine od male grupe snovitih heroja koji su na opustošenom području krenuli

s izgradnjom vitalnog i bogatog društvenog centra za razvoj lokalne zajednice kroz edukaciju i permakulturu u praksi. Mjesto godišnje posjeti oko 400000 ljudi što kroz programe edukacije, a dio kroz korištenje usluga i prostornih kapaciteta mjesta.

Danas se radi o jednom od najljepših i bujnijih ekoloških parkova u Australiji koji je dizajniran pametnolikim permakulturnim načinom.

Već smo nekoliko puta istaknuli važnost edukacije za CERES, a do danas su u okrugu oko Melbourn obrazovali preko 200000 ljudi. Danas je to jedan od najjačih i najpotentnijih edukacijskih centara u saveznoj državi Victoria i šire u cijeloj zemlji. Moguće je koristiti uobičajene treninge i radionice u samom centru, a moguće je dobiti stručno vođene posjete i ekskurzije. CERES je registrirana organizacija za edukacije te nudi certificirane programe za hortikulturu i odnose s ljudima na mjestima koja imaju veliki broj posjetitelja. Iznimno je aktivan i značajan njihov Sustainability Hub koji je namijenjen školama i obrazovnim institucijama, a poseban program je trening o održivosti za učitelje i učiteljice.

I dok je centar organiziran kao neprofitna organizacija, iz njega je generiran čitav niz društvenih poduzeća koja višak profita vraćaju nazad u matičnu organizaciju te na taj način kroz ekonomske aktivnosti šire pozitivne pomake, a osiguravaju financijsku održivost i stabilnost organizaciji iz koje je sve poteklo.

Društvena poduzeća koja su pokrenuli su:

- CERES Fair Food - dostava organske hrane u i oko Melbourn koja se nabavlja od lokalnih proizvođača. Hrana se dostavlja na 67 dogovorenih punktova gdje se preuzima.
- CERES Global – posredništvo u edukativnim putovanjima koja se organiziraju s ciljem jačanja i pomaganja ljudima na konkretnim lokacijama u Indiji, Indoneziji, Istočnom Timoru, otočju Samoa, Kubi, Kini i po Australiji.

Na svakom od tih područja započete su razvojne aktivnosti u što se uključuju „putnici“. Primjerice, u Indiji je prisutan projekt izgradnje održivih objekata za stanovanje, u Indoneziji na otoku Java se posjećuje tamošnja škola i radi se u permakulturnom vrtu i na prehrambenoj sigurnosti tog područja, a u Istočnom Timoru moguće je dobiti veliki Tečaj permakulture koji je posebno koncipiran da daje odgovore na

primjenu permakulture u ekonomski siromašnim područjima naše planete.

- The Merri Table Cafe – na području CERES-a dizajniran i izgrađen kafić koji nudi organske proizvode i obroke sedam dana u tjednu.
- CERES Grocery and Market – tržnica robe i hrane dobivene ekološkim pristupima u poljoprivredi. Povezano s poduzećem za catering CERES Fair Food.
- CERES Propagation Enterprise je osnovano 2004. godine s ciljem jačanja proizvodnje hrane kroz osiguranje sadnica. Sve sadnice imaju potvrdu o ekološkom porijeklu, a prisutne su i biljke poznate isključivo u kulturi starosjedilačkih naroda tog područja. U ovom programu sudjeluje značajan broj volontera.
- CERES Permaculture & Bushfood Nursery – vlastiti šumski vrt koji vrlo često pored proizvodnje hrane ima edukativnu ulogu za posjetitelje CERES-a. Taj dio centra je pun hrane divljastog izgleda poput prašume te se koristi i kao mjesto odmora i relaksacije.

Lijepa stvar koja valja posebno istaknuti je da u nekim društvenim poduzećima koja su stvorili, prvenstvo zaposlenja imaju tražitelji azila i imigranti pri čemu je za mnoge to prvi posao koji dobiju u Australiji i koji im malo olakšaju situaciju. U nekim poduzećima, primjerice CERES Fair Food ovakve posebne društvene skupine u teškoj situaciji zauzimaju polovinu od ukupne radne snage. Također su brojni dijelovi CERESA te glavna infrastruktura iznajmljivi za sastanke, radionice, konferencije, odmor pa i vjenčanja.

U CERES-u je zaposleno čak 130 ljudi, a sve podupire i velika grupa volontera, čime su u tom smislu najsnažnija priča u permakulturnoj kajdanci održivih nota.

Lokalne i regionalne valute

Bilo koji oblik alternativnog novca uvijek je imao jedan cilj – osigurati uglavnom na lokalnoj razini razmjenu roba i usluga. Pokriće za razmjenu je bila novostvorena valuta jer svoju funkciju više nije ispunjavala valuta koju je diktirala država ili u prošlosti neki drugi vladari. Valuta koju su stvarali sami ljudi značila je da i dalje postoji resurs koji može osigurati kruženje, bez čega nema života.

Novac ne može biti istovremeno sredstvo razmjene i sredstvo gomilanja bogatstva. Jer ako mu je povoljnije biti sredstvo gomilanja bogatstva koje negdje treba skloniti kao što je danas slučaj, onda će ga se micati iz opticaja razmjene i umjetno se stvara nedostatak novca, odnosno povećava se nečije bogatstvo zbog kamata na štednju. Bit novca je da nam olakšava razmjenu. To je ono što nama kao ljudima za ekonomiju treba. Novac ne bi trebao imati vrijednost sam po sebi, već je on produkt zdravlja ekonomije, a ekonomija ne može biti zdrava ukoliko ne olakšava razmjenu.

Također, novcu mora padati vrijednost tokom vremena kao i bilo kojoj prirodnoj stvari ili onoj koju uobičajeno koristimo: kućama, hrani, alatima... Zato treba uvesti kamatu na zaustavljanje kretanja novca. Za novac je bitno da kruži. Kao krv. Novac je krv ekonomije. Kao što je skoro svakom dijelu tijela i organu, neovisno za što je zadužen ili koja mu je svrha, potrebna krv, tako je i skoro svakom dijelu naše ekonomije potreban novac. Ali onaj koji kruži i cirkulira. Ako stoji, onda stvara blokadu i bolest.

Glavni cilj lokalnih valuta je da postanu ono što nam novac i treba biti, a to je sredstvo razmjene. Potpuno suprotno današnjem odnosu prema novcu i bankarskom sustavu, ovdje novcu oduzimamo vrijednost kako bi uvijek ohrabivali razmjenu i korištenje. Novac ne smije biti resurs za akumulaciju bogatstva i moći, već prema načelima iz ekosustava treba kružiti kroz ekonomiju na korist svih. Ako novac kruži kažemo da je slobodan.

Margrit Kennedy, Bernard Lietaer i John Rogers nakon višegodišnjeg istraživanja alternativnih i komplementarnih valuta po cijelom svijetu napisali su knjigu *People Money* (2012.) gdje su predstavili nebrojene primjere lokalne proizvodnje i potrošnje najbitnijeg resursa danas – novca. Pored naziva lokalne ili regionalne, koriste se i nazivi komplementarne valute, jer gotovo sve postoje paralelno s nacionalnim valutama. Lokalne valute ispunjavaju prazninu između ljudi u zajednici i povezuju zanemarene resurse. Podijelili su ih u tri glavna tipa s obzirom na način rada:

1. CIRKULIRAJUĆA VALUTA ILI SUSTAV VAUČERA

Vrlo česta za poznati model LETS – Local Exchange Trading System

(Sustav lokalne trgovinske razmjene) gdje se kopira nacionalna valuta

koja se koristi za uglavnom svakodnevne proizvode i usluge. Ili se koristi alternativna valuta (Chiemgauer kojeg opisujemo kasnije, valuta Brixtonska funta) ili se kao mjerna jedinica uzimaju radni sati što je poznato i kao banka vremena (Ithaca Hours).

2. KRUG RAZMJENE

Vrlo često se koristi za poslovne subjekte koji time stvaraju zajednički sustav uzajamnog kreditiranja i pomaganja. Time dolaze lakše do ekonomske vrijednosti, a skraćuje se razdoblje naplate. Najpoznatiji primjer je WIR banka koju detaljno opisujemo u prilogu.

3. MIKROKREDITIRANJE

Model gdje se dobivaju krediti u nacionalnoj valuti po povoljnijim uvjetima ili u lokalnoj valuti besamatno. Koristi se u mnogim primjerima komplementarnih valuta, a jedan od najpoznatijih modela je Banco Palmas u Brazilu kojeg također zbog njegove iznimnosti predstavljamo u prilogu Dobre priče.

U povijesti su veliki utjecaj na stvaranje lokalnih valuta imale ekonomske krize kada su ljudi uviđali pravu narav novca proizvedenog unutar sustava koji se temelji na iskorištavanju. Tada je ljudima zorno prikazano da mogu imati znanja i vještine, proizvode i usluge, da mogu željeti raditi i kupovati, ali da ako nemaju novac, ako ga ne kontroliraju, onda uslijed ekonomskih kriza može ukupan život stati i nastupiti teška društvena i socijalna situacija da ne spominjemo iskorištavanje kriza od strane političkih manipulatora. Neke od primjera nalazimo upravo kao reakciju na veliku ekonomsku krizu u 30-ima prošlog stoljeća, a svakako jedan od najpoznatijih je uspjeh austrijskog gradića Wörgl iniciran od strane same gradske uprave u ljeto 1932. godine. Situacija je bila neizdrživa u gradu s rastom nezaposlenosti i siromaštva, ali i situacijom na koju smo nekoliko puta upozorili, a to je da su svi poslovi stajali jer nije bilo novca. Gradska vlast je gotovo zadnje novce koje je imala, 40000 ondašnjih šilinga, stavila kao depozit za stvaranje nove lokalne valute. Ovdje se vidi utjecaj progresivnog ekonomiste iz tog vremena Silvia Gesella i njegovog zagovaranja da novac bude prirodan i da mu tokom vremena opada vrijednost. Kako bi valuta bila validna svaki se mjesec morala pečatirati, a to je značilo smanjenje vrijednosti od 1%. Novac dobiven od tog postupka grad je koristio za one najugroženije i ulagao u potrebe javne kuhinje koja je hranila 220 obitelji. Lokalnu valutu

je bilo moguće zamijeniti za šilinge uz 2% manju vrijednost šilinga. Zato su se svi trudili riješiti se što je moguće više lokalnog novca i puštali ga u cirkulaciju, a to je poticalo lokalnu trgovinu. Kruženje lokalne valute bilo je 14 puta veće od austrijskih šilinga. Pazite, to znači da su s inicijalnim ulogom stvorili ekonomsku vrijednost od preko pola milijuna ondašnjih šilinga i to u svega malo više od godinu dana. U tom razdoblju koliko je projekt trajao, ne samo da su dovršili sve zamišljene poslove, nego su i izgradili nove kuće, rezervoar za vodu, skijalište i most te obavili pošumljavanje na velikom dijelu gradskog i prigradskog zemljišta. Nezaposlenost je pala i u grad se vratio život.

Od svih službi i proizvođača koji su djelovali na području grada, samo su pošta i željeznica kao državne službe odbile prihvatiti lokalnu valutu. Kada su se okolna mjesta zainteresirala i počela kopirati model među kojima je i danas razvikani Kitzbühel, a pogotovo kada je gradonačelnik Wörgla Michael Unterguggenburger sazvao sastanak s idejom širenja priče i na koji su mu se odazvali predstavnici iz 170 gradića i sela, centralna banka je zabranila daljnje korištenje valute. Godinu dana nakon toga nezaposlenost je porasla na 30% i vratila se kriza.

Sličan model sa poticanjem valute da cirkulira i obeshrabrivanjem gomilanja novca slijedi njemački Chiemgauer koji funkcionira kao regionalna valuta oko jezera Chiemsee u Bavariji i smatra se jednim od najboljih današnjih modela za valutu koja cirkulira i podupire lokalnu ekonomiju. Lokalne novčanice gube vrijednost od 2% svaki kvartal, a nakon dvije godine potpuno izlaze iz cirkulacije te ih se može zamijeniti za nove koje se tiskaju ovisno o potrebama.

Fascinantno je što je projekt 2002. godine započeo srednjoškolski profesor Christian Gelleri sa svojih šestero učenika. Dodatna posebnost Chiemgauera je što su osmislili model koji kroz lokalnu razmjenu i valutu podupire financijski organizacije civilnog društva u regiji koje se bave volontiranjem i socijalnim temama ili se koristi za potrebna ulaganja u jačanje kvalitete života u zajednici. Primjerice, višak profita od prve godine je investiran u novu sportsku dvoranu u mjestu. Poslovni subjekti pristaju plaćati 5% provizije na sve transakcije od čega se financira rad lokalnih organizacija civilnog društva i dio ide za hladni pogon. Individualni korisnici plaćaju 3% na svaku transakciju i biraju kojoj organizaciji civilnog društva taj iznos ide.

2011. godine u sustavu je sudjelovalo 3300 osoba i 600 poslovnih subjekata te je ostvarena razmjena lokalne valute u protuvrijednosti od 6 milijuna eura. Korist od sustava je imalo 220 organizacija civilnog društva, a s obzirom da se skrbe za 100000 ljudi radi se o iznimnom plodnom modelu. Koje ludilo lijepo – par tisuća ljudi generira sustav koji daje podršku za njih sto tisuća pri čemu razvijaju lokalnu ekonomiju i potiču proizvodnju i zapošljavanje. Šest regionalnih banaka prihvaća Chiemgauer za razmjenu u eure osiguravajući time podršku i povjerenje u sustav.

Danas se za cijeli sustav brine četvero zaposlenih i 20 volontera, a za koordiniranje imaju zadrugu Regios Co-operative u kojoj članovi zajednički odlučuju o razvoju i budućnosti cijele priče. Christian Gelleri je bio gost na Prvoj konferenciji o dobroj ekonomiji i samo je takav ugodan i drag lik.

Bez obzira što lokalne valute ne sudjeluju značajno u ukupnoj slici ekonomske potrošnje neke zemlje, imaju značajan utjecaj potpore lokalnim poduzetnicima, ulogu socijalne kohezije i održivosti zajednice. Lokalne valute su jedan od najsnažnijih alata za otpornost/fleksibilnost zajednica. Možemo reći da iz nas vade ono najbolje – kreativnost i inovacije, odgovornost i suradnju. I kroz to jačaju povjerenje u zajednici, bez čega nema razvoja niti održivosti. Odličan prikaz za jačanje povjerenja kroz lokalne valute daje primjer iz SAD-a, gdje istraživanja pokazuju kako kroz model banke vremena svega 10% participanata unutar modela kontinuirano javljaju svoje „odrađene“ sate, a sljedećih 25% to čini ponekad (Flowers i Zeese, 2013.). To znači da čak skoro dvije trećine razmjena i volontiranja nije uopće zabilježeno, jer je ljudima od stavljanja recki i numeriranja, važnije da se potrebno obavi i provede, da se dijeli i razmjenjuje, da se međusobno izgrađuje i osnažuje.

Bez obzira na njihovu trenutnu ukorijenjenost u lokalnost, već spominjana knjiga *Money and Sustainability* daje nam pregled devet mogućih valuta s tipologijom da li ih stvaraju organizacije civilnog društva, poslovni sektor ili je potrebna suradnja s političkom vlasti. Neke od njih zadržavaju svoju lokalnost, a neke valute imaju i šire potencijale. Podijeljene su od najjednostavnije za realizirati do najkompleksnije (Lietaer et al., 2012.):

→ PRIMJER INICIJATIVE CIVILNOG DRUŠTVA – DORALAND (LITVA)

Nastala iz želje da Litva postane zemlja znanja. Kao doprinos toj potrebi stvorena je fondacija i valuta Dora koju se može zaraditi kroz poučavanje i/ili učenje ovisno o nečijim sposobnostima i interesima. Fondacija skuplja sredstva za mlade ljude koji žele nešto doživjeti (primjerice putovanje sa svrhom) ili učiniti (izgradnja staklenika za proizvodnju hrane u svom kvartu). Zauzvrat mladi koji koriste usluge fondacije, nude svoja znanja i vještine da ih dobije netko u društvu koji ih treba (tečajevi stranih jezika, umjetničke radionice, poznavanje rada na kompjuteru...). Kada učine nešto korisno tog tipa zarade svoj kredit i fondacija kreće u osiguravanje sredstva. Tako se razvija učenje i znanje u društvu, oslobađaju osobni potencijali, razvija sustav solidarnosti i podrške te ostvaruju snovi mladih ljudi.

→ PRIMJER POSLOVNOG SEKTORA – C3 COMMERCIAL CREDIT CIRCUITS

Ovaj model je stvorila nizozemska istraživačka i razvojna organizacija civilnog društva Social Trade Organization. Namijenjen je poštenijoj i primjerenijoj razmjeni između malih i srednjih poduzeća kojima je unutar trenutnog ekonomskog sustava iznimno teško opstati. Rok njihovih naplaćivanja je puno duži nego što oni moraju sami platiti nekome proizvode ili usluge i tu su u rizičnoj situaciji, a također kao i mnoge opterećuje ih ovisnost o zaduživanju i vraćanju. Znači, ovo je zatvoren sustav tzv. B2B – Business-to-Business, samo za poslovne subjekte kakav predstavljamo i u prilogu kao Dobru priču. C3 model „kružnog kreditiranja tržišta“ temelji se na povjerenju između uključenih aktera u poslovnu mrežu gdje stvaraju svoj vlastiti kreditni sustav s puno bržim protokom vrijednosti (preračunat u vrijednosti valute određene zemlje) između aktera. Na otvorene račune unutar sustava poslovni akteri bilježe pluseve (prodaja) ili minuse (kupovina) te sve ostaje između njih i obavlja se gotovo istovremeno jer znaju unaprijed s obzirom na svoje poslovne odnose i potrebe od koga što trebaju kupiti i kome žele prodati. Kad dođe trenutak da određeni poslovni korisnik nema kome dalje proslijediti „osigurani kredit“ ili ukoliko to odluče zbog neke svoje vlastite poslovne odluke, imaju pravo tu vrijednost uzeti u nacionalnoj valuti koju isplaćuje osiguravajuća kuća zadužena za nadzor cijelog procesa. Za transakcije koje akteri ocijene da im treba osiguranje od rizika naplate, osiguravajuća kuća kao sigurnost da će plaćanja biti provedena uzima sitnu naknadu

oko 1%. Kako bi C3 sustav imao prednost, na izlazak iz mreže odnosno iz kruženja koju neki poslovni akter u određenom trenutku pokrene, naplaćuje se naknada. Ukoliko ostaje unutar sustava nema nikakve naknade. Tako se „obeshrabruje“ izlazak vrijednosti, a podupire kruženje unutar sustava.

Najveću korist ovakvim modelima za poslovni sektor i njihov prostor s puno više sigurnosti i lakšeg obavljanja posla, politička vlast bi napravila prihvaćanjem C3 valute za plaćanje poreza te drugih nameta i nadoknada koje poslovni subjekti trebaju plaćati (Sachy, 2013.). Time bi se značajno povećao broj zainteresiranih poslovnih subjekata da se priključe modelu. Urugvaj je prva zemlja koja je to učinila.

→ **PRIMJER SURADNJE S POLITIČKOM VLASTI – TOREKES (BELGIJA)**

Model se razvio 2010. godine u belgijskom gradu Gentu u najsiromašnijoj četvrti Rabot gdje je smještena većina imigranata. Torekes na flamanskom znači mali tornjevi jer na to liče zgrade u kojima u jeftinim stanovima živi siromašno stanovništvo. Sa željom da unaprijedi životne uvjete i zadovoljstvo lokalnog stanovništva, gradska vlast je prvo provela ispitivanje javnog mnijenja što ljudi najviše žele. Velik broj imigrantskog stanovništva je istaknuo kako bi voljeli imati svoj mali komad zemlje gdje bi sadili hranu jer im je to bilo blisko i poznato. Grad je podijelio zemljište i svatko je mogao dobiti svoj vrt u godišnjoj protuvrijednosti lokalne valute 150 Torekesa. Dodatno se moglo dobiti Torekes kroz razne poslove i aktivnosti od opće koristi, a cijeli sustav kontrolira centar lokalne zajednice uz podršku organizacija civilnog društva. Gradske vlasti su proširile ponude te je Torekes moguće koristiti u određenim prodavaonicama hrane, za kupovinu štednih žarulja, kao kartu za javni prijevoz i javne događaje poput kina ili kazališnih predstava. Prve godine je bilo razmijenjeno preko 50000 Torekesa za 526 popisane aktivnosti. Grad kao pokriće koristi sredstva u eurima koji su ionako bili namijenjeni malim komunalnim akcijama u kvartu, a s obzirom koliko Torekes cirkulira i time stvara vrijednost, grad ostaje na kraju u ekonomskom plusu, sa stvarnim projektom koji ima značajne i dugoročne socijalne učinke te na korist i održivom življenju.

Lietaer i suradnici nude još kompleksniju verziju za cijeli grad gdje bi se transakcije bilježile na mobitelima, a s obzirom da ju je moguće primijeniti na čitavo gradsko područje, lokalna valuta je dobila prigodno

ime Civic. Lietaer ističe kako je lokalna valuta Civic posebno pogodna za zemlje s velikom ekonomskom krizom i problemom plaćanja kao što je Grčka odnosno za zemlje koja imaju veliku nezaposlenost specifične društvene skupine poput primjerice mladih kao što je slučaj u Španjolskoj ili Hrvatskoj.

Kako je već navedeno, za vrijeme ekonomskih kriza je ljudima lakše uvidjeti bezvrijednost novca koji funkcionira kao dužničko odlagalište koje se samo povećava i sve više zagađuje. Od austrijskog Wörgla i sličnih primjera iz doba prve velike svjetske ekonomske krize pa do pojave lokalnih valuta u osvjetljenju neoliberalnog kapitalizma koji je na Zapadu u proizvodnim industrijama ostavljao nebrojene ljude bez posla i socijalne skrbi, s visokom nezaposlenošću i rastućim siromaštvom u devastiranim zajednicama. Malo recentniji primjeri podupiru tu praktičnu privlačnost lokalnih i alternativnih valuta u kriznim vremenima i to možemo pratiti od najpoznatijih primjera s početka tisućljeća kod argentinskih *trueque club* – klubova trgovanja, čija mreža je na vrhuncu ekonomske krize u toj latinoameričkoj državi 2001. godine imali nekoliko milijuna članova do najsvježijih primjera iz Grčke. Za vrijeme nefunkcioniranja države, pripadnost i sudjelovanje u klubovima značilo je tanku, ali iznimno bitnu granicu između života i gladi za čitav niz osiromašenih ljudi.

Koliko je bitno dobro administriranje cijelog sustava najbolje pokazuje upravo primjer iz Argentine gdje se zbog disonantnih pristupa u primjeni lokalnih valuta i razmjene te nedovoljno razvijenim mehanizmima kontrole na slučajevne iskorištavanja teške situacije od strane pokvarenih i pohlepnih ljudi, sustav samo godinu dana nakon vrhunca slave i nekoliko milijuna korisnika spao na gotovo nevidljivu ulogu i status.

Ono što zasigurno trebamo prihvatiti da su lokalne i regionalne odnosno komplementarne valute vrhunac naše sposobnosti zadržavanja resursa novca u kruženju kroz dobre priče. No, do vrhunca treba doći i nije naodmet i ovdje ponoviti kako je potpuno gubljenje vremena, energije pa i novca ići u pokretanje alternativnih valuta dok nemamo u konkretnom prostoru prisutne proizvodnju i povjerenje. To je jedan i od razloga što su mnogi primjeri iz povijesti bili uspješni – ljudi su naime tada puno više kontrolirali svoju svakodnevnu egzistenciju nego mi danas. Mi smo pristali da nam se ukrade sposobnost brige za nas same, sposobnost pro-

izvodnje i stvaralačka životna energija, sposobnost da smo nosioci vlastite sudbine. Kada to vratimo lako ćemo pokretati svoje valute.

Jasno, postoje danas modeli lokalnog novca koji su integrirani u sustav volontiranja ili rada za opće dobro te je moguće to koristiti kao privremeno rješenje za pokretanje sustava. Jedino što trebamo biti svjesni da je to privremena opcija i da cilj treba biti proizvodnja.

Sljedeće karakteristike su ključne za uspjeh lokalne valute (Hopkins, 2011.):

- Valuta mora biti zamjenjiva za uobičajenu nacionalnu valutu, ali zamjena mora biti manje atraktivna od korištenja
- Barem u početku valuta mora biti podržana nacionalnom valutom
- Lokalni biznis mora prihvaćati valutu
- Mora biti namjera da se valuta koristi u obliku da se za njeno zadržavanje plaća naknada
- Valuta mora biti atraktivna

Mnogi LETS-ovi koji ne prate ovo i nisu dizajnirani da stvaraju lokalne biznise, služe više kao edukativno i socijalno sredstvo. Jasno i to može biti korisno jer uostalom s tim smo i započeli knjigu da nam je potrebna edukacija o ekonomiji i novcu. No, tada trebamo biti svjesni granica, utjecaja i značenja takvih sustava.

To jasno ne znači kako ne trebamo gurati lokalne valute i kako njihova povijest do sada nema refleksije na nas. Lokalne valute su nam pružile znanje i iskustvo, novi model i logiku promišljanja što uopće novac kao sredstvo razmjene jest.

Treba ipak reći kako raste potpora onih odozgo. Banco Palmas je predstavljen izdvojeno u Dobrim pričama i danas je to brazilski

primjer dobre prakse koji ima podršku središnje nacionalne banke, u Bristolu lokalna valuta ima potporu gradskog vijeća i plaćenu od grada osobu koja pomaže pri upravljanju sustavom te direktnu potporu gradonačelnika koji prima značajni dio svoje plaće u lokalnoj bristolskoj funti, razvoj lokalne valute u francuskom Nantesu je upisan u gradske strateške dokumente, a ima potporu i Trgovinske komore i regionalne kooperativne banke Crédit Municipal de Nantes. Naveli smo već ranije i kako je Urugvaj prva zemlja koja je prihvatila B2B valutu validnom za plaćanje poreza pravnih subjekata. Ekvador je pokrenuo svoju elektronsku valutu Dinero koja za razliku od drugih elektronskih kripto valuta ima potporu centralne banke te se smatra priznatom i prihvatljivom valutom i unutar bankarskog sustava, a služi građanima za zadovoljenje osnovnih potreba za život.

To je bilo nezamislivo do samo nekoliko godina unazad.

Preporučujemo odličan edukacijski prostor o lokalnim valutama koji je napravila poznata britanska organizacija New Economics Foundation i nalazi se na internet stranici <http://community-currency.info/en/> kao program Community Currency Knowledge Gateway.

Brojni autori (Greco, 2009; Brown, 2010; Liataer, 2013.) razvijaju globalizaciju ovih lokaliziranih rješenja, pa postoje čak i promišljeni te izrađeni modeli za skalirane sustave razmjene nacionalnih valuta koji bi se temeljili ili na unaprijed dogovorenom indeksu standardiziranih cijena

ili na dogovorenoj „košari“ najbitnijih proizvoda i njihovoj vrijednosti. Na taj način lokalne valute postaju globalizirane u pozitivnom smislu i zaista globalno zajedničko dobro.

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

Banco Palmas iz Brazila jedna je od onih priča koje toliko inspiriraju da smo prepuni energije nakon upoznavanja s njom. Pokrenuta je u Conjunto Palmeiras najsiromašnijem kvartu u blizini petog po veličini grada Fortallezi.

Lokalna banka - Banka favela osnovana je 1998. godine i dijelila je mikrokredite za pokretanje posla i za lokalnu potrošnju. Nakon drugog dana rada banka se morala zatvoriti jer više nije imala novaca za dijeliti. Paralelno s tim počeli su s osnaživanjem stanovnika Conjunta Palmeiras a i osigurali edukaciju iz pokretanja društvenih poduzeća i zadruga. Odlično je što nisu bauljali nego su dobro skenirali situaciju i vidjeli koji proizvodi se puno koriste u kvartu, a nema ih pa su poticali proizvodnju hrane, deterdženata i sapuna te ostalih higijenskih proizvoda, odjeće i druge svakodnevne potrepštine. Primjerice, Palma Tur je poduzeće za promociju turizma, Palma Fashion zapošljava u proizvodnji odjeće i obučuje žene koje su bivše ovisnice, Palma Limpe za gore spomenute deterdžente i sanitarne proizvode s pretežitom mladim zaposlenicima, Palma Natus za ručnu izradu sapuna i biljnih pripravaka, te Loja Solidária što znači „dućan solidarnosti“ gdje prodaju stvari proizvedene u lokalnoj zajednici (Rogers, 2015.).

1997. godine su stanovnici kvarta 80% stvari i usluga kupovali izvan njega, a 2011. godine 93% stvari i usluga je dolazilo unutar kvarta. Pet godina nakon banke, pokrenuli su svoju valutu – Banco Palmas. Danas 270 poslovnih subjekata prihvaća lokalnu valutu kao platežno sredstvo. Iza cijele priče kao koordinatori stoji šestero zaposlenih s prosjekom godina 25, a petinu svoje plaće primaju u lokalnoj valuti. Stanovnici kvarta smiju plaćati dio svojih računa i poreza u lokalnoj valuti što iznimno pospješuje njeno korištenje i cirkuliranje. Procjenjuje se kako jedan Banco Palmas kruži kroz lokalnu ekonomiju pet puta više nego službena brazilska valuta real. Zato je moguće ostvariti ovakav uspjeh s realno malim iznosom novca. Primjerice, 2011. godine je unutar sustava kružilo „svega“ 20000 eura kada se preračuna vrijednost lokalnog novca.

Vrlo brzo nakon pokretanja prve valute, osnivač cijele ideje Joaquim Melo je uhapšen pod optužbom za pranje novca na zahtjev centralne banke Brazila. Sud je presudio u korist Mela pod obrazloženjem da centralna banka nije ispunila svoju dužnost ravnomjerne brige i prisutnosti za sve stanovnike Brazila te je ostavila stanovnike Conjunto Palmeiras prepuštene samima sebi. Nakon toga centralna banka inicira razgovore i nudi Melu mogućnost da proširi banke za siromašne na cijeli Brazil te se osniva Institut Palmas kao neprofitna organizacija za edukaciju, zagovaranje i umrežavanje, a danas kao podružnica djeluje istoimeni institut i u Francuskoj.

Jasno, cijelo to vrijeme prisutna je ne samo pravna nego i etična borba za Banco Palmas i Mela te izniman interes javnosti što se zapravo događa u jednom od najsiromašnijih brazilskih kvartova da je tako subverzivno za državu. Nastaje pokret lokalnih banaka za razvoj zajednice po čitavoj zemlji te ih danas u Brazilu ima preko stotinu.

Kroz Banco Palmas model je od 1998. godine generirano 1800 poslova što je za siromašno područje koje nastanjuje oko 30000 ljudi fantastičan uspjeh. Ono što fascinira je kakve se prekrasne priče mogu raditi i u najsiromašnijim područjima. Cijeli projekt je pokrenut s donacijom od 800 eura iz Francuske.

Kako smo rekli, Conjunto Palmeiras ima svoju turističku agenciju, jer su od zabačenog kvarta za siromašne postali atrakcija za posjećivanje.

Bitno je istaknuti kako je Banco Palmas posebna priča upravo zbog sinergije nekoliko modela dobre ekonomije u sebi, a što smo rekli da osigurava puno bolje i dugotrajnije rezultate (Hillenkamp, 2013.). Počeli su kao lokalna banka za siromašne koja dijeli mikrokredite. Ulagali su u edukaciju i osnaživanje marginaliziranih skupina (mladi, žene, bivše narkomanke...). Pomagali su pokretanje lokalnih poslova i proizvodnje. Stvarali lokalne tržnice i umrežavali ljude. Pokrenuli su lokalnu valutu Banco Palmas. Osigurali su socijalnu koheziju u kvartu kroz prostore susretanja, komuniciranja i donošenja odluka od čega je najbitniji Local Social Economic Forum koji se događa svake srijede i otvoren je za sve da dođu i sudjeluju u raspravama i donošenju smjernica za razvoj Banco Palmasa i općenito pokreta banaka zajednica. Niti nakon državne represije nisu odustali, nego dapače, danas surađuju s nacionalnom bankom te su inicijatori stvaranja lokalnih banaka po cijelom Brazilu i

stigli su do preko 100 takvih primjera dobre prakse (Neiva et al., 2013.), a u dva slučaja vladini zaposlenici dio svojih primanja primaju u lokalnim valutama (Banco Capivari i Banco dos Cocais). Zaista zadivljujuće. Neka samo palme njišu grane...

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

WIR Banka iz Švicarske je primjer B2B – business-to-business mreže međusobnog kreditiranja bez kamatarenja i bez predugog čekanja plaćanja.

Radi se o najdugovječnijem sustavu komplementarne valute u svijetu s obzirom da je priča započeta daleke 1938. godine. Tada je WIR bio zadruga da bi se tokom godina pretvorio u banku za svoje članove pa premda je taj potez naišao na kritike kod stručnjaka za komplementarne i alternativne valute (Greco, 2009.), možemo reći da je dio zadružnih principa zadržan. Nastao je kao direktna reakcija na veliku ekonomsku krizu, nezaposlenost i depresiju u 30-im godinama prošlog stoljeća. Ljudi su željeli dalje trgovati, ali nisu mogli doći do novca što dalje generira dublje krize i depresije. Osnivača vizionara je bilo 16 i težili su stabilnijem sustavu razmjene i kreditiranja na zadružnim principima. Vrlo brzo su im se u beskamatnom sustavu trgovinske razmjene pridružile tisuće i tisuće ljudi. Riječ WIR dolazi od njemačke riječi Wirtschaftsring (ekonomski krug), ali se smatra bitnim i sam akronim wir što znači mi.

Pored svoje dugovječnosti koju su do danas pratili i teški trenuci kroz koje je trebalo proći, WIR se danas cijeni u svijetu jer je to i naj snažniji sustav nadržavne valute. U 2010. godini ukupna razmjena unutar WIR sustava iznosila je protuvrijednost od 1.627 milijardi švicarskih franaka. Iste godine je unutar sustava bilo nevjerojatnih 60000 poslovnih subjekata što znači čak 16% svih švicarskih poduzeća. Imaju svoje vlastite softverske programe, Internet bankarstvo, a valute nema u papirnatom obliku. Poslovni subjekti u tom snažnom sustavu kružnog beskamatnog kreditiranja traže sve što im treba: građevinske radove, prehrambene namirnice, hotelske usluge, potrebu za doktorom ili veterinarom, najam cirkusanata ili knjigovodstvenog servisa. Puni članovi mogu biti samo mala i srednja poduzeća. Mogu trgovati i subjekti koji imaju više od 250 zaposlenih, ali ne mogu postati članovi niti imati neke funkcije u samoj banci. Ne primaju kao članove diskontne i trgovačke lance jer smatraju da to šteti poštenoj razmjeni.

Poslovni subjekt sam bira koliki je iznos kojeg prima u WIR valuti: 30%, 50%, cjelokupan iznos ili je otvoreno za pregovaranje. Razina članstva je također dvostruka. Oni koji žele biti bliže WIR-u i trgovati unutra imaju veće pogodnosti, manje naknade za transakcije i pristup promotivnim aktivnostima koje organizira sama banka. Time je WIR zapravo komplementarna valuta koja djeluje paralelno sa švicarskim frankom, popunjava prazne prostore nevidljive i neatraktivne za nacionalnu valute te daje stabilnost razmjeni, jer nije podložna manipulacijama na tržištu i stvaranju umjetne, visoke ili niske, vrijednosti nacionalne valute.

WIR banka danas djeluje kao posrednik unutar sustava međusobne trgovine poslovnih subjekata iz Švicarske. Umjesto da svi posluju isključivo samostalno jedni sa drugima, WIR im omogućava sustav gdje se automatski bilježe pozitivne i negativne bilance te jedni drugima služe kao jamci u trgovanju i beskamatnom kreditiranju. 1998. godina donosi promjene i WIR pored svog zadružnog principa otvara i sektor klasičnog bankarstva gdje je uz nisku kamatu moguće dobiti kredit ili ostaviti ušteđevinu, a posebno se financiraju projekti korištenja obnovljivih izvora energije za veći broj korisnika u obliku manjih lokalnih energana. Banka ne smije ulagati u rizične poslove na burzama niti špekulirati s vrijednošću koja im je dana na povjerenje. Trenutno je u WIR banci zaposleno 250 osoba koji su raspoređeni na sjedište u Baselu te sedam regionalnih centara.

Danas je WIR sustav, valuta, banka i priča koja stabilizira ukupnu švicarsku ekonomiju i u tom smislu je bez premca što se tiče utjecaja alternativnih ili komplementarnih valuta. Posebno je to vidljivo u godinama koje su obilježene ekonomskim krizama i padom povjerenja. Tada WIR nastupa kao sigurno utočište za trgovinsku razmjenu temeljenju na povjerenju i podršci stvarnim potrebama ljudi.

Commons – zajednička dobra

Resursi na našem planetu pripadaju svima, svim ljudima odnosno svim živim bićima i trebamo se prema njima odnositi odgovorno i što se tiče raspodjele pravedno. Baš kao što ističe treći etički princip permakulture.

Zajednička dobra predstavljaju naš glavni i opći narativ u dobroj ekonomiji. Ovdje možemo reći kako imaju takvu poziciju jer uspijevaju spojiti najbolje demokratske modele odlučivanja, participaciju svih zainteresiranih i uključenih te brigu za resurse, dobra i vrijednost kojima upravljaju na održiv i pravedan način. Zajednička dobra imaju (r) evolutivni potencijal.

Premda su mi uvijek bili kako se kaže na vrhu jezika, u primisli, kao nešto se podrazumijeva u borbi za pravedan i održiv svijet, kao ono super što je ona dobitnica Nobelove nagrade Elinor Ostrom obranila i proslavila, moram priznati da su mi *commons* kao koncept koji bi mogao biti ona velika ideja, narativ ispod kojeg se okupljaju svi modeli dobre ekonomije pa možemo reći i dobre politike, pojavili na mom horizontu ne tako davno. Prvo sam nešto malo zagrebao o njima u radu *What kind of economy does sustainable development require?* (2014.). No i to malo grebanje i promišljanje mi je bilo dovoljno da osvijestim kako je koncept zajedničkih dobara to, ona nota koja mi je nedostajala ili bolje rečeno nebeski svod za sve nas. To je baš bilo ono razilaziduli se oblaci. Tu se nalazi sve što mi je trebalo, jer su zajednička dobra „DNA za ponovno kreiranje naše ekonomije, politike i kulture“ (Bolier, 2012.).

Od onog gubljenja nakon ekološkog otiska te otkrića dobre ekonomije nakon čega sam konačno došao do daha, zajednička dobra su stigla i kao prijeko potrebni trenutak za izdahnuti. Mnoge stare ljevičarske ideje su mi iskreno svaka na svoj način i u svom kutku uskogrudnosti prežvakane mada ima tu dosta toga što nosim i u 21. stoljeće. Ali kao da nešto nedostaje. Ove druge izlizeke ala održivi razvoj, zelene tehnologije i zelene ekonomije, *green new deal* da ne spominjem. Isto bi ponio neke dijelove. Ali kao da nešto nedostaje. Permakultura koju obožavam postaje trendy eko mucu mucu i nedostaje mi politika i ekonomija. Tu je bar jasno što nedostaje, mada to nikako ne mogu prihvatiti i meni je to kao da pričamo o permakulturi svezanih ruku, prekrivenih očiju i ugašenog srca. Ali vidim da mucu mucu napreduju i otkrivena je nova zemlja za kreiranje vlastitog i samo vlastitog eko raja zaogrnutog nečim atraktivnim čudnog imena. Koliko puta sam samo čuo od ekipe koje ljubi permakulturu: mene politika ne zanima? A kaj te zanima, kako posaditi pšenicu u glinenim kuglicama? Uuuuuuu... Al nedam se ja, još meni zvoni da permakultura odavno nije samo permanentna agrikultura.

Pored ekonomije, politike i kulture, zajednička dobra neodvojivo vežu na sebe resurse i brigu za Zemlju, premda ih jasno ne svodimo samo na prirodna zajednička dobra. Ali bez njih koncept ne postoji. Uostalom, to su nam osnovna dobra za život. Pored svoje širine i zaokruženosti što svaki veliki narativ treba imati, koncept zajedničkih dobara me fascinirao s naglašavanjem da ne postoji bez aktivnih građana. Znači, zajednička dobra nisu šume, trgovi, sjeme, klima ili bilo koji drugi resurs. Bez ljudi i aktivnog odnosa prema dobrima ona nisu zajednička. Zajednička dobra nisu samo resursi, već resursi plus zajednica sa svojim protokolima i vrijednostima za upravljanje zajedničkim resursima (Barnes, 2006., Eisenstein, 2011., Rowe, 2013.). Za razliku od tržišta ili države, koji imaju svoja pravila i regulatorne mehanizme, hijerarhijski poredak i sustav naredbi, zajednička dobra da bi funkcionirala trebaju ljude koji žele participirati i preuzeti odgovornost (Helfrich, 2009.). I to je bitno i nekoliko puta naglašavati – tamo gdje nas nije briga i ne zagovaramo za održivo gospodarenje, gdje se ne borimo, ne možemo govoriti o zajedničkim dobrima. Tamo gdje nema komunikacije i povjerenja ne postoje zajednička dobra, nego odnos prema resursima kao prema svačijem i ničijem. Zajednička dobra se primjenjuju tamo gdje su prisutni vitalni društveni obrasci komuniciranja i suradnje. A isto vrijedi i za važnost povezanosti i povjerenja u lokalnoj zajednici i društvu za sposobnost upravljanja zajedničkim dobrima. Zato Bollier i Helfrich (2015.) ističu kako je od samih resursa bitniji sam proces *komoniziranja* koji predstavlja bit modela zajedničkih dobara, njegovu životnu energiju.

Zajednička dobra su bliska javnim dobrima i vrlo često ih smatramo sinonimima, ali treba ipak naglasiti da u nekim slučajevima postoje razlike. Naime, za javna dobra koja svi koristimo i svima trebaju biti dostupna na jednak način ključna je uloga države odnosno točnije rečeno bilo koji oblik javnog političkog predstavnštva – javna vlast ih pokreće, gradi, izgrađuje, stvara i daje na korištenje. Primjerice, gradski trgovi, svjetionici ili sustav sigurnosti. Dakle, svi ih koristimo, ali oni koji imaju vlast su odlučujući da ih se provede i da ostanu kao javno dobro. Zajednička dobra se razlikuju po tome što su za njihovo stvaranje, razvoj i podršku presudni sami ljudi, građani i građanke (Helfrich et al., 2009.). Ta granica je ponavljamo nekad tanka i nevidljiva ili je uopće nema u našoj današnjoj percepciji, ali nekad je ključna za naglasiti jer

ovisi o razini demokratskog upravljanja i participaciji u gospodarenju ili korištenju nekog dobra. Isto tako s druge strane, treba naglasiti kako i mnoga zajednička dobra neće biti moguće primijeniti na demokratski i participativni način bez nekog oblika državnog ili međudržavnog dogovora kao što je slučaj s potrebom zaštite svjetski važnih ekosustava oceana i tropskih kišnih šuma ili klime čitavog planeta.

Ostrom (2006.) je u svojoj knjizi *Upravljanje zajedničkim dobrima – evolucija institucija za kolektivno djelovanje* istaknula osam principa upravljanja zajedničkim dobrima:

1. Jasno određene granice – granice samih zajedničkih dobara i granice tko ih ima pravo koristiti.
 2. Usklađenost između pravila upravljanja zajedničkim dobrima i lokalnih potreba te uvjeta.
 3. Osigurati da oni na koje utječu pravila participiraju u eventualnoj promjeni istih.
 4. Osigurati da pravila koja su donesena u svrhu korištenja zajedničkih dobara se poštuju izvan granica samih dobara i direktnih korisnika.
 5. Stvaranje sustava unutarnjeg nadzora za poštivanje principa.
 6. Praksa stupnjevanih sankcija za prekršitelje dogovorenih principa i pravila.
 7. Postojanje mehanizama za rješavanje sukoba koji su jasni i provedivi.
- I za veće sustave zajedničkih dobara:
8. Ugraditi odgovornost za upravljanje zajedničkim dobrima u višestrukim slojevima za cijeli međupovezani sustav.

Time postaje i više nego proziran jedan od najvećih mitova o zajedničkim dobrima koji je podvalio Garrett Hardin u svojoj poznatoj tragediji zajedničkog dobra tvrdeći da će ljudi iz sebičnih razloga uvijek težiti zeznuti ostale i prisvojiti korist samo za sebe. No ako se događa iskorištavanje nečega što pripada svima onda se to samo može zvati jednim imenom – kapitalizam. Ili imamo situaciju gdje se oni koji teže urediti sustav prema načelima zajedničkih dobara trude i fajtaju, ali oni koji upravljaju svijetom ignoriraju i krađu. Ali to nije odgovornost običnih ljudi, nego upravljača. Klima je najbolji primjer – svačija i ničija, ali dok ljudi traže promjene, elite koriste resurs koji nam svima pripada, i što je najgore račun plaćaju najslabiji i najranjiviji koji klimatskim promjenama nisu nikako ili su zanemarivo doprinijeli. Pravedniji i održiviji pristup

klimatskim promjenama neće biti moguć dok ne shvatimo i osvijestimo nas kao globalnu zajednicu ljudi (i drugih bića) koja treba početi upravljati tim resursom na pravedan i odgovoran način prema svim članovima te zajednice. Zajednička dobra uvijek trebaju „čuvara“ i jasno je da nam za globalne resurse predstoji najveći izazov pronaći modele suradnje i djelovanja (Helfrich et al., 2009.).

Prvo značenje zajedničkih dobara je da nam je ono dano kao poklon i da taj poklon svi koristimo. Ili su nam ga dale generacije i generacije ispred nas i ostavile u nasljeđe ili smo ga dobili od prirode.

Barnes (2004.) ističe kako su zajednička dobra:

1. Sve što dijelimo (jezik, kultura, ekosustavi...)
2. Sve što smo naslijedili (DNA, zakoni,...)
3. Sve što trebamo ostaviti u nasljeđe (resursi, nezagađen zrak i voda,...)
4. Sve velike stvari, jer pripadaju svima nama (priroda, socijalni sustavi...).

Po ovoj podjeli možemo reći kako imamo prirodna zajednička dobra (zrak, fotosinteza, oceani...), ona koja pripadaju zajednici (javni prostori, knjižnice, muzeji, tržnice, igrališta, sveučilište...) te kulturna zajednička dobra (glazba, astronomija, internet, jezici...).

Bitno je da smo svjesni kako to nije neka novotarija. Zajednička dobra imaju dugu povijest na našem planetu, možemo reći od postanka naše vrste. Postojali su kao priznato pravo pored privatnog i javnog u Rimsko doba. Engleska srednjeg vijeka također spominje područja za ulov riba i šume kao *res communes*. Zapravo možemo reći kako su upravo razvojem kapitalizma i vrijednosti koje njeguje uništena zajednička dobra kao opće pravo običnih ljudi. Proces „ograđivanja“ koji je počeo u 16. stoljeću, a doživio vrhunac u 18. stoljeću nije bio slučajan te je uništavanje zajedničkih prostora u prirodi (pašnjaka, livada, polja, šuma...) realizirano jer je trebalo radne snage za tvornice. Odnosno, kapitalisti su odlučili kako im više ne treba toliko pastira i poljoprivrednika koliko im trebaju šljakeri u gradovima. Danas svjedočimo ne samo ograđivanju prirodnih područja i ekosustava, već i ograđivanju naših gena i naših tijela, ograđivanju naše hrane i energije, ograđivanju čitavog živog svijeta. Ono što je nekad bilo ograđivanje danas se lijepo naziva deregulacija i privatizacija.

Koncept zajedničkih dobara ne znači ukidanje tržišta, ali znači ograničenje tržišta da uzima bez odgovornosti i nadoknade troškova za

resurse iz zajedničkih dobara. Ovdje pod resursima ne mislimo samo na prirodne. Dakle, treba nam i tržište pored zajedničkih dobara, ali prema pravednijim i realnijim odnosima. Ovako sad tržište radi dvostruki napad na zajednička dobra, uzima iz njih resurse ne plaćajući punu cijenu, te drugi put kada izbacuje svoje otpade i otrove što također plaća uglavnom cijelo društvo ili oni koji su najmanje odgovorni za to.

Država ne treba kontrolirati zajednička dobra niti upravljati s njima, već treba ponovno prihvatiti njihovu važnost i preuzeti odgovornost za ponovno uspostavu ravnoteže između tržišta i zajedničkih dobara. Kao što je u tržištu najbitniji profit, u gospodarenju prema načelima zajedničkih dobara najbitnije je očuvanje i zaštita na korist svih. Tijela koja bi bila nadležna za očuvanje i zaštitu zajedničkih dobara trebaju biti sastavljena od svih zainteresiranih dionika. Njihov rad se ocjenjuje ne koliko su iskoristili od zajedničkih dobara ili zaradili, već upravo koliko su ih ostavili u dovoljno dobrom stanju da se i drugi mogu koristiti s njima, i buduće generacije i druga bića. Kao kad posudimo knjigu u knjižnici trudimo se vratiti je u istom stanju za druge korisnike. Ukoliko podignemo vrijednost zajedničkom dobru super, ali glavni cilj je da je ne smijemo smanjiti, a pogotovo degradirati do razine održivosti kao što je danas slučaj s nekim dijelovima oceana, nekadašnjih plodnih polja ili šumskih područja.

Ne zahtijevaju svi oblici zajedničkih dobara isti pristup. Neka zajednička dobra trebamo zaštititi i urediti njihovo korištenje, ali neka poput interneta, kulture ili znanja trebamo omogućiti na korištenje što većem broj ljudi sa što je moguće manje ili nimalo ograničenja.

U skladu s tim, Barnes nabraja organizacijske principe zajedničkih dobara (2006: 74):

1. Ostavi uvijek dovoljno i u dobrom stanju
Princip koji smo maloprije objasnili. I kad nešto trošimo i koristimo, uvijek treba ostati dovoljno za druge. Ekskluzivne licence, kao što su patenti i autorska prava treba svesti na minimum.
2. Staviti buduće generacije na prvo mjesto
Ukoliko postoji konflikt između kratkoročnog dobitka i dugoročne potrebe za očuvanjem, ovo drugo ima prednost.
3. Što više uključenih to bolje

Za razliku od kapitalizma gdje ih malo kontrolira puno, u zajedničkim dobrima nas puno kontrolira sve.

4. Jedna osoba, jedan glas.

Primjena najvišeg demokratskog principa u odlučivanju.

5. Uključiti neku vrstu nadoknade

To bi mogla biti neka unaprijeđena verzija Alaska Permanent Fund koncepta gdje svi stanovnici američke savezne države Alaska dobivaju kroz spomenuti fond novac od naftnih i plinskih korporacija kao nadoknadu za korištenje tih resursa.

Tek kad uredimo upravljanje i korištenje zajedničkih dobara, može im pristupiti i tržište sa svojim principom ostvarivanja profita, ali u tom slučaju se taj pristup neće više odvijati nepravedno i neodgovorno, već se postojati okvir za realnu i pravednu nadoknadu.

To je potpuno drugačiji pogled na svijet – umjesto fokusa na vlasništvo, ovdje je fokus na zajedništvu i na participativnom upravljanju te održivom gospodarstvu. Zato nam je danas taj drugačiji pogled na svijet toliko potreban. Povezan je direktno s drugačijom praksom, a to je zaštita zajedničkih resursa i interesa lokalne zajednice, cijelog društva ili u nekim slučajevima i naše vrste.

Da su današnji zakoni o autorskim pravima i patentima vrijedili od početka našeg postanka mi ne bismo u ovoj mjeri uživali u postignućima matematike, fizike, umjetnosti, filozofije i svega što je naše. Znači treba nagraditi one koji su nešto stvorili ili izumili, ali današnji svjetski poredak u ovom području zapravo suzbija inovaciju i razvoj svojom monopolizacijom i nesuradnjom svih koji mogu i znaju pomoći.

Trebamo početi razmišljati i djelovati u skladu s konceptom zajedničkih dobara i manje se doživljavati kao vlasnici svega i svačega, a više kao čuvari i njegovatelji.

U tom smislu su mnogi modeli dobre ekonomije koje smo predstavili dio naših zajedničkih dobara. Od prirodnih resursa kojima upravljamo na odgovoran i održiv način i uz permakulturni dizajn im potenciramo kvalitetu i vrijednost preko financijskih modela koji su uključujući i otvoreni za princip (su)odlučivanja do alternativnih valuta gdje je novac zaista naše zajedničko dobro. Veliki interes za energetske zadruge je također primjer brige i odgovornosti za zajedničko dobro i gospodarstvo resursima na korist čitave zajednice. Model koji do sada nismo spominjali, a također ga možemo shvatiti kao u povojima primjer zajedničkih dobara je participativni budžet. To je model gdje građani i

građanke kroz facilitiran i vođen proces sami odlučuju gdje će investirati dio sredstava iz gradskog proračuna. Time pokazuju odgovornost za mjesto gdje žive i pretvaraju razvoj grada u zajedničko dobro. Ukoliko je cijeli proces participativnog budžetiranja dobro i transparentno vođen te osigurani mehanizmi protiv zloupotreba, ovaj model ostavlja izrazito pozitivne rezultate po cijelom svijetu.

U svojoj iznimnoj knjizi *The Resilience Imperative – Cooperative Transitions to a Steady-State Economy*, Michael Lewis i Pat Conaty (2012: 24) ističu kako „borba za zajednička dobra u 21. stoljeću neupitno uključuje kapital, naša radna mjesta i biosferu o kojoj svi ovisimo“.

Jedan od najpoznatijih i najagilnijih zagovaratelja ovog naprednog modela David Bollier (2014.) u knjizi *Green Governance – Ecological Survival, Human Rights, and the Law of the Commons* koju je napisao u suradnji s Burnsom H. Westonom, dodatno ističe kako u prevladavanju trenutnih kriza nećemo uspjeti ukoliko se fokusiramo samo na zelena znanja i tehnologije, a neće biti dovoljne niti reforme u ekonomiji, već nam trebaju novi modeli vladanja i upravljanja koji će nam omogućiti praktično provođenje poštivanja prirode i povezanosti, odgovornosti i pravednosti te etiku integriranog globalnog i lokalnog građanina koji zahtijeva u politici transparentnost i uključenost svih zainteresiranih.

Drugačiji modeli vladanja i političkih praksi presudni su za odgovorno i održivo upravljanje globalnim zajedničkim dobrima koja su zbog svojih karakteristika kompleksni sustavi. Novi modeli upravljanja koji se temelje na zajedničkim dobrima revitaliziraju koncept ljudskih prava na zdrav i čist okoliš.

Zbog svega napisanog jasno je kako model zajedničkih dobara na najbolji način nas uspijeva sve okupiti. Ima kapacitet djelovanja kao velika makro ideja, kao domena globalne razine, a istovremeno pušta korijenje u naš svakodnevni lokalizirani trenutak, život i prostor.

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

Naglašavali smo na mnogo mjesta u knjizi kako je bitno praktično znanje i vještine koje su nam potrebne da ponudimo konkretna rješenja na probleme u 21. stoljeću. I kako je bitno da je su ta znanja i vještine slobodni, da ih možemo širiti i razmjenjivati, nadopunjavati i razvijati. Također, na mnogo mjesta u knjizi naglašavamo kako nam trebaju

proizvođači i praktičari, inovatori i stvaratelji...a posebno kad se to radi u skladu sa zajedničkim dobrima. Model koji spaja slobodno znanje, stvaranje i proizvodnju te zajednička dobra je POC21, pokret ljudi koji proizvode/dizajniraju alate i strojeve te uređaje za svakodnevnu upotrebu. Kratica znači Proof of Concept, znači dokaz koncepta za 21. stoljeće.

Radi se o internacionalnom kampu prekrasnih geekova koji se okupe svake godine u jednom lijepom dvorcu u Francuskoj pored Pariza. Njihov cilj je predstaviti i učiniti primjenjivim rješenja za održivo življenje na principima otvorenog koda, dakle da ih svi imaju pravo koristiti kako i priliči zajedničkim dobrima. Njih preko stotinu trenutno razvija 12 temeljnih projekata. Poanta je da projekti moraju biti jednostavni, ekonomski prihvatljivi, primjenjivi i da ih svatko može replicirati i ponoviti. Posebno su zanimljivi za izdvojiti bicitractor, preludi hibrid bicikla i traktora koji zemlju rahli i okopava oko gredica pomoću bicikliranja, tuš kabina koja značajno štedi vodu, energetsko-efikasni sustav čuvanja i proizvodnje hrane bez korištenja hladnjaka te reciklira zeleni otpad u novi resurs. Izrazito je zanimljivi primjer malih vjetrenjača koje je moguće izgraditi od otpada za svega 30 dolara.

Blisko POC21 je platforma Hack Farm koja okuplja sve sanjare i praktičare koji žele povezati slobodne ideje i poljoprivredu, smatrajući kako dizajn i narav alata ili mehanizacije trebaju otvoreno služiti onima kojima najviše trebaju – proizvođačima hrane. Hack Farm je od nastanka 2011. godine preko svoje internet aplikacije okupio preko 100 inovativnih rješenja za poljoprivredne alate i strojeve. Inženjeri i strojarski dizajneri zajedno s farmerima i poljoprivrednicima rade na alatima i modificiraju ih kroz otvorenu komunikaciju i suradnju. Divan primjer kako softveraški pristup otvorenom kodu susreće naprednu i slobodnu poljoprivredu.

Sličan koncept koristi se od 2003. godine u Open Source Ecology (OSE) modelu koji ima za cilj stvoriti ekonomiju otvorenog koda odnosno ekonomiju otvorenog pristupa. Njihov fokus je na realizaciji Global Village Construction Set (GVCS) – kompletu od 50 najčešće korištenih strojeva ili uređaja koje sve žele napraviti na principima dijeljenja i zajedničkog razvoja koncepta. Znači žele stvoriti dostupne svima 50 strojeva koji čine naš život mogućim i kvalitetnim uz korist već dostupnih znanja i vještina, materijala i rješenja. Krajnju suradnju na

nekom od koncepata, dijeljene informacija i radnih mapa, dizajnerskih crteža i manuala rade preko poduzeća prigodnog imena Distributive Enterprise. Trenutno je 13 strojeva dovedeno do razine prototipa. Od 2004. godine rade i sami na primjeni modela te razvijaju svoje imanje - Factor e Farm (FeF) pokraj Kansasa. Danas je OSE globalni pokret onih koji dijele znanje i vještine za opće i zajedničko dobro.

Kao urbani primjer ovo pristupa možemo navesti raširenu mrežu FabLabs, znači u prijevodu kao laboratoriji koji djeluju poput tvornica i proizvode. Radi se o manjim radioničarskim i radnim prostorima koji uključuju uređaje i strojeve kojima se digitalizirano upravlja. Primjeri su CNC strojevi, 3D printeri, razni rezači i slično. Ono što je bitno da je korištenje strojeva slobodno za sve kojima trebaju, a napredni dijelovi priče sudjeluju također u raspravama i razmjeni ideja i znanja o samim alatima, kako rade i kako ih poboljšati. U svijetu postoji oko 565 fablab-ova od čega u Europi 270.

Znanje je danas jedan od najograničenijih resursa i stalno se pojavljuju nastojanja da ga se kontrolira, ograniči i učini nedostupnim većini ljudi. A kao što smo već istaknuli upravo je znanje jedan od resursa zajedničkih dobara koje trebamo širiti i dijeliti najviše moguće najvećem mogućem broju ljudi. Ovi iznimni primjeri rade upravo to.

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

Današnji gradovi su puni zajedničkih dobara pa i onih općih koje brojni aktivisti i građani pokušavaju obraniti, sačuvati, učiniti dostupnim svima. Tako je i kod nas u Zagrebu, Dubrovniku, Puli i u mnogim gradovima i mjestima gdje lokalne vlasti uzimaju zajednička dobra te ih „poklanjaju“ privatnim investitorima na štetu općih interesa i budućih generacija. No, neki urbani prostori su već spremni napraviti iskorak od urbanih zajedničkih dobara do gradova kao zajedničko dobro.

Laboratorij za upravljanje zajedničkim dobrima (LABoratory for the GOVernance of Commons - “LabGov“) je prostor gdje se istražuje i uči o najboljim modelima korištenja i odlučivanja o pristupu zajedničkim dobrima. Stvoren je na Odsjeku za politologiju Sveučilišta Luiss Guido Carli u Rimu kako bi se osiguralo obrazovanje za buduće stručnjake odnosno „čuvare“ zajedničkih dobara. Danas djeluje kao nezavisna organizacija, ali i dalje povezana s istraživanjima i obrazovnim politikama

za primjenu koncepta zajedničkih dobara. U kontekstu naše knjige najviše nas zanima njihova suradnja s lokalnim zajednicama i gradskim upravama koje se žele transformirati u gradove zajedničkih dobara. Ovaj pitomi revolucionarni model koji nas pomiče od pozicije onih koji moraju braniti zajednička dobra prema poziciji onih koji (su)upravljaju zajedničkim dobrima, najviše je razvio profesor Christian Iaione (2012.) sa spomenutog sveučilišta Luiss u radu *City as a Commons*, gdje je postavio temelje koncepta i moguće primjene u praksi. A odlična je spoznaja da praksu već imamo. S obzirom na višedesetljetnu progresivnost u mnogim područjima, nije iznenađenje što je Bologna jedan od prvih gradova gdje je uprava prihvatila dokument *Reguliranje javne kolaboracije između građana i gradske uprave za skrb i obnavljanje zajedničkih dobara*.

Prema Regulaciji „aktivni građani (društveni inovatori i poduzetnici, organizacije civilnog društva te institucije znanja i obrazovanja koje zajedno rade na općem dobru) ulaze u prostor dizajniranja urbanih zajedničkih dobara s gradskim agencijama i uredima“. Pod urbanim zajedničkim dobrima misle na javne prostore, zelene prostore i napuštene zgrade ili prostore. U Bologni se razvijaju društvene inovacije, suradničke usluge, kreativnost i razmjena ideja, digitalne inovacije i sve što može unaprijediti upravljanje gradskim prostorom na principima uključivanja i (su)upravljanja s aktivnim građanima.

Gradovi zajedničkih dobara se pored Bologne istražuju i na još par lokacija: Bari, Battipaglia, Mantova, Palermo, Rim i drugi. Posebno vrijedi izdvojiti gradić Mantova koji je sa svojih skoro 50000 stanovnika otišao daleko u istraživanjima i provođenju koncepta grada kao zajedničkog dobra. Prvo su izradili plan razvoja grada kulture kao zajedničkog dobra, drugi korak je bio dizajniranje laboratorija „Poduzeća kao zajednička dobra“ gdje su odabrali prvih sedam projekata kao modele, treći korak je bio Kamp vladanja gdje su istraživali nove oblike upravljanja i odnosa gradskih vlasti sa svojim aktivnim građanima te je potpisan Pakt suradničkog upravljanja, i na kraju je pripremljena programska Knjižica za suradnju i Plan održivosti grada koji je predstavljen cjelokupnoj javnosti (a sad svi sjednimo i duboko udahnimo) na Festivalu suradnje koji je organiziran u gradu 2014. godine. Sada prolaze kroz finalni korak gdje testiraju sve projekte i modele upravljanja, komunikacije i suradnje što prate kroz čitav niz javnih konzultacija i susreta sa građanima.

Gradovi kao zajednička dobra su trenutno jedan od najdalekosežnijih i najdubljih primjera dobrih priča koje se događaju na našem planetu. Radi se novi dizajn i provodi u praksi nova paradigma društvenih, ekonomskih, institucionalnih i pravnih obrazaca i struktura. Već spomenuti Christian laione u jednom od svojih intervjuja nagovještuje 21. stoljeće kao CO-century, kao stoljeće koje će umjesto iskorištavanja, nasilja i ugrožavanja budućnosti biti obilježeno kao „century of COMmons, COLlaboration, COoperation, COMmunity, COMmunication, CO-design, CO-production, CO-management, COexistence, CO-living.

Pametan si čovjek Christian i neka si ti nama u pravu.

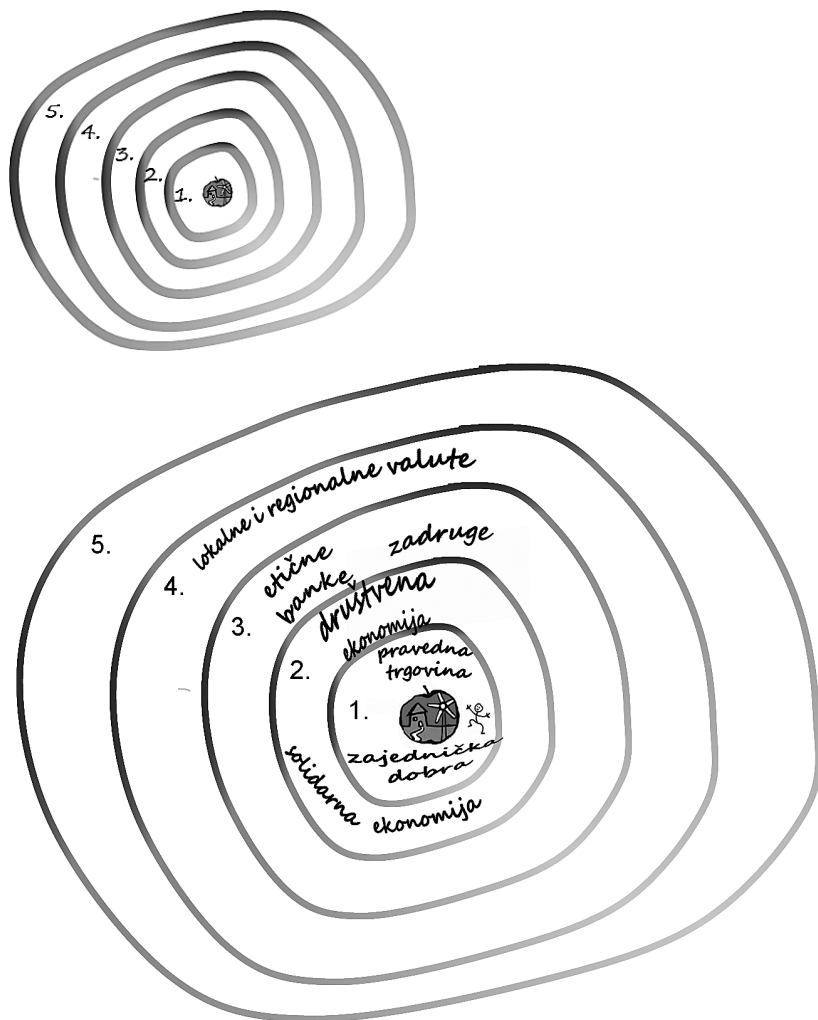
Modeli dobre ekonomije pružaju nam praktične alate za stvaranje boljeg svijeta. Ovdje i sada. Mnogi od njih se razvijaju već stoljećima te imamo iskustvo i naučeno znanje što je potrebno poboljšati i kuda dalje krenuti. Radi se o najboljem pristupu – istraživanjem i svakodnevnim životom do pravih promjena. Vjerujemo kako je sada jasnije i zašto su nam svi bitni, a i zašto su zapravo poslagani u redu, u koracima, jedan iza drugog. Idu od jednostavnijih modela koji ostvaruju manje iskorake u potrebnim društvenim promjenama do kompleksnijih i cjelovitijih koji ulaze duboko i čine iskrnu koja mijenja sve. Modeli dobre ekonomije koji su pri kraju najviše nas pripremaju i približavaju ostvarenju 12 sistemskih rješenja koje zagovaramo u knjizi. Ne želimo time tvrditi da je baš uvijek nužno to pratiti i kako nije moguće ostvariti primjerice solidarnu ekonomiju a da se nismo prije okušali u pravednoj trgovini. No, vidljivo je iz knjige primjerice kako će nam biti teško stvoriti uspješnu lokalnu valutu ukoliko u tom području nema proizvodnje i ukoliko nema povjerenja između ljudi. A snažna proizvodnja se osigurava kroz prisustvo i modela pravedne trgovine neovisno je li certificirana, kroz postojanje društvenih poduzeća ili zadruga koje proizvode. Kada osnažimo lokalnu proizvodnju i veze između ljudi spremni smo za sljedeći korak, a to je izbjegavanje korištenja valute koja potencira dug, siromaštvo i zagađenje. Spremni smo za stvaranje našeg novca kao jednog od najvrednijeg zajedničkog dobra. A kada počnemo primjenjivati model zajedničkih dobara, e onda smo već blizu istinskoj demokraciji i nasušno potrebnoj političnosti koja znači odgovornost i skrb za vlastiti život i za cjelinu kojoj pripadamo.

Jedan od najbitnijih resursa zajedničkih dobara je novac (Meyer, 2013.). I vlasništvo. Vrlo često se povezano pojavljuju.

Moramo preuzeti vlasništvo jer pripada svima nama, svim ljudima. A novac pogotovo. Marjorie Kelly (2012.) u jednoj od najboljih knjiga na ovu temu *Owning Our Future: The Emerging Ownership Revolution*, ističe kako trebamo preispitati arhitekturu vlasništva, jer se zapravo radi o nevidljivim temeljima na kojima je sazdana naša civilizacija i u kojima leži većina nepravdi, iskorištavanja i krađa zajedničkih postignuća i nasljeđa. Kroz najbolje primjere dobre ekonomije gradimo novu arhitekturu vlasništva, tamo gdje smo svi vlasnici, gdje nas se pita, gdje participiramo, gdje smo solidarni i gdje imamo otvoren pogled prema budućnosti.

Wright (2011) ističe kako sve alternative trebamo proučavati i doživljavati s obzirom na vrijednosti njihovih odrednica kao što su: poželjnost, održivost i mogućnost realizacije. Posebno ističe da se u 21. stoljeću održivost neke priče ili projekta pojavljuje kao presudna za kvalitetna postignuća. Ohrabrujuća je spoznaja kako nam svi modeli dobre ekonomije prikazuju održivost na raznim razinama.

Nekoliko puta smo spominjali zone kao osnovni alat permakulturnog dizajna. Da ne idemo ovdje u detalje objašnjavanja elemenata i funkcija u svakoj od zona za što ponovno upućujemo na ZMAG-ov *Permakulturni dizajn – priručnik uz tečaj* (2015.), dovoljno će biti objasniti kako su zone poredane tako kako ih trebamo i koristimo na svakodnevnoj razini. Znači zona 0 je naš stambeni objekt gdje stalno boravimo, vani najviše boravimo u prvoj zoni te ona u skladu s tim ima najviše elemenata i koristimo je za najviše funkcija. Dalje kako idu zone 2, 3, 4 smanjuje se naša prisutnost u njima i koristimo ih u sve manjem obimu. Zona 5 je vrlo često ostavljena kao prostor gdje uopće ne interveniramo i gdje prepuštamo sve prirodi da radi sama bez korištenja naših dizajnerskih sposobnosti. Također smo napomenuli da spominjemo i zonu 00 koja označava nas same, našu unutrašnju refleksiju i psihofizičko stanje te kako je prilično jasno da ukoliko ta zona nije „sređena“ da će teško biti uputiti se u kvalitetan dizajn ostalih zona. A posebno da ne podcjenjujemo kako širi društveno-političko kontekst i obrasci utječu na zonu 00. U idealnom slučaju zone prikazujemo kao koncentrične krugove što je prikazano na manjoj slikici.

Kada bismo te zone prebacili u područje dobre ekonomije i njenih zona to bi izgledalo kao na većoj slici. Modeli dobre ekonomije koje smo spominjali u knjizi poredani su ne samo prema tome koliko ćemo ih koristiti na svakodnevnoj razini, nego i koliko nam treba do njih, pa su u skladu s tim one do kojih nam treba više vremena i energije stavljene u kasnije zone. Ono što na prvi pogled može zbunjivati jest da se u prvoj

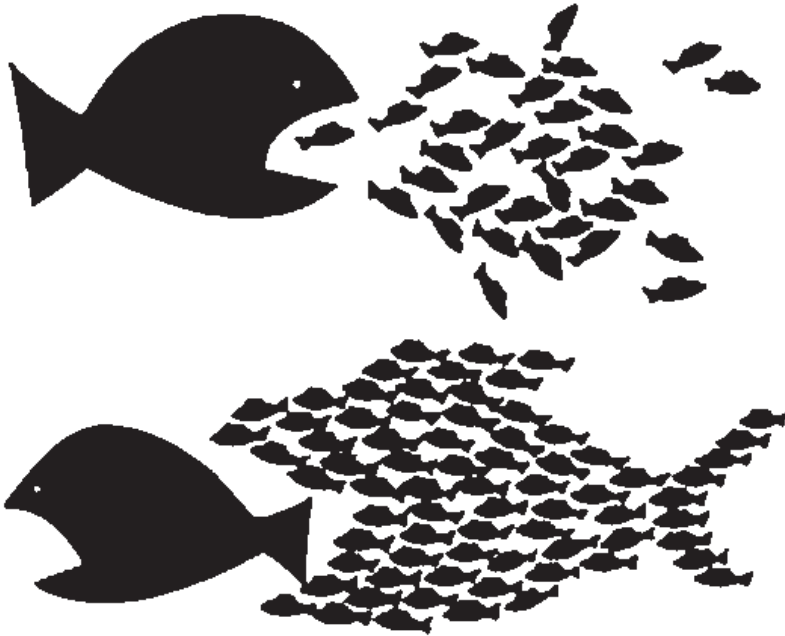
zoni istovremeno nalazi „najlakši“ model dobre ekonomije – pravedna trgovina i najkompleksniji i najdalekosežniji model zajedničkih dobara. Razlog je zapravo jednostavan jer upravo zbog potrebe svakodnevnog korištenja pravednosti u nabavci robe i usluga koje nam trebaju taj model je logično u prvoj zoni. No, upravo zbog svoje važnosti i sistemskog pogleda na politiku, ekonomiju i resurse, zajednička dobra su nam u najvažnijoj i najkorištenijoj zoni, jer tu također trebamo biti najčešće prisutni. Dapače, bez naše aktivne prisutnosti koncept zajedničkih dobara ne postoji, već onda pričamo „samo“ o resursima. Zato su zajednička dobra stavljena u prvu zonu, da im još jednom odamo priznanje, ali i da naglasimo kako nas tu treba biti svaki dan. Uostalom, zajednička dobra zahvaćaju takvu širinu da ih koristimo svaki dan. Društvena i solidarna ekonomija su stavljene u drugu zonu jer ih prema permakulturnom dizajnu posjećujemo redovno i tek nešto malo manje nego elemente u prvoj zoni. Društvena i solidarna ekonomija same za sebe pokrivaju toliko različitih modela i načina prakticiranja da je logično kako smo ih pomaknuli malo ispred. U njih uključujemo i organizacije civilnog društva za opće dobro, i zadruge, i udruženja za uzajamnu pomoć i druge formalne ili neformalne oblike aktivizma, rada i življenja za bolji svijet. Kao njihove izvedenice slijede u trećoj zoni etične banke i zadruge, jer prema permakulturnom dizajnu ovdje elemente koristimo prema potrebi. Zaista, svi bismo trebali podržati oba modela, postati članovi i članice etičnih banaka ili financijskih institucija i modela koji djeluju etično prema ljudima, društvu i okolišu, a što se zadruga tiče ako nismo dio neke proizvodne, najmanje što možemo učiniti je podržati one potrošačke, jer uvijek nešto negdje kupujemo pa je bitno osigurati da resurs kruži u dobrim pričama. No, i usluge etičnih banaka i zadruga uglavnom nećemo trebati baš na svakodnevnoj razini, već prema potrebi.

Lokalne i regionalne valute smo namjerno stavili u tek četvrtu zonu, premda stoji kritika da tamo gdje su one funkcionalne i djelatne da ih koristimo često i možemo reći gotovo na svakodnevnoj razini. Ovim pozicioniranjem želimo još jednom naglasiti da sposobnost stvaranja kvalitetnog vlastitog resursa za razmjenu roba i usluga je vjerojatno najveći izazov, jer time pokazujemo da smo napravili sve korake prije i da je naš pristup modelima dobre ekonomije sazrio.

Peta zona je ostala prazna jer naravno da je zona u koju nikad ne idemo i ne sudjelujemo u dobroj ekonomiji prazna kad dobru ekonomiju gradimo i stvaramo tako da u nju idemo i sudjelujemo i potpuno je nepojmljivo da imamo modele koje samo gledamo i promatramo. Dapače, trebaju nam svi modeli dobre ekonomije koje smo predstavili u knjizi. I zapravo tek zajedno nam daje pregled nad dobrim dizajnom za nešto što je ljepše, smislenije i obzirnije od sadašnje situacije u ekonomiji i politici.

Moramo spomenuti i model koji dobiva iznimno na značenju posljednjih desetak godina, a riječ je o „ekonomiji dijeljenja“ (engl. *sharing economy*) odnosno možemo objasniti zašto taj model ne navodimo ovdje direktno kao dio dobre ekonomije (Conrad, 2014.). Radi o kompleksnim realnostima ekonomije dijeljenja (Schor, 2014.) s izrazito raznolikim akterima i samim time interpretacijama. Na žalost, u medijima pa i na dijelu scene organizacija civilnog društva profilirali se uglavnom oni koji vrlo malo dijele, nego su puno više inovativna verzija kapitalizma utemeljena na platformama. No, radi se samo o drugačijoj formi prisvajanja nečega što je zajedničko, a manje o drugačijem sadržaju. Zato Trebor Sholtz (2016.) zagovara „platformno zadržavanje“. Neal Gorenflo s odlične internet stranice www.shereable.net ističe kako unutar ekonomije dijeljenja treba razlikovati „transakcijsko“ dijeljenje koje je uvijek profitnog karaktera i zapravo u konačnici i dalje generirane neravnopravne i nepravedne odnose od „transformacijskog“ dijeljenja koje također koristi tržišne principe i teži financijskoj održivosti, ali ima i društveno transformativni potencijal u odnosu na pozicije moći (Ede, 2014.). Transformacijsko dijeljenje je integrirano u mnoge modele koje smo predstavili od solidarne ekonomije preko alternativnih valuta do zajedničkih dobara.

Što se naših modela dobre ekonomije tiče nadamo se da je dovoljno jasno prikazano kako se najbolji društveni utjecaji ostvaruju kroz sinergiju nekoliko modela dobre ekonomije. Ako rade sami slabiji su. Slabijeg imuniteta, slabije sposobnosti da rade kvalitetno i čine svijet boljim mjestom za život, slabije sposobnosti reagiranja na bilo kakve krize ili nepredviđene okolnosti. Super mi je ovdje staviti onu poznatu slikicu koja odlično dočarava stanje modela dobre ekonomije i neoliberalnog kapitalizma sad, ogromnog i velikog. Ali kad smo skupa...

Kad su skupa modeli dobre ekonomije stvaraju jači društveni utjecaj. Etične banke kao što su talijanska Banca Etica i francuska Groupe Credit Co-opératif danas daju podršku regionalnim valutama sa svojim znanjima i kao financijska garancija da alternativni sustav započne svoje kruženje. Naglasili smo već kako se pravedna trgovina razvija kroz zadruga. Neki primjeri kroz dobre priče zaista zadivljuju koliko su toga uspjeli spojiti poput Banco Palmasa od mikrokreditiranja do mreže banaka za razvoj lokalne zajednice ili poput Blaengarw Time Centra koji je preko volontiranja i društvenih poduzeća zaštitio zajedničko dobro.

Pa jesmo lijepo rekli na početku u Otvaranju da je dobra ekonomija krcata.

11. Dobra ekonomija za po doma

Često se kaže kako su najbolje spontane stvari, one koje nismo baš skroz planirali, a opet smo nekako sve vukli prema njima i pripremali teren jer smo ih oduvijek željeli. Takva je nama priča dobra ekonomija. U ZMAG-u i na Recikliranom imanju smo oduvijek bili svjesni važnosti ekonomije u permakulturnom dizajnu i u životu. To i nije bilo teško s obzirom da smo mjerili svaku kunu kako ćemo je potrošiti jer nitko od nas nije bio lovator. Logično je s druge strane da joj nismo posvećivali dovoljno pažnje u smislu edukacije o ekonomiji jer smo imali prioritet izgradnje imanja i nas samih. Ali uvijek je bila tu oko nas i čekala svoju priliku. I dočekala je s dobrom ekonomijom.

Prve jače aktivnosti na području ekonomije organizirali smo u sklopu Dana alternativne ekonomije krajem 2010. godine na Recikliranom imanju. Interes je bio nevjerojatan i najbolji pokazatelj što ljudima nedostaje i treba. Toliko ljudi je došlo da nam je crvena kuća di je bio sastanak pucala po šavovima. Ekipa je ležala jedni preko drugih koda je bolje ne reć kakav tulum. A može se reći kako smo nesvjesno slavili početak dobre ekonomije. U cjelodnevnom razgovoru što da napravimo i kako da ekonomiju učinimo boljom, uvidjelo se da svi nekako pletemo oko hrane i da je doživljavamo jako bitnom. Mnogi ljudi koji su bili na ovom sastanku su poslije bili pioniri stvaranja Grupa solidarne razmjene (GSR) kao uglavnom neformalnog oblika organiziranog kupovanja hrane od lokalnih proizvođača.

Sljedeće godine smo u suradnji s uvijek bliskim ACT-om iz Čakovca tiskali prijevod knjige koju smo već spomenuli *Novac bez kamata i inflacije – stvaranje ekološkog i prihvatljivog sredstva razmjene*, autorice Margrit Kennedy, počivala u miru bona i hvala ti. Pred kraj te godine dogodilo nam se prvo ozbiljnije susretanje na projektu Fine niti lokalnih razvoja i

nastavilo se u 2012. godini. Fine niti su nam od tada postale lajt motiv, želimo lokalne razvoje povezati finim nitima, a kroz projekt su pokrile edukaciju o proizvodnji hrane i vođenju obiteljskih gospodarstva, sajmove ekoloških proizvođača hrane, promoviranje grupa solidarne razmjene, započeli smo s Forumima o prehrambenom suverenitetu i svašta nešto.

U prvoj polovici 2013. godine započeli smo prve razgovore s partnerima o većoj podršci modelima dobre ekonomije te krenuli u istraživačke analize koji bi bio najpogodniji za Hrvatsku. Negdje u to doba saznali smo i da se pojavila preluda predivna ekipa koja želi osnovati etičnu banku u Hrvatskoj i ta nepovezana paralelna istosmjernost me uvijek iznova oduševi.

Drugu polovicu te godine obilježilo nam je preuzimanje pozicije Transition Hub-a za Hrvatsku, organizacije koja ima za cilj promovirati i zagovarati koncept Tranzicijskih gradova te podupirati stvaranje i umrežavanje lokalnih inicijativa. Vrlo brzo smo odlučili aktivnije ući u njihovu REconomy sekciju kojoj je cilj povezati i pomoći stvaranje poduzetničkih inicijativa i projekata koji mogu transformirati lokalne ekonomije kako bi bile otpornije. Bili smo jedna od pet europskih zemalja gdje su se provodili *rekonomska* pilot projekti. U sklopu projekta pored izvještaja o dobrim primjerima, trebalo je i organizirati neki javni događaj gdje bi se ljudi našli i gdje bi im se predstavio cijeli projekt i priča. U ZMAG-ovoj grupi koja je koordinirala ovu priču odlučili smo pomalo trknuto pomalo simpa kako nećemo raditi neki mali kružok na kojem će doći naši prijatelji i gdje bi bilo nešto već sto puta viđeno. Odlučili smo napraviti veći događaj koji bi mogao postati centralno mjesto za raspravu o potrebi vraćanja ekonomije tamo gdje pripada, među ljude i prirodu.

Druga velika odluka bila je kako nam riječ REconomy teško prolazi, premda nama svima jasno o čemu je riječ, ali nezgrapna za prevesti i komunikaciju prema zainteresiranoj javnosti. I tako je stigla dobra ekonomija. Tako obična, tako posebna. Oko ekonomije koja bi bila dobra smo svi kliknuli odmah, a i poslije kad smo širili priču skoro svugdje smo dobivali reakcije koda smo izmislili ne znam što. Ali dobro, ljudima je zbilja sjelo na srce i glavu dobra ekonomija.

Dobra ekonomija je ona ekonomija koja je dobra. To je ekonomija koja:

→ podupire kvalitetu života u cijeloj zajednici

- stvara obilje prilika i mogućnosti da zadovoljimo svoje potrebe bez ugrožavanja drugih
- prihvaća odgovornost, a njeguje solidarnost
- pravedno koristi i dijeli resurse
- poštuje održivost ekosustava.

Dakle, usmjerenost na kvalitetu života odnosno dobrobit u zajednici, inovativnost i sposobnost zadovoljavanja naših potreba bez da račun nekom drugom ispostavimo, prihvaćanje temeljnih vrijednosti poput odgovornosti i solidarnosti, te dva ekološka načela o pravednom korištenju i podjeli resursa te poštivanja održivosti u ekosustavima. Ovih pet načela čine okosnicu dobre ekonomije. Istovremeno je štite od fejkerskih pristupa i pervertitnog odnosa prema pravednosti i održivosti kojim danas korporacije sebi zidaju spomenike kad posade par stabala ili ne printaju mailove da štede papir dok istovremeno stoje iza poslovanja koje uništava ljude i planet. Ali istovremeno nam ovih pet načela omogućavaju otvorenost i razumijevanje prema svim oblicima i modelima dobre ekonomije zbog svoje širine i povezanosti.

Dakle, odlučili smo napraviti Prvu konferenciju o dobroj ekonomiji na prijelazu zime u proljeće 2014. godine. Konferenciju smo odmah zamislili kao prostor susretanja svih koje zanima, a pogotovo svih koji se bave i žive nekim od dobroekonomskih modela, kao mjesto učenja i rasprava, prostor za inspiraciju primjerima iz prakse, kao trenutak kada se dogovaraju i moguće suradnje i partnerski odnosi. Tako je i bilo uz sveprisutan osjećaj - ovo nam je baš svima trebalo.

Bitno je naglasiti i kako je glavni kriterij za goste i govornike na konferenciji bio praktični pristup dobroj ekonomiji, a to smo uspjeli zadržati i do danas. Dakle, nismo htjeli trošiti prostor i vrijeme na još jednu viđenu kritiku kapitalizma ili neko teoretiziranje ono trebalo bi, bilo bi dobro, nego smo htjeli zvati ljude koji rade i žive dobru ekonomiju.

Nakon konferencije krenuli smo s predavanjima i zagovaranjem dobre ekonomije po Hrvatskoj. No, vrlo brzo smo shvatili kako sama konferencija neće biti dovoljna i kako bi bilo čak u određenom smislu kontradiktorno da dobru ekonomiju svedemo samo na to koliko god bilo zanimljivo i korisno. U strateškom promišljanju određena su dva daljnja pravca razvoja:

- prvi koji ide najšire moguće kao platforme dobre ekonomije u skupljanju svih zainteresiranih da je promoviraju i zagovaraju pazeći na ranije spomenutih pet načela.
- drugi koji ide u naš zmagovski đir kao alat, tamo gdje je sve po mom kako kaže pjesma i gdje nudimo primjenu dobre ekonomije onako kako je mi vidimo i volimo.

S obzirom da je život najveći lualica fora je da danas imamo oboje, premda nije uvijek lako i veliki su izazovi pred našom zadrugom, ali imamo oboje. Konferencija je ostala između kao jedna od poveznica. Negdje pred kraj 2014. godine krenuli smo s alatom kroz osnivanje Zadruga za dobru ekonomiju koja je imala fokus na tri područja:

- HRANA – osiguranje potpore ekološkim proizvođačima hrane kroz stvaranje sustava plasmana njihovih proizvoda i potrošačkog zadrugarstva koje to preuzima te osiguranje potpore kroz investicije radi jačanja proizvodnje i ekonomske održivosti. Do danas smo kupili za zadrugare: sokaru za proizvodnju ekoloških sokova od jabuke i drugog voća te druge prerađivačke djelatnosti, kameni mlin za proizvodnju brašna i uljaru za proizvodnju ulja od svih vrsta uljarica osim masline. Zadrugari koji koriste strojeve imaju odgovornost reinvestirati dogovoreni manji dio zarade u zadrugni Fond solidarnost koji ima za cilj osigurati daljnju potporu onima koji je trebaju.
- ENERGIJA – Centar za jednostavne tehnologije kroz koji planiramo istraživati i učiti o brojnim potencijalima održivih i primjenjivih tehnoloških rješenja. Do sada je kroz Centar za jednostavne tehnologije zaokružena izrada prototipova za biokomposter, tzv. raketne peći velike efikasnosti za grijanje na biomasu te slične primjere iz ZMAG-ove dugogodišnje prakse.
- GRADITELJSTVO – pokretanje procesa certificiranja balirane slame kako bi se moglo olakšano i na većim primjerima javnog sadržaja i pravnog statusa graditi s ovim prirodnim resursom.

Kako život nekad i pomalo izgubljeno odluta, već u prvoj godini zadruga shvatili smo na žalost kako nećemo imati dovoljno kapaciteta niti organizacijskih niti financijskih da priču s baliranom slamom dovedemo do kraja te smo privremeno stavili taj potreban cilj na čekanje do bolje prilike. Sva ova nastojanja događala su se u okviru tematskog

fonda Solidarnost 1.0 kojeg je podržala Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva, a u koje je uključen i drugi centar znanja za društveno uključivanje i smanjenje siromaštva udruga MoST s tim da su oni osnovali socijalnu zadrugu START.

Vrlo brzo je došla i Druga konferencija o dobroj ekonomiji, ali i priča koja je popunila onaj širi okvir dobre ekonomije, a to je osnivanje Platforme za dobru ekonomiju. O platformi smo počeli pričati već vrlo brzo nakon prve konferencije, na početku u užem krugu s najbližim partnerima Zadrugom za etično financiranje (ZEF) i Clusterom za ekodruštvene inovacije i razvoj (CEDRA HR) koji su poslije i preuzeli ulogu koordinatora.

Platforma za dobru ekonomiju ima četiri glavne teme koje će svojim aktivnostima pokriti i gdje se želi vidjeti pozitivni pomaci: hrana, energija, otpad i ekonomija. Danas platforma okuplja 14 organizacija među kojima je i ZMAG te naša Zadruga za dobru ekonomiju. Druge članice su:

- CEDRA HR udruga je osnovana s ciljem promicanja, unapređenja i razvoja eko-društvene ekonomije i eko-društvenog poduzetništva u različitim sektorima. Misija udruge je preko mreže regionalnih centara podrške u 6 hrvatskih gradova (Dubrovnik, Split, Rijeka, Čakovec, Osijek i središnji ured u Zagrebu), doprinijeti izgradnji cjelovitog i održivog ekosistema koji bi stimulirao i njegovao potencijal društveno osviještenih poduzetnika, inovatora i svih ostalih pojedinaca i organizacija koje žele raditi na razvijanju novih, održivijih i inkluzivnijih modela ekonomije i poduzetništva na lokalnoj, nacionalnoj i globalnoj razini. Interdisciplinarni tim CEDRE svoju misiju ostvaruje podrškom i skaliranjem postojećih te razvijanjem novih modela, pružajući platformu za generiranje i dijeljenje informacija, znanja i najnovijih praksi na području ekonomije s pozitivnim društvenim utjecajem.
- Zadruga za etično financiranje je pravna osoba osnovana s prvenstvenim ciljem stvaranja preduvjeta za osnivanje Ebanke d.d.
 - prve hrvatske etične razvojne banke. ZEF će biti osnivač i jedini vlasnik/dioničar ebanke. Ebanka je transparentna, demokratska, solidarna organizacija koja svojim članovima osigurava najpovoljnije uvjete financiranja, kontinuiranu savjetodavnu podršku u poslovanju

te aktivno smanjivanje rizika povezivanjem u ekonomske cjeline. Ebanka će biti financijska kičma solidarne razvojne ekonomije u Hrvatskoj sačinjene od mreže snažnih lokalnih zajednica, razvojno orijentiranih poduzeća i organizacija civilnog društva, koji osiguravaju uvjete za kvalitetan život ljudi kroz procese realne ekonomije.

- LEADER mreža Hrvatske (LMH) kao mreža LAG-ova (Lokalnih akcijskih grupa) ima za cilj unaprijediti kvalitetu života te osnažiti i povezati dionike koji djeluju u ruralnom dijelu Hrvatske, poticati sudjelovanje žena i mladih u donošenju odluka na regionalnoj razini, poticati međusektorsku suradnju, okupljati i povezivati sve dionike koji teže i djeluju u smjeru integralnog i ujednačenog razvoja ruralnog prostora Hrvatske, kao i unapređivati uvjete za djelovanje članica udruge.
- LEADER mreža Hrvatske je nacionalna nevladina asocijacija (udruženje) LAG-ova i potpornih organizacija/institucija isključivo iz javnog i civilnog sektora za razvoj ruralnih područja koje djeluju na nacionalnoj razini te pružaju stručnu pomoć Lokalnim akcijskim grupama i njihovim multisektorskim razvojnim dionicima. LEADER mreža Hrvatske okuplja 40 LAG-ova i 9 ostalih uglednih nacionalnih znanstvenih institucija i organizacija za ruralni razvoj. Član je europskih mreža za ruralni razvoj ENRD (European Network for Rural Development) i ELARD (European LEADER Association for Rural Development).
- Udruga gradova u Republici Hrvatskoj za svrhu djelovanja ima decentralizaciju ovlasti i financija s razine središnje vlasti na gradove, promicanje suradnje jedinica lokalne samouprave i interesa lokalne samouprave u javnosti. Pored toga, cilj udruge je promoviranje demokracije koja se ostvaruje putem predstavničkih tijela lokalne samouprave, zagovaranje načela društvenog dijaloga, partnerstva i uzajamnog uvažavanja te etičnog obavljanja javnih dužnosti.
- Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju (BRID) je organizacija koja promiče solidarnost, radničko samoorganiziranje te demokratizaciju odnosa na radnom mjestu i ekonomskog sustava u cjelini. Organizacija nastoji služiti kao infrastrukturna platforma za uključivanje što većeg broja radnica i radnika u procese odlučivanja o vlastitoj materijalnoj reprodukciji, kao i mjesto presijecanja i

suradnje različitih grupacija – radnica i radnika iz različitih sektora, profesionalnih sindikalistkinja i sindikalista, aktivistica i aktivista organizacija civilnog društva te medijskih radnica i radnika.

- Regionalni industrijski sindikat (RIS) ima za svrhu i zadaću sklapanje kolektivnih ugovora; poboljšanje općih uvjeta rada članova; zaštitu materijalnih, socijalnih i drugih interesa članova; zaštitu prava iz rada i po osnovi rada, posebno u pogledu plaća, zaštitu na radu, socijalne i zdravstvene zaštite; unapređenje radničke participacije na svim razinama; osposobljavanje članstva, povjerenika i drugih radničkih predstavnika.
- Zelena energetska zadruga (ZEZ) je zadruga koja se bavi planiranjem, razvojem, vođenjem i financiranjem projekata primjene obnovljivih izvora energije i energetske učinkovitosti. Zadruga je osnovana s ciljem djelovanja u lokalnoj zajednici s posebnim naglaskom na održivi razvoj turizma, poljoprivrede, te komercijalnih i javnih ustanova. Zadruga planira pokrenuti djelatnost opskrbe električnom energijom proizvedenom iz obnovljivih izvora energije.
- Misija ZEZa uključuje ostvarivanje ulaganja u projekte održivog korištenja energije, uključivanje lokalne zajednice u projekte povezane sa energetikom što za konačni cilj ima proizvodnju energije koja je u rukama građana.
- ACT Grupa je konzorcij društvenih poduzeća i potpornih organizacija koji razvija zelenu ekonomiju i socijalne usluge kroz društvenopoduzetničke poduhvate u zajednici. Unutar ACT Grupe djeluje desetak organizacija. Konzorcij zapošljava preko 40 radnika te aktivno uključuje društveno isključene skupine (preko 50% radnika) poput osoba s invaliditetom, pripadnika nacionalnih manjina, starijih osoba nižeg obrazovanja. Unutar ACT Grupe se razvijaju i funkcioniraju interni fondovi (razvojni, rezervni, fond uzajamne pomoći, fond solidarnosti).
- CEDRA Split je jedna od podružnica koordinatorice platforme, a osnovana je kao neprofitna nevladina organizacija civilnog društva s ciljem promicanja održivog lokalnog i regionalnog razvoja kroz razvoj ljudskih potencijala, eko-društvene inovacije i eko-društveno poduzetništvo. CEDRA Split povezuje privatni, javni i civilni sektor te stvara samoodržive sustave podrške koje uključuju projektne

i poduzetnički co-working inkubator/akcelerator, izgradnju lanaca vrijednosti u sektorima usluga, kreativnih industrija, IKT-a, investicija na načelima trostruke bilance, održivog upravljanja prostornim, prirodnim, kulturnim i socijalnim kapitalom, održivog turizma i ekoloških proizvodnji s posebnim naglaskom na ekološku poljoprivredu.

- Socijalna zadruga Start je osnovana početkom 2015. godine u Splitu. Svrha djelovanja Zadruga je smanjenje stigme i stereotipa u javnosti o socijalno isključenim građanima kao skupini koja je isključivo primatelj socijalne pomoći. Zadruga zagovara ponovno uključivanje na tržište rada beskućnika, mladih, dugotrajno nezaposlenih i svih onih koji su izgubili nadu u dobivanje radnog mjesta. Kao naš prvi poduzetnički pothvat dolazi nam Eko-St zamišljen kao promotivno-distributivni centar za ekološke proizvode čija bi primarna svrha bila okupiti što veći broj hrvatskih proizvođača s ekološkim certifikatom i prodavati njihove proizvode sa dostavom na kućnu adresu. Putem njega bi informirali i educirali građane o ekološkoj proizvodnji i njenim dobrobitima i time pokušali podići svijest građana o nužnosti podržavanja ovog načina proizvodnje, ali u konačnici i samog ekološkog načina života.
- Udruga Hrvatska info mreža ruralnih animatora (HIMRA) osnovana je tijekom projekta “HERA NET” Poljoprivrednog fakulteta u Osijeku s ciljem uspostavljanja i razvoja mreže operativnih stručnih timova za koordinirani transfer znanja sa sveučilišta na civilnu, javnu i poslovnu zajednicu u ruralnim područjima. Udruga HIMRA pruža potporu iniciranju inovativnih razvojnih projekata kroz obavljanje stručnih, savjetodavnih, informacijskih i edukacijskih aktivnosti u segmentu poljoprivrede, proizvodnje, prerade i trženja ekološke hrane, društvenog poduzetništva, javne poslovne infrastrukture i ukupne ruralne ekonomije. Preko mreže lokalnih ureda HIMRA osigurava mrežu stručnih usluga malim poljoprivrednim gospodarstvima, udrugama i drugim subjektima u lokanoj zajednici te animira visokoobrazovane osobe za aktivan rad u stručnim poslovima.
- Udruga za mlade ALFA ALBONA iz Labina osnažuje mlade na kreiranje društvenopoduzetničkih poduhvata, te organizira radionice i edukacije za mlade u suradnji sa fakultetima u RH, umrežavanjem

i partnerstvima sa društvenim poduzetnicima. Društveno poduzetništvo promičemo i razvijamo među mladima, a najvažniji projekt je Zgrada društvenog poduzetništva u Labinu kao akcelerator društvenog poduzetništva.

Ha, fina gomilica zar ne? Svaka od organizacija u platformi ima svoju ulogu. CEDRA HR koordinira cijelu platformu. LEADER mreža, Udruga gradova i sindikat RIS imaju ulogu širenja dobre ekonomije među svojim mnogobrojnim članovima i suradnicima te uvođenje u praktične modele dobre ekonomije. BRID je poveznica s radničkim pokretom i organizacijama. Regionalnu pokrivenost osiguravaju Alfa Albona, HIMRA i CEDRA Split. ACT Grupa ima veliki zadatak koordiniranja područja održivog gospodarenja otpadom i ponovne uporabe, ZEZ koordiniranja područja energije, ZEF koordiniranje područja ekonomije i Zadruga za dobru ekonomiju koordiniranje područja hrane. Zajedno sa START-om naša zadruga ima u prvoj godini platforme i zadatak istražiti potencijale primjene dobre ekonomije u praksi kao realnih i provedivih modela.

Moram samo naglasiti da naša suradnja na dobroj ekonomiji kroz platformu ne podrazumijeva slaganje svih članica i osoba koje su aktivne u njima sa svime što je napisano u ovoj knjizi i to je isključivo moja odgovornost, pogledi i osjećaji. No, to je ok i postoji čitav niz područja gdje smo svjesni zajedničkih stavova te mogućnosti da sinergijom postignemo bolje.

Platforma za dobru ekonomiju ima za cilj zagovarati dobru ekonomiju na nacionalnoj razini, ali i pomagati razvoj lokalnih primjera dobre prakse. Neka dugoročna želja je da neku općinu ili grad možemo predstaviti kao mjesto dobre ekonomije. Platforma za dobru ekonomiju je članica Europske mreže za društvenu i solidarnu ekonomiju (RIPESS).

Dobra ekonomija je danas sve više prisutna kao model razvoja i naših organizacija i širih društvenih razina. Gotovo je nevjerojatno što je nastalo od jednog neformalnog sastanka na Recikliranom imanju i poslije od prvog fonda za konferenciju koji je iznosio jedva 13.000,00 kuna.

Pored naših vlastitih doprinosa i organizacija s kojima radimo, najviše raduje što je dobra ekonomija nadišla i nas same. Dobra ekonomija je opća i otvorena svima da je nadograđuju, poboljšavaju i najbitnije koriste.

Unutar tematskog fonda dobra/solidarna ekonomija djeluje i Zelenica - Platforma za zelenu razmjenu koju koordinira udruga Vestigium, a pored drugih organizacija članovi platforme su i mnogi ekološki OPG-ovi. Jedna od članica Zelenice, Centar za civilne inicijative provodi samostalno edukaciju o dobroj ekonomiji. Iznimno bliskom vidimo i Platformu Ne damo naše – Platforma za javna i zajednička dobra, ali i druge platforme koje imaju jasan opći cilj prema društvu realno prisutne pravde i održivosti. Nedavno osnovan Institut za političku ekologiju također je na bliskoj putanji. Radi se o rijetko kvalitetno okupljenom timu predanih i znatiželjnih znanstvenika i aktivista koji već imaju ohoho dobrih priča iza sebe, a glavna nit koja njih vodi u istraživanjima jest otkrivanje odnosa moći koji određuju pristup prema resursima. Glavni programski prioriteti koje imaju također su u zajedničkom điru od participatornog upravljanja zajedničkim dobrima do koncepta odrast ili fokusa na pojedine bitne teme kao što su klimatska pravda ili nesretni TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership), sporazum o slobodnoj trgovini između SAD i EU koje su se elite s obje strane Atlantika upele nametnuti, a koji bi razorio i ovo malo očuvanih standarda za dobro društvo koje sad tu imamo.

Udruga Hrvatska permakultura je krajem 2014. godine preuzela status Transition Hub-a za Hrvatsku i dapače, koordiniraju međunarodnu radnu grupu REconomy te danas najviše rade na promociji, edukaciji i zagovaranju ovog pristupa. U 2015. godini najviše su bili prisutni s projektom Milo za drago kojem je glavna svrha bila promocija beznovčane razmjene s pilot grupama u Puli i Zagrebu. Iz velikog broja aktivnosti vrijedi posebno izdvojiti tisak zanimljive i pregledne knjižice Lokalni novac autora Johna Rogersa (2015.) koja je besplatno dostupna na njihovim internetskim stranicama, pokretanje besplatnog web sustava za razmjenu na hrvatskom, te danas aktualno educiranje domaćih trenera i organizacija za tranzicijske inicijative Dobar početak za održivu zajednicu.

Zaista, svi ovi primjeri pokazuju nam da imamo dobar početak za dobru ekonomiju. A posebno nam ga pokazuju i sve dobre priče koje smo protekle tri godine sakupili u godišnjem izvještaju Dobra ekonomija u dobrim pričama s primjerima dobre prakse iz Hrvatske, a koji se mogu besplatno skinuti sa stranice naše udruge www.zmag.hr. Mala

inventura kaže kako smo u tri godine kao modele dobre ekonomije u Hrvatskoj predstavili: 12 organizacija civilnog društva za opće dobro, 11 zadruga (socijalnih, energetske, školskih, poljoprivrednih...), 6 poduzeća i 4 neformalne inicijative solidarne ekonomije. Sveukupno 33 lijepe i konkretne priče koje čine Hrvatsku boljim mjestom za život, a nismo ih sve iscrpili. Područja koja pokrivaju su od pružanja osnovne skrbi za marginalizirane skupine i one najugroženije, dijeljenja i poklanjanja, čitavog niza uslužnih djelatnosti do proizvodnih aktivnosti uglavnom kroz poduzeća.

Na nama je da dobru ekonomiju razvijamo i osnažimo kako bi mogla djelovati u korist općeg dobra. Nemamo što previše dalje čekati i gubiti vrijeme. Ono što je loše neće.

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

ACT Grupa je zaista jedinstvena dobra priča u Hrvatskoj, a rekao bi i šire. Radi se o našem najvećem konzorciju društvenih poduzeća, organizacija civilnog društva, i pojedinaca koji „promiču, razvijaju i unapređuju društveno odgovorno ponašanje i poslovanje, društvenu i solidarnu ekonomiju, društveno poduzetništvo i civilno društvo“.

Razmišljao sam koliko ih ima smisla tu prezentirati ako sam ih već donekle predstavio kao članicu Platforme za dobru ekonomiju. Ali jednostavno, toliko su bitni i posebni da zaslužuju da ih se izdvoji. I dodatno, ACT Grupa uspijeva u sinergijskom i suradničkom djelovanju što smo rekli da iznimno zagovaramo. Oni su kao dobra ekonomija u malom.

S jedne strane zelena ekonomija s druge strane socijalne usluge. S jedne strane društveno poduzetništvo s druge strane solidarna ekonomija.

Unutar ACT Grupe djeluje desetak organizacija od kojih su najznačajnije: Autonomni centar – ACT kao organizacija civilnog društva za opće dobro iz koje je sve poteklo, Socijalna zadruga Humana Nova Čakovec (šivanje i redizajn, recikliranje i ponovna uporaba tekstilnog otpada), Socijalna poljoprivredna zadruga Domaći vrt (ekološka poljoprivreda, lokalna proizvodnja i lokalna distribucija, povezivanje međimurskih ekoloških poljoprivrednih proizvođača), ACT Printlab (dizajn studio specijaliziran za potrebe organizacija u društvenoj ekonomiji), ACT Konto (knjigovodstveni servis specijaliziran za neprofitne organizacije),

Centar za pomoć u kući Međimurske županije (međugeneracijska i solidarna pomoć, dostava obroka, obavljanje kućnih poslova te zadovoljavanje drugih potreba starih i nemoćnih u njihovim domovima). Kod njih je i sjedište jednog od regionalnih centara podrške za razvoj društvene ekonomije CEDRA Čakovec.

Možemo reći kako je pored organizacije za opće dobro ACT, od članica konzorcija najpoznatija socijalna zadruga Humana nova zbog inovativnog pristupa smanjenju otpada i ponovnom korištenju odbačenog tekstila u novi resurs – uporabne predmete i stvari, od odjeće i obuće do raznih rukotvorina. Socijalna zadruga Humana nova je 2014. godine imala 18 zaposlenih osoba i odlična je dobra priča sama za sebe s obzirom da ima integrirano obziran odnos prema okolišu, solidaran odnos prema ljudima posebno marginaliziranim skupina od kuda dolazi većina zaposlenica te aktivan odnos prema potrebi ekonomskog opstanka na tržištu.

Takav brižan i odgovoran odnos prema najugroženijima krasi i čitav konzorcij jer na ukupno 61 zaposlenu osobu preko 50% radnika dolazi iz društveno isključenih skupina poput osoba s invaliditetom, pripadnika nacionalnih manjina, starijih osoba nižeg obrazovanja. Unutar ACT Grupe se razvijaju i funkcioniraju interni fondovi (razvojni, rezervni, fond uzajamne pomoći, fond solidarnosti) te na taj način pravni subjekti mogu pomoći jedni drugima u trenucima krize ili potrebe za investicijom. Ukupni prihodi 2014. godine bili 6.3 milijuna kuna.

I nove teme koje otvaraju i koje tek dolaze ili su u nastojanju kao što su Društveni centar Čakovec, Regionalna zaklada za razvoj lokalne zajednice i civilnog društva te u ovom trenutku zaista aktualno stvaranje Nacionalne mreže Centara ponovne uporabe, pokazuju nam da se unutar ACT Grupe shvaća važnost raznolikosti, modularnosti i uspostavljenih povratnih veza odnosno kako već sad izgrađuju i osnažuju koncept otpornosti lokalne zajednice bez direktne krize. Ujedno čine svoje mjesto gdje žive i rade jednim od najzanimljivijih i najplodnijih u Hrvatskoj.

DOBRA EKONOMIJA U DOBRIM PRIČAMA

ITAS Prvomajska d.o.o. iz Ivanca je tvornica koja proizvodi specijalne alatne strojeve te nudi usluge servisiranja, izrade dijelova i slično.

Njihova je priča kao iz filma sa sretnim završetkom. Ali kroz što su sve prošli radnici tvornice bi bio izazov i za najmaštovitijeg scenaristu.

ITAS je uvijek bio uspješno poduzeće a njegovi proizvodi traženi. Krajem 90-ih godina prošlog stoljeća, loše vođenje i promašeni kadrovski politički uhljebi doveli su ITAS u prve financijske probleme da bi 2005. godine bio proglašen stečaj. Sve je bilo spremno za tipičnu hrvatsku priču domoljubnog pljačkanja društvene imovine te rasprodaja nekretnina i ostale vrijednosti za privatne potrebe.

Ali radnici su odlučili drugačije i pokazali nam kao i toliko puta ranije da kad se držimo skupa, kad smo povezani i svjesni važnosti cjeline da tada destruktivni sustav ima puno veći izazov da nas slomije. Glavni cilj je bio ne izgubiti tvornicu kao prostor koji znači radno mjesto, ali i život. Znali su da ako ih se izbací iz tvornice da se više nikad u nju neće vratiti. Ostavljeni na samom dnu i uz višemilijunske dugove zauzeli su svoja radna mjesta kako bi ih obranili, a politika ih je htjela po svaku cijenu maknuti te im je prilikom štrajka isključena struja kao najveća prijetnja ne toliko za njih same, jer bi izdržali oni i gore zime, nego su uništavači znali da radnici znaju kako će mnogi strojevi ukoliko duže vremena budu isključeni iz struje biti nepovratno izgubljeni. S obzirom da je bila uništena reputacija poduzeća, otkazane sve narudžbe i uz stalno prisutnu prijetnju nepodmirenih dugovanja, njihovo znanje i strojevi su bili jedino što je radnicima garantiralo kakvu takvu mogućnost da se opet pokrenu i spase.

Tada je zbog isključenja struje i prijetnje za strojeve njih 18 odlučilo stupiti u štrajk glađu i danas kada se okrenu iza sebe osjećaju kako ih je taj čin spasio i pokrenuo službenu politiku prema pristanku da se radnicima dopusti da sami upravljaju svojom sudbinom.

Danas je ITAS primjer pravog radničkog dioničarstva gdje radnici zaista upravljaju svojim poduzećem. Da je tome tako govori i podatak iz 2012. godine kada su smijenili tadašnjeg direktora jer je isto sklapao štetne ugovore i stavili novoga, jer kao stvarni vlasnici poduzeća i dioničari imaju pravo glasa i većinu u odlučivanju. Tada su zajednički pristali raditi nekoliko mjeseci za minimalac kako bi pokrili dugovanja koje je napravio bivši direktor.

Politika novih zapošljavanja orijentira se na mlade ljudi koji stasaju u ITAS-u te ih je trenutno ukupno 230 radnika. Njihove proizvode opet

traže izvan naših granica i posluju pozitivno. Sve što ostane kada namire plaće, reinvestira se dalje u obrazovanje ili unapređenje proizvodnje. Aktivni su i u Regionalnom industrijskom sindikatu (RIS), članici Platforme za dobru ekonomiju, a rade u lokalnoj zajednici i na širim društvenim promjenama predstavljajući svoj model drugim radnicima i poduzećima kako bi učinili nešto bolje i za sebe i za opće dobro.

12. Okupljanje

U proteklih 40 godina svijet se suočio s preko 400 financijskih kriza. 400 puta su bogatiji postajali još bogatiji i skupljali vlasništvo, a siromašniji još siromašniji i skupljali živce i suze. I to je kao normalno kruženje ekonomije (Lietaer, 2012.). Od dnevnog ringišpila na svjetskim tržištima vrijednog 4 bilijuna dolara jedino nam se može zavrtiti u glavi i biti muka, jer do realne i stvarne ekonomije dođe svega 2%. To nije NORMALNO. Ukupni svjetski BDP iznosi manje od 78 trilijuna dolara, a ukupni svjetski dug je 2,5 puta veći na 199 trilijuna dolara (Europski parlament, 2015.). Kako će se vratiti taj dug naši neoliberalni jurišnici nemaju odgovor.

Vrijednost takve besmislice kao što su financijski derivati je preko 700 trilijuna dolara, devet puta više od ukupne svjetske zarade?! Što je čemu svrha u našem svijetu? Količina takvih suludih i predano zakamufliranih te potpuno nekontroliranih mehanizama i instrumenata za zaradu novca na financijskim tržištima ostavljaju nas u nevjerici najviše zbog legalnosti cijelog procesa i pravne regulative koja to dozvoljava. Financijski derivati su tipičan primjer odobrenog proizvoda globalnog kasina. Radi se o prognozi, okladi u buduću cijenu nekog proizvoda na tržištu, te količini novca koja će se isplatiti za taj proizvod. Ono što svemu daje još dodatnu dozu nevjerice je dozvola da se klađenje obavlja posuđenim novcem ili vrijednošću nekretnina, dionica i drugih instrumenata i proizvoda na tržištu. Derivati su nekoliko puta prežvakani zalogaj za koji se uvijek nadate da će biti fin kao i onaj prvi. Kladionica kojoj nema kraja. A u SAD-u 97% svih derivata drži šest najvećih banaka. One iste koje se prve stajale u redu za dobivanje financijske pomoći od strane države, odnosno od strane poreznih obveznika. One koje su prevelike da propadnu.

Kada bismo govorili u terminima psihologije, mogli bismo reći kako smo od ekonomije stvorili egomanijaka sa sklonošću prema (auto) destrukciji. Obično ne želimo biti blizu takvih osoba, ne samo zbog opasnosti od agresivnosti i nasilja, već i zbog toga što se često ponašaju kao sumanut i vir ili crna rupa koja povlači sve za sobom. Podaci kako funkcionira današnja globalna ekonomija idu upravo u smjeru takvog zaključka.

Umjesto monetarističke monokulture, potreban nam je monetarni ekosustav koji je raznolik (Bollier i Conaty, 2015). Pored drugačijeg promišljanja novca i pravednijeg te održivijeg dizajna sustava za razmjenu, potrebno nam je korištenje lokalnih i regionalnih valuta za velik dio razvojnih i kohezijskih politika na toj razini. Bez toga prema Lietaeru (2012.) nećemo moći dati adekvatne i kvalitetne odgovore na četiri megatrenda 21. stoljeća: monetarnu nestabilnost i krizu dugova, starenje stanovništva u ekonomski razvijenim zemljama te pritisak na mirovinske sustave, informacijsku revoluciju koja uvjetuje manju potrebu za radnom snagom i klimatske promjene koje uvjetuju dugoročno promišljanje i strategije.

I jasno je da će biti potrebno i promijeniti način na koji funkcionira i stvara se novac ukoliko želimo primijeniti i živjeti dobru ekonomiju. Bernard Lietaer (2013.) kao jedan je od najpoznatijih i najaktivnijih autora na području alternativne ekonomije ističe da nam je potrebno ponovno promišljanje o novcu, o njegovoj naravi, o značenju, o kretanju...jer je naš cilj da on postane sredstvo stvaranja blagostanja i kvalitetnog života, a ne sredstvo koje je s jedne strane obilježeno akumuliranjem, a s druge strane nestašicom.

Napomenuli smo već kako je od strane države presudno da preuzme aktivniju ulogu u stvaranju novca oslobođenog duga. To je naše presudno zajedničko dobro, jer ukoliko ne promijenimo dizajn stvaranja i potrošnje ovog resursa, nećemo druga zajednička dobra moći dugoročno očuvati i na demokratskim principima njima upravljati. Dakle, država bi trebala preuzeti odgovornost koja joj kao zajednici i pripada, a to je da za strateške investicije, javne poslove i općenito područja i sektore koji su na korist svima, sama tiska novac koji je oslobođen duga. Jer je to jedino normalno i pravedno. Tu bi pozdravio ideju pametne organizacije Positive Money koju smo predstavili kroz spominjanu knjigu *Modernising*

Money (2012.), a koja zagovara raspodjelu uloga: država odlučuje za što se novac koristi, to je ovo gore nabrojano, ali nezavisno tijelo izabranih stručnjaka odlučuje koliko ga može biti u opticaju. Na taj način bi jedni druge kontrolirali i smanjila bi se mogućnost politikantskog pristupa i klijentelizma u tiskanju novca kada za to nema realne ekonomske potrebe, primjerice prije parlamentarnih izbora kako bi se smililo biračima.

Za dio lokalnih i regionalnih potreba, i jasno tamo gdje to ljudi u tim područjima žele, organizira se stvaranje valuta takvog karaktera i obima koje su u stanju pokrenuti najbolje ljudske potencijale i osigurati dobre posljedice sustava razmjene usluga i proizvoda.

Ovako imamo apsurdne situacije da primjerice jedna Francuska donosi 1973. godine zakon kojim samu sebe razvlašćuje u pravu na stvaranje novca te predaje to pravo privatnim bankama od kojih počinje posuđivati novac za svoje potrebe i plaća kamate. Da nije bilo takvih kamata kakve su cijelo vrijeme imali, danas bi francuski dug bio manje od 9% njihovog BDP-a. Danas je francuski dug 78% BDP-a i kao takav utječe negativno na život stanovnika zemlje, posebno onih najsiromašnijih i najosjetljivijih. Da nije plaćala kamate privatnim institucijama na korištenje svog vlastitog novca (čak i zvuči blesavo, zar ne?) Francuska bi imala 1306 milijardi eura više (Lietaer et al., 2012.). Ovo je za žile rezat, tisuću tristo i šest milijardi više koje su dali privatnim bankama i to samo na kamate da koriste svoj vlastiti novac?! Zamislite samo što bi se korisno moglo s tim novcem učiniti i to bez uništavanja života generacijama koje dolaze i naslijedile su to opterećenje proizašlo iz ove krađe.

Kapitalizam ukida vrijeme u smislu pogleda prema budućnosti, ukida vrijeme kao mogućnost odlučivanja, izbora, slobode. Uvijek nas čeka dug. Vrijeme i perspektive koje bi ono moglo donijeti su zaleđene, jedan ogromni tilt. Kada je nekome ukradena na tako otvoren i na tako brutalan način budućnost, teško se nosi s izazovima sadašnjosti. Stvaramo bezvoljne i kratkoročno orijentirane osobe. Krademo budućnost našoj djeci i mladima.

Kapitalizam nas je fino uvjerio kako nije bitno što nam se smanjuje čitav niz kolektivnih prava, jer je tu uvijek mogućnost individualnog kredita, odnosno zaduživanja. Uhvaćeni smo u krletku ko onaj mali mišić, uvjereni kako se krećemo ganjajući uvijek novi i novi kredit, vječito

loveći dug, koji je zapravo neuhvatljiv. Tom nedodirljivošću stvara se trajno stanje krize, vječite prijetnje koja se uvijek pojavi taman kad smo se opustili i povjerovali da su nastupile one dobre godine i da će sve biti u redu.

Gljučno je promijeniti ekonomski sustav i temelje na kojima počiva i načela na kojima je dizajniran. Manje kamatne stope, humanitarne akcije za siromašne, kupovina lokalne hrane, recikliranje papira i slično neće te temelje i načela uspjeti promijeniti (Lietaer et al., 2012.). To je sve poželjno za raditi i pozdraviti, ali dok djelujemo unutar ovog sustava, naše akcije će imati ograničeni utjecaj. Nikad nećemo moći stvoriti održivost unutar sadašnjeg financijsko-ekonomskog sustava koji je slijepjen na neodrživost. Dugoročni cilj, promjenu ovog destruktivnog sustava, nikada ne smijemo gubiti iz vida. Znamo kuda idemo. Ali isto tako znamo da smo na putu i da ako ne učinimo prvi, deseti, stoti i milijunti korak da nećemo doći do cilja. Ne možemo se teleportirati. Hrabro je otisnuti se na put. Nikad ne znaš, jelda? Ali hrabro je odbiti biti ovisan. Na svakom tom koraku, na svakom modelu dobre ekonomije imamo priliku smanjiti našu ovisnost o nepravednom i destruktivnom ekonomsko-političkom konglomeratu. I to već sad. Bez toga nećemo moći izgraditi staze do krajnjeg cilja, a to je sustav na pravednijim i održivijim osnovama.

Inzistiranje samo na globalnom ili općem pristupu ne rješava svakodnevne potrebe ili probleme ljudi. Inzistiranje samo na lokalnom ili osobnom pristupu ostavlja nas skućenog pogleda i čini nevidljivim i nedoživljenim čitav svijet oko nas. Ali je upitno koliko smo onda doživjeli i sami sebe. Naš je cilj upravo integrirati univerzalne i opće vrijednosti poput solidarnosti, pravde, brižnosti i drugih u naše svakodnevne prakse. To je fina i gotovo nevidljiva klackalica između cilja našeg civilizacijskog putovanja i potrebe da svakodnevno i dalje nađemo snage i volje krenuti stazama dobre ekonomije.

Većina ljudi zna i osjeća da nešto ne štima s ovim sustavom. Zaostao je negdje u vremenu kada je bilo dovoljno jeftinim kreditima kupiti šutnju ogromne većine koja je okretala glavu od nezabilježenog uništavanja života na planetu i gaženja siromašnih. Problem je što se ne vidi dovoljno ono novo, drugačije, bolje. Velikom broju ljudi još uvijek nije jasno što je to novo, a pogotovo u ekonomiji. Vjerujemo da smo u knjizi

uspjeli predstaviti neke od tih „novina“ u ekonomiji. I sve ih trebamo. Jedino tim zaokruženim pristupom temeljnim područjima u borbi za bolji svijet možemo smanjiti ovisnost o destruktivnom sustavu.

Moramo sačuvati i obraniti ono što nam je ostalo u zdravstvu, školstvu, kulturi, prirodnim resursima, javnim i zajedničkim dobrima. Neće nam biti lako. Zato trebamo biti tu jedni za druge. Tu je sustav pametan i troši nas, vrlo često čak i navlači. Svatko tko je sudjelovao u bilo kojim velikim kampanjama i akcijama zna koliko iscrpljujuće može djelovati borba protiv destruktivnih radnji. I koliko je teško vidjeti nekakav kraj. Ali tu nemamo izbora. Potrebno je obraniti i sačuvati sve vrijedno, jer time čuvamo i branimo život. Borbom za velike opće stvari ostavljamo budućim generacijama nešto čime mogu započeti svoje aktivističke priče. Da im ostane više potencijala i vrijednoga.

Dodatno, što više toga obranimo biti će nam lakše kako će se povećavati dezintegracija i raspad sistema jer će samo jačati svoju nepravdu i neodrživost. Ukoliko očuvamo što je moguće više područja i prostora za opće dobro i proširimo te osnažimo druge modele dobre ekonomije, imat ćemo veće šanse da u tom trenutku dezintegracije ne nastane kaos, jer ćemo imati spremne kapacitete i vještine, strukture i procese koji mogu osigurati kvalitetan život bez ugrožavanja ostalih. To nam je najvažniji cilj, jer je alternativa tome kaos i bojim se i pomisliti.

Upravo zato trebamo puniti baterije, osnaživati se, inspirirati, kako je rečeno treba nam „stvaranje alternativa i aktivnosti koje nas regeneriraju“ (Macnamara, 2012: 10). Trebamo imati snage i vizije zašto je bitno raditi na duge staze i pomagati graditi prostore slobode koji nas napune u jednom trenutku. Velik broj aktivista koje poznajem uzima samo ovo prvo i sve drugo im je sitno i beznačajno, a zapravo si trasiraju put da izgore i unište si zdravlje. Velik broj aktivista koje poznajem uzima samo ovo drugo, stvara svoje male rajeve, bježi od svega u izolaciju, a zapravo u iluziju da je moguće sam i odvojen biti slobodan. A tako trebamo jedni druge. Trebamo smanjivati ovisnost o sustavu nasilja i nepoštivanja slabijih i graditi vlastite održive i primjenjive sustave. Velike i male priče.

Smatram da jedino tako imamo šanse izaći iz ovoga u neki bolji svijet. A ono što najbolje spaja u sebi malo i veliko, lokalno i globalno jesu zajednička dobra. Upravo nam koncept zajedničkih dobara pokazuje

koliko smo povezani s prirodom odnosno koliko smo dio prirode i ako uništavamo nju uništavamo sebe (Bollier i Helfrich, 2015.).

Koncept zajedničkih dobara nam je ključan u dobroj ekonomiji, jer kao niti jedan model ne spaja na tako neodvojiv i dubok način resurse, politiku i ekonomiju.

Imamo dobru i lošu vijest. Dobra vijest je da će ova civilizacija propasti. Loša vijest je da će ova civilizacija propasti (Lipton i Bhaerman, 2009.).

Dobra vijest je i što će se time spriječiti ove u ekonomski sustav ugrađene nepravde i iskorištavanja za koje su politika, znanost i mediji zaduženi da objašnjavaju kako je to zapravo normala i kako uostalom nemamo ništa bolje i kako se treba samo još malo još mrčkicu strpiti pa će nam svima biti bolje. A i prije je bilo gore, jer su nam za krivi pogled ili krivu krv odsijecali glave i posipavali vapnom pa šta sad očemo što ta još neuštekana sitnež gladuje i siromašuje ili radi po nekoliko poslova i nema šta reći lijepo o budućnosti.

Uostalom, nije čudno da je korporativni milje tako brzo i zdušno prigrlilo tiraniju individualizma promoviranog od značajnog dijela *new age-a* pa ste si svi sami lijepo krivi za sve što vam se događa (Ehrenreich, 2009.). Uvijek mi je bilo čudno kako čitave niske pametnih i dobrih ljudi ne vidi totalitaristički princip u ovome poopćavanju. Točno je da smo uglavnom sami krivi ako sami sebe izjedamo, ako smo nezrela osoba pa uvijek okrivljujemo druge za naše osobne probleme ili „ne želimo biti sretni pa obolijevamo“, ali je i točno da nas toliko toga u ovom društvu ostavlja i proizvodi nesretnima i bolesnima. Je je, sami ste si krivi ako izgubite posao jer su lopine opljačkali sve vrijedno i odveli firmu u propast ili ako ste gladni i siromašni. Sami vi ste krivi. Samo vi. Ili još bolje vaša duša ili svemir su tako htjeli odnosno prizvali. Trebalo vam to iskustvo znate, ne valja biti razmažen, a di ćeš protiv svemira ej...

Dobra vijest je da sve što nije fer i održivo treba propasti jer uvijek netko ili nešto ispašta zbog toga. Prava opasnost i rizik nije da će se ovaj sustav urušiti, nego da će se nastaviti. Planet se više ne može buditi svaki dan uz bolove jer smo ga noć prije opet natamburali našom agresivnom opijenošću ekonomskim rastom po svaku cijenu.

Ova civilizacija će propasti je loša vijest jer kako smo na nekoliko mjesta istaknuli mi za to još nismo spremni. Nismo spremni niti u proizvodno-stvaralačkom, niti u vrijednosno-duhovnom, niti u strateško-političkom smislu. I to je u redu priznati. Znači da smo svjesni svoje pozicije i trenutka, ali i snaga i slabosti. To je zrelo. Znači da smo svjesni kako toliko toga moramo obraniti i sačuvati da trenutnu očiglednu organsku krizu sustava ne iskoriste oni koji bi donijeli još veću tamu. Uvijek neumorno ponavljamo kako alternativa kapitalizmu ne može biti kaos i diktatura.

Također prečesto zanemarujemo kako je stvar u totalnom disbalansu, jer istovremeno ističemo kako je ovaj sustav supersustav - sveprisutan i moćno nasilan prema svima koji mu se suprotstave. S druge strane izražavamo razočaranje ako ne promijenimo sustav u „jednoj noći“. Trebat će nam vremena da se osnažimo, da povećamo imunitet naše borbe, i da smanjimo ovisnost o destruktivnom i nepravdom sustavu. Dok to ne postignemo nećemo doći u poziciju da klackalicu prebacimo na stranu života.

Tražimo balans između ignorantskog sindroma „ne želim ništa znati o lošim stvarima jer me deprimiraju“ i kako kaže jedan od najpoznatijih zagovaratelja ekonomije zajedništva Luigino Bruni „pedagogije katastrofe“ koja nas čini bespomoćnima. Hawken (2007.) ističe da ako nismo pesimisti nakon što pogledamo sve relevantne podatke o situaciji s nama i našim planetom, znači da krivo gledamo i da nismo shvatili. Ali ako nismo optimisti nakon što pogledamo i osvijestimo koliki broj ljudi sve više ulazi na ovo naše putovanje prema boljem svijetu i svaki dan nas pomiče u tom smjeru, onda to znači da nemamo srca. Trebamo malo više gledati srcem. To ne znači da ne treba gledati glavom. Samo da malo više treba gledati srcem. Srce ima 5000 puta jače elektromagnetsko polje od mozga, najjače od svih organa (Church, 2011.). Netko je lijepo napisao kako je najduži put od srca do glave. Dobra ekonomija nam nudi putovanje života. Kao što nam ne treba zamajavanje da je pred nama zlatno doba koje samo što nije tu iza ugla isto tako nam ne treba peglanje da smo u takvoj tami da se ništa ne vidi. Dapače, naša pozicija i situacija je puno svjetlija nego što smo nekad u stanju sagledati. Ako mislite da je i dalje premračno zaista nije, pogledajte:

→ proizvodi pravedne trgovine osiguravaju životna primanja za više od 1,5 milijuna ljudi iz 58 siromašnih zemalja

- participatorni budžet se primjenjuje u više od 1500 gradova u svijetu
- zadruge zapošljavaju 100 milijuna ljudi, a čak preko 800 milijuna ljudi uključeno je u aktivnosti zadruga kao članovi i članice
- etične financijske institucije drže u EU 21% svih depozita
- sektor društvene ekonomije zapošljava 14,5 milijuna ljudi u Europi, što je 6,5% ukupne radne snage
- sektor društvenih poduzeća u svijetu zapošljava 40 milijuna ljudi
- skoro tri četvrtine hrane koja se danas u svijetu konzumira dolazi od malih proizvođača
- 4000 lokalnih zajednica u svijetu proizvodi vlastiti novac.

Sjećate se kako smo istaknuli potrebu jačanja našeg imunološkog sustava da dođe do razine sposobnosti micanja ovog trulog i kancerogenog sustava. Golema svjetska mreža dobrih priča nam pomaže u tom osnaživanju i prenošenju vitalnih rješenja i zdrave energije u svaki kutak naše planete. Dobra ekonomija je vitalan sustav sve snažnijeg imuniteta. I nema nikakve potrebe da nakon što smo ovo osvijestili i proslavili ne nastavimo dalje putovanje. Jer ovo nije kraj. Dobra ekonomija nam treba postati sa svojim raznolikim modelima jedina ekonomija.

Ukoliko posjedujete novac ili bilo koju drugu vrijednost uložite ih, integrirajte ih u modele dobre ekonomije. U priče koje će jačati imunitet ljudi oko vas, vaše lokalne zajednice i društva. Kako će kriza biti sve dublja i sve šira moći ćete se fučkati s lovom, zlatom i sličnim, a posebno ste onda na udaru onih koji to nemaju pa će vam pokucati na vrata. Ali ako se nalazite unutar snažne, povezane, brižne, aktivne zajednice imate veće šanse. Ulažite u prostore koji vas zbližavaju i omogućuju komunikaciju, druženje i donošenje odluka. U energetske sustave i plodna polja. U divne šume i sustave gospodarenja otpadom. U skladišta sjemena i skladišta međusobnog poštivanja. Zato je potrebno ulagati u bilo koje sustave koji sprečavaju pretvaranje života u stvari (Eisenstein, 2011.).

Peter Wagner (2011: 2) ističe kako jedino rješenje za nadići krizu kapitalizma i demokracije vidi u „rekonstrukciji kolektivnog samoodređenja“. Pitanje je koliko smo mi blizu da se uspijemo kao vrsta odrediti povezano i održivo prema biosferi, odnosno solidarno i pravedno jedni prema drugima? Wagner priznaje kako će taj cilj pred nama biti

veliki izazov. Bez obzira na neupitne pomake u količini ljudi koji osjećaju empatiju i biosferu kao naše mjesto, privlačnost uskogrudnog doživljaja svoje nacije, netolerancija prema drugačijima i Drugima, nepriznavanje prava manjina i onih slabijih u društvu, nepovezanost s ekosustavima i živim svijetom oko nas i dalje su obilježje našeg doba. U zagovaranju rekonstrukcije kolektivnog Wagner je zasigurno na traku globalnog pristupa zajedničkim dobrima utemeljenih na demokratskim načelima. Problem je kako da zajednička dobra učinimo globalnom praksom. Oni koji upravljaju ovim svijetom još se ne mogu dogovoriti ni oko manje zahtjevnih potreba od kojih smo neke predstavili kao 12 sistemskih rješenja, a kamoli o novom identitetu naše vrste. Identitetu koji bi bio sveobuhvatan i utemeljen na participaciji i poštivanju ukupnog živog svijeta na planetu.

Ukoliko oni nisu spremni odgovoriti na taj izazov, ajmo mi biti. Imamo znanja imamo alate. Imamo volju imamo srce.

Vjerujem da je kroz knjigu objašnjeno zašto volim permakulturu i zašto mi je bitna. No, nisam do sada spomenuo što me najviše fasciniralo u permakulturi, a nisu do sada dotaknute teme i posebnosti. Ono što je mene zaista obnevidjelo je nepristajanje na mrvice. Permakultura ne staje samo na očuvanju, na konzerviranju. Dapače, kroz permakulturni dizajn mi sve katastrofe koje smo spomenuli želimo preusmjeriti na bolje. Kada završimo permakulturni dizajn imamo više plodnog tla nego prije, imamo više čistog zraka nego prije, imamo više energije nego prije, imamo više resursa oko nas nego prije i imamo više plodnih odnosa i kvalitetnih organizacijskih struktura nego prije. I to sve zbog nas. Bez našeg sudjelovanja ne bi bilo toga pomaka. Prema boljemu. Prema obilju. Jasno postoje sustavi kojima gotovo da i ne trebamo, koji su toliko potentni i bogati da zbilja možemo stajati posred njih i uživati i učiti. Šta će naš dizajn jednoj hrastovoj šumi ili koraljnim grebenima? No odlična je spoznaja da gdje god postoji otvoren prostor da dođemo do optimalnog stanja, imamo znanja i rješenja kako to učiniti. Kako lijepo kaže Rob Hopkins: „Permakultura je umjetnost maksimiziranja blagotvornih odnosa“ (2011: 99).

Zanimljiva mi je bila rasprava s jednim mojim dragim prijateljem koji brije na *degrowth*-odrast spiku. Ja sam mu rekao kako mi je to sve načelno ok i rispekt, ali da mi nije jasno što odrast donosi novo u

praksi odnosno nije mi jasno koje praktične alate i vještine, strategije i projekte odrast kao koncept zastupa. On me poznaje pa me pokušao pridobiti tako što je slavodobitno ispalio pa permakulturu, odrast između ostalog zastupa i permakulturu kao model. Ja sam malo razmislio i, nakon što je prošla prvotna zbunjenost jer me cimnuo, rekao hm, al znaš, permakultura ti zapravo ne brije na smanjenje, nego na obilje. Kada napraviš permakulturu kako treba, onda ronjaš u izobilju ko prasac u blatu. Sad sam ja njega zbunio. Vezao je permakulturu za klasičnu ekološku misao kako nemamo dovoljno resursa za sve i kako nam slijedi ograničenje. Točno, to smo i nekoliko puta naglasili u knjizi, ali permakulturu koristimo kao praktični alat za dizajn sustava koji se temelji na tri principa odnosno tri poznate brige za ljude, planet i pravednu raspodjelu, i kada taj alat koristimo na dobar i kvalitetan način mi na kraju dobivamo više, u plusu smo. U obilju. Jedino što pazimo da ima za sve, zato je najvažnija briga oko pravedne raspodjele. Bez toga nije se moguće brinuti za ljude i planet. To koncept održivog razvoja nema dovoljno naglašeno i zato ne ostvaruje dobre rezultate. Jasno, prihvaćamo da nije moguć, niti prirodan, niti poželjan nezaustavljiv eksponencijalni rast kakav gura današnja ekonomska elita. To nije obilje, to je debile. Prihvaćamo integritet biosfere. Integritet svih.

Cijela ova poanta s obiljem je logična s obzirom da permakultura kopira obrasce iz prirode, a priroda uvijek stvara više dok je mi ne počnemo terorizirati. Meni je to genijalno da možemo našim snagama i rukama, pameti i srcem, suradnjom i šljakom stvoriti bolje nego što smo zatekli i to na korist svih. Posjedujemo snažnu stvar.

Povezujući dobru ekonomiju s permakulturom, a posebno s drugim principom dizajna koji se tiče pohrane energije, osigurali smo i modelima dobre ekonomije da stvore više, više nego što bi bilo bez njih. Kada pogledate samo ono što smo izdvojili u Dobrim pričama, svijet bi bio tužnije i siromašnije (oskudnije, jel) mjesto bez njih. Ovako kada ih imamo, svijet je bolje mjesto. Imamo više dobrih stvari kroz dobru ekonomiju. Imamo više nego prije. Ista stvar je i s novcem u dobroj ekonomiji. S obzirom da smo ga pustili da bude prirodan i da kruži, u našim modelima novac stvara više, nekoliko puta napravi krug po našem sustavu i time stvara obilje. Obilje koje dijelimo na pravedan i solidaran način. Ovaj političko-ekonomski sustav smrti nam prodaje foru oskudice

upravo kako bi nas naveo na makljažu jednih protiv drugih. Ko ona igra di ima manje stolica nego nas pa na kraju neko uvijek izvisi i nema di sjesti „ako je spor“. Priroda ima za nas sve i naša kultura koja se temelji na osjećaju pripadanja i empatiji ima za nas sve.

Kapitalizam nas druka da ratujemo jedni protiv drugih za mrvice. A nećemo mrvice niti konzerve, hoćemo obilje i pustite nas na miru da ga dijelimo. Jer želimo i znamo dijeliti i znamo se brinuti za zajednička dobra. Ne postoji tragedija zajedničkih dobara, postoji tragedija sebičnog tržišta koje producira takve odnose i onda i takve ljude koji se upinju opstati i preuzimaju te obrasce. Tamo gdje se proizvodi oskudica proizvodi se kultura straha i pohlepe, kultura nasilja i ukidanja izbora. Jedan od naših najvećih zadataka kao slobodno misleća i slobodo ljubljiva bića je da osvijestimo kako je ta kultura nametnuta zbog uskih i privatnih interesa. Ona nije naša. Na našem planetu imamo dovoljno hrane, vode, resursa i svega što nam treba za lijep i skladan, ispunjen i bogat život. Političko-ekonomske elite su nam to ukrale i sada govore kako trebamo stegnuti remen. A trebamo permakulturu i dobru ekonomiju, jer kroz njih stvaramo još i više, još i bolje, još i obilje. I radimo kao oni praktični sanjari s kojima smo završili prvo otvaranje, radimo kao osobe koje se ne boje ostvarivati svoje snove. Koji se usude. Zato nam trebaju oni koji znaju stvarati i proizvoditi. Trebamo krenuti s proizvodnjom svega bitnoga za život kako bismo smanjili ovisnost o destruktivnom i nasilnom sistemu. Dobra ekonomija je ohrabrujući i primjenjiv alat za bolji svijet.

Samo praktično. Naš slogan. Na srcima i u glavama i u rukama.

Jedan od najpoznatijih igrača bejzbola svih vremena Yogi Berra, bio je poznat po mudro pomaknutim izjavama i metaforama. U jednoj od njih koja mi se posebno sviđa a koja je navedena u knjizi *Peoples Money* (2012) kaže: „U teoriji nema nikakve razlike između teorije i prakse. U praksi ima.“

Dobra ekonomija je praksa.

13. Literatura

- Alexander, S. (2015) What is Degrowth? Envisoning a Prosperous Descent, Dostupno na <http://simplicitycollective.com/what-is-degrowth-envisoning-a-prosperous-descent>
- Amin, A. (2009) *The Social Economy - International Perspectives on Economic Solidarity*, London: Zed Books.
- Andersen, T. (2009) 10000 stabala – ponuda za praktično rješenje klimatskog problema, Čakovec: Kneja.
- Barnes, P. (2004) Capitalism, the Commons, and Divine Right, <http://www-neweconomicsinstitute.org/publications>
- Barnes, P. (2006) *Capitalism 3.0 – A Guide to Reclaiming the Commons*, San Francisco: Berret-Koehler Publisher Inc.
- Bollier, D. (2012) *The Commons, DNA of a Revival of Policy Culture*, Dostupno na http://gef.eu/uploads/media/The_Commons_Comanaging_Commonly_Owned_Resources.pdf.
- Bollier, D. and Helfrich, S. (2015) *Patterns of Commoning*, Amherst: Levellers Press.
- Bollier, D. and Conaty, P. (2015) *Democratic Money and Capital for the Commons - Strategies for Transforming Neoliberal Finance Through Commons-Based Alternatives*, Dostupno na <http://bollier.org/blog/democratic-money-and-capital-commons>
- Bowles, S. and Gintis, H. (2011) *A Cooperative Species: Human Reciprocity and Its Evolution*, Princeton: Princeton University Press
- Bridge, S., Murtagh, B. and O'Neill, K. (2014) *Understanding Social Economy and The Third Sector*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Brown, E. H. (2010) *The Web of Debt – The Shocking Truth About Our Money System And How We Can Break Free*, Baton Rouge: Third Millennium Press.
- Brown, E. (2015) *Killing Off Community Banks – Intended Consequence of Dodd-Frank?*, Dostupno na <http://ellenbrown.com>
- Capra, F. (2002) *The Hidden Connections – A Science for Sustainable Living*, New York: Random House Inc.
- Chang, H-J. (2014) *23 stvari koje Vam neće reći o kapitalizmu*, Zagreb: Profil.
- Charonis, G-K. (2012) *Degrowth, Staty state economics and the circular economy*, <http://sustainabilityconference2012.worldeconomicsassociation.org/?paper=degrowth-steady-state-economics-and-the-circular-economy-three-distinct-yet-increasingly-converging-alternative-discourses-to-economic-growth-for-achieving-environmental-sustainability-and-social-eq>.

- Church, D. (2011) *Genij u vašim genima - Epigenetska medicina i nova biologija namjere*, Zagreb: Teledisk
- Conrad, J. (2014) *Sharing Revolution: The essential economics of the commons*, Dostupno na <http://www.onthecommons.org/ebook/sharing-revolution.pdf>
- Dash, A. (2014) *Toward an Epistemological Foundation for Social and Solidarity Economy*, Dostupno na <http://www.unrisd.org/dash>
- Denny, S. and Seddon, F. (2014) *Social Enterprise – Accountability and Evaluation around the World*, London: Routledge.
- De Waal, F. (2010) *The Age of Empathy: Nature's Lessons for a Kinder Society*, London: Souvenir Press.
- Dinerstein, A.C. (2014) *The Hidden Side of Social and Solidarity Economy Social Movements and the “Translation” of SSE into Policy (Latin America)*, Dostupno na <http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/search/B399D2E1D5EC83DFC1257D3A004512A4?OpenDocument>.
- Dodd, N. (2014) *The Social Life of Money*, Oxford: Princeton University Press.
- Domazet, M., Cvijanović, V., Dolenc, D. (2012) *What Kind of Growth, What Kind of Degrowth: The Case of Croatia Reconsidered*, <http://www.gree-neuropeanjournal.eu/what-kind-of-growth-what-kind-of-degrowth-the-case-of-croatia-reconsidered/#sthash.l0Vgtoc9.dpuf>
- Domazet, M. (2014) *Treba nam promjena – Ideje rasta i razvoja u doba krize fosilne energije i kapitalizma*, u *Etnološka tribina* 37, vol. 44: 3-36.
- Dorling, D. (2012) *Injustice – Why Social Inequalities Persist*, Bristol: The Policx Press.
- Douthwhite, R. (2011) *Degrowth and the Supply of Money in an Energy-Scarce World*, Dostupno na <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800911001297>
- European Commission (2013) *Social Economy and Social Entrepreneurship, Social Europe Guide Vol. 4*, Dostupno na <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=7523>
- Europski parlament (2015) *Prijedlog rezolucije Europskog parlamenta o konferenciji o dugu*, Dostupno na <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+B8-2015-0774+o+DOC+XML+Vo//HR>
- Ede, S. (2014) *Transactional Sharing, Transformational Sharing*, Dostupno na <http://www.resilience.org/stories/2014-12-01/transactional-sharing-transformational-sharing>.
- Eisenstein, C. (2011) *Sacred Economics – Money, Gift & Society in the Age of Transition*, Berkeley: Evolver Editions.
- Felber, C. (2015) *Change Everything: Creating an Economy for the Common Good*, London: ZED Books.

- Flowers, M. and Zeese, K. (2013) Opting Out of Wall Street and Building sustainable, Resilient Communities: Remaking Finance, Part III, Dostupno na <http://truth-out.org>
- Foster, J.B., Clark, B. and York, R. (2011) *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*, New York: Monthly Review Press.
- Fournier, V. (2008) *Escaping from the Economy: The Politics of Degrowth*, Dostupno na https://comunity.net/de/system/files/Fournier_Escaping%20from%20the%20economy_1.pdf
- Frankel, C. and Bromberger, A. (2013) *The Art of Social Enterprise – business as if People Mattered*, Gabriola Island: New Society Publishers.
- Gardin, L. (2014) *Solidarity-based initiatives: Field realities and analysis*, u J. Defourney, L. Hulgård and Pestoff, V. (ur.) *Social Enterprise and the Third Sector – Changing European Landscapes in a Comparative Perspectives*, Abingdon: Routledge: 114-131.
- GFN and WWF (2015) *Living Planet Report 2014*, URL: http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/living_planet_report_2012/
- Graber, D. (2012) *Debt - The First 5,000 Years*, New York: Melville House.
- Greco, T.H. (2010) *The End of Money and the Future of Civilization*, Edinburgh: Floris Books.
- Gregorčič, M. (2013) *The producing struggles of self-organized communities – potencias*, u (NE)ODVISNI (NE)ZAVISNI INDEPENDENT, Maribor: Kid/Ace Kibla: 164-183.
- Hamilton, C. (2004) *Growth Fetish*, London: Pluto Press.
- Harrison, R. (ed.). (2013) *People Over Capital: the co-operative alternative to capitalism*, Northampton: New Internationalist Books.
- Hart, K., Laville, J-L., and Cattani, A.D. (2013) *The Human Economy*, Cambridge: Polity Press.
- Hawken, P. (2008) *Blessed Unrest: How the Largest Social Movement in History Is Restoring Grace, Justice, and Beauty to the World*, London: Penguin Books.
- Heinberg, R. (2007) *Peak Everything – Waking Up to the Century of Decline in Earth's Resources*, Forest Row: Clairview Books.
- Heinberg, R. (2011) *The End of Growth – Adapting to Our New Economic Reality*, Forest Row: Clairview Books.
- Helfrich, S. et al. (2009) *the commons – prosperity by sharing*, Dostupno na <https://www.boell.de/en/content/commons-prosperity-sharing>
- Higgs, K. (2014) *Collision Course – Endless Growth on a Finite Planet*, Cambridge: The MIT Press.
- Hillenkamp, I., Lapeyre, F. and Lemaître, A. (2013) *Solidarity Economy as Part of Popular Security Enhancing Practices*, Dostupno na [http://www.unrisd.org/80256B42004CCC77/%28httpInfoFiles%29/1CoDAE8AADFDA-570C1257B72003433BC/\\$file/Hillenkamp%20Lapeyre%20Lemaitre%20draft%20paper.pdf](http://www.unrisd.org/80256B42004CCC77/%28httpInfoFiles%29/1CoDAE8AADFDA-570C1257B72003433BC/$file/Hillenkamp%20Lapeyre%20Lemaitre%20draft%20paper.pdf).

- Holmgren, D. (2004) *Permaculture Design Principles*, Dostupno na <http://permacultureprinciples.com/principles/>
- Hopkins, R. (2008a) *The Transition Handbook – from Oil Dependency to Local Resilience*, Devon: Green Books.
- Hopkins, R. (2008b) *The Rocky Road to a Real Transition: A Review*, Dostupno na <http://transitionculture.org/2008/05/15/the-rocky-road-to-a-real-transition-by-paul-chatterton-and-alice-cutler-a-review/>
- Hopkins, R. (2011) *The Transition Companion – Making Your Community More Resilient in Uncertain Times*, Devon: Green Books.
- Hopkins, R. (2014) *How to discuss Transition with ... No.1: Conservatives/ Republicans*, Dostupno na <https://www.transitionnetwork.org/blogs/rob-hopkins/2014-01/how-discuss-transition-no1-conservativesrepublicans>
- Huybrechts, B. (2012) *Fair Trade Organizations and Social Enterprise – Social Innovation through Hybrid Organization Models*, London: Routledge.
- laione, C. (2015) *City as a Commons*, Dostupno na http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2653084
- IEA (2015) *Energy and Climate Change*, Dostupno na <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO2015SpecialReportonEnergyandClimateChange.pdf>
- Jackson, T. (2009) *Prosperity without Growth – The Transition to a Sustainable Economy*, URL:http://www.sdcommission.org.uk/data/files/publications/prosperity_without_growth_report.pdf
- Jackson, A. and Dyson, B. (2012) *Modernising Money: Why Our Monetary System is Broken and How it Can be Fixed*, London: Positive Money.
- Jensen, D. (2004) *The Culture of Make Believe*, White River Junction: Chelsea Green Publishing.
- Jensen, D. (2006) *Endgame – Vol. 1 The Problem of Civilization and Vol. 2: Resistance*, New York: Seven Stories Press.
- Jensen, D. , McBay, A. and Keith, L. (2011) *Deep Green Resistance*, New York: Seven Stories Press.
- Keltner, D. (2009) *Born to be Good: The Science of a Meaningful Life*, New York: W.W. Norton & Company.
- Kelly, M. (2012) *Owning Our Future: The Emerging Ownership Revolution*, Oakland: Berrett-Koehler Publishers.
- Kennedy, M. (2011) *Novac bez kamata i inflacije – stvaranje prihvatljivog i ekološkog sredstva razmjene*, Čakovec i Vukomerić: ACT i ZMAG.
- Kennedy, M., Lieater, B. and Rogers, J. (2012) *People Money: The Promise of Regional Currencies*, Devon: Triarchy Press.
- Korten, D.C. (2006) *The Great Turning – From Empire to Earth Community*, San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc.

- Kropotkin, P. (1972) *Mutual Aid - A Factor in Evolution*, Dostupno na <https://libcom.org/files/Peter%20Kropotkin-%20Mutual%20Aid;%20A%20Factor%20of%20Evolution.pdf>
- Lansley, S. (2012) *The Cost of Inequality – Why Economic Equality is Essential for Recovery*, London: Gibson Square.
- Lazzarato, M. (2013) *Proizvodnja zaduženog čovjeka*, Zagreb: Bijeli val.
- Lechat, N. (2009) *Organizing for the Solidarity Economy in South Brazil*, u Ash Amin *The Social Economy - International Perspectives on Economic Solidarity*, London: Zed Books: 159-175.
- Lerch, D. (2015) *Six Foundations for Building Community Resilience*, Dostupno na <http://www.postcarbon.org/publications/six-foundations-for-building-community-resilience-2/>
- Lewis, M. and Conaty, P. (2012) *The Resilience Imperative - Cooperative Transitions to a Steady-state Economy*, Gabriola Island: New Society Publishers.
- Lietaer, B. et al. (2012) *Money and Sustainability – The Missing Link*, Devon: Triarchy Press.
- Lietaer, B. and Dunne, J. (2013) *Rethinking Money: How New Currencies Turn Scarcity into Prosperity*, San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc.
- Linnitt, C. (2015) *The Divestment Movement Has unexpectedly Exploded into the Trillions of Dollars and Here's Why*, Dostupno na <http://desmog.ca>
- Lipton, B.H. and Bhaerman, S. (2009) *Spontaneous Evolution – Our Positive Future and a Way to Get There From Here*, New York: Hay House, Inc.
- Macnamara, L. (2012) *People & Permaculture*, East Meon: Permanent Publications.
- Martinez-Iglesias and Garcia, (2012) *Degrowth: social change beyond the planet's limits*, http://sustainabilityconference2012.worldeconomicassociation.org/wp-content/uploads/WEASustainabilityConference2012_Martinez-Iglesias-and-Garcia.pdf
- Matutinović, I. (2012) *De-growth: can Croatia afford less work and less consumption?*, <http://www.greeneuropeanjournal.eu/de-growth-can-croatia-afford-less-work-and-less-consumption/>
- Millenium Ecosystem Assesment (2007) *A Toolkit for Understanding and Action - Protecting Nature's Services. Protecting Ourselves*, Washington DC: Island Press.
- Miller, A. and Hopkins, R. (2013) *Climate after Growth: Why Environmentalist Must embrace Post-growth Economics and Community Resilience*, URL: <http://www.postcarbon.org>
- Murray, R. (2013) *The potential for an alternative economy*, u Rob Harrison (ed.). (2013) *People Over Capital: the co-operative alternative to capitalism*, Northampton: New Internationalist Books: 20-31.

- Neiva, A.C. (2014) *Solidarity Finance and Public Policy: The Brazilian experience of community development banks*, Dostupno na <http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/search/7B6B9391949E7AE6C1257B60004D-5B79?OpenDocument>
- Novak, M. (2012) *Super Cooperators – Beyond the Survival of the Fittest*, Edinburgh: Canongate Books Ltd.
- OECD (2011) *Divided We Stand – Why Inequality Keeps Rising*, Dostupno na http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/the-causes-of-growing-inequalities-in-oecd-countries_9789264119536-en#page1
- OECD (2015) *In it Together: Why less inequality benefits all*, Dostupno na <http://www.oecd.org/social/in-it-together-why-less-inequality-benefits-all-9789264235120-en.htm>
- Oxfam (2016) *An Economy For the 1%*, Dostupno na <http://policy-practice.oxfam.org.uk/publications/an-economy-for-the-1-how-privilege-and-powder-in-the-economy-drive-extreme-inequ-592643>
- Ostrom, E. (2006) *Upravljanje zajedničkim dobrima : Evolucija institucija za kolektivno djelovanje*, Zagreb: Jesenski i Turk.
- Patel, R. (2012) *Vrijednost ničega - Kako preoblikovati tržišno društvo i redefinirati demokraciju*, Zagreb: Fraktura.
- Pauli, G. (2012) *Plava ekonomija*, Varaždin: Katarina Zrinski.
- REN21 (2015) *Renewables 2015 Global Status Report (GSR)* <http://www.ren21.net/>
- Restakis, J. (2006) *Defining the Social Economy – The BC Context*, Dostupno na www.msvu.ca.
- Restakis, J. (2010) *Humanizing the Economy: Co-operatives in the Age of Capital*, Gabriola Islands: New Society Publishers.
- Rifkin J. (2010) *The Empathic Civilization – The Race to Global Consciousness in a World in Crisis*, Cambridge: Polity Press.
- Rifkin, J. (2014) *The Zero Marginal Cost Society - The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism*, New York: Palgrave Macmillan.
- RIPESS (2015) *Global Vision for a Social Solidarity Economy: Convergences and Differences in Concepts, Definitions and Frameworks*, Dostupno na <http://www.ripest.org/ripest-releases-its-global-vision-of-sse/?lang=en>.
- Robinson, W.I. (2004) *A Theory of Global Capitalism – Production, Class, and State in a Transnational World*, Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Rogers, J. (2015) *Lokalni novac – kakva je korist od toga*, Zagreb: Trenutak.39.
- Rowe, J. (2013) *Our Common Wealth: The Hidden Economy That Makes Everything Else Work*, San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc.

- Sachy, M. (2013) The New Frontier in Payment Systems: Virtual Currency Schemes, the C3 Uruguay case and the Potential Impact on SSE, Dostupno na <http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/search/70F675806EA-EFFF0C1257B600055B9D5?OpenDocument>
- Salecl, R. (2012) Tiranija izbora, Zagreb: Fraktura.
- Schor, J. (2014) Debating the Sharing Economy, Dostupno na <http://www.greattransition.org/publication/debating-the-sharing-economy>
- Sholtz, T. (2016) Platform Cooperativism - Challenging the Corporate Sharing Economy, http://www.rosalux-nyc.org/wpcontent/files_mf/scholz_platformcooperativism_2016.pdf
- Selacko, M. and Gjoksi, N. (2009) Sustainable development and economic growth: Overview and reflections on initiatives in Europe and beyond, Dostupno na http://www.sd-network.eu/?k=quarterly%20reports&report_id=15
- Speth, J.G. (2008) The Bridge at the Edge of the World – Capitalism, The Environment, and Crossing from Crisis to Sustainability, New Haven: Yale University Press.
- Stiglitz, J.E. (2013) The Price of Inequality, London: Penguin Books.
- Stockholm Resilience Centre (2015) Planetary boundaries 2.0, Dostupno na <http://www.stockholmresilience.org/21/research/research-news/1-15-2015-planetary-boundaries-2.0---new-and-improved.html>
- Streeck, W. (2011) The Crisis of Democratic Capitalism, Dostupno na <https://newleftreview.org/11/71/wolfgang-streeck-the-crises-of-democratic-capitalism>
- Strohalm Foundation (2003) Poor Because of Money, Dostupno na https://www.community-exchange.org/docs/Poor_Because_of_Money.pdf
- Šimleša, D. (2006) Drugačiji svijet je moguć – priče iz našeg dvorišta, Zagreb: Što čitaš.
- Šimleša, D. (2010) Ekološki otisak – kako je razvoj zgazio održivost, Zagreb: Tim Press.
- Šimleša, D. (2014) What kind of economy does a sustainable development require?, u zborniku Mladen Domazet i Dinka Marinović Jerolimov (ur.) Sustainability on the semi-periphery: an impossible topic in a non-existent place, Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Heinrich Boell Stiftung Hrvatska: 93-117.
- Šimleša i dr. (2015a) Mapiranje novih obzora – stanje društvenog poduzetništva u Hrvatskoj 2015, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Šimleša i dr. (2015b) Preko granica – društvena ekonomija u Europi, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Thomas, D. (2003) A study on the mineral depletion of the foods available to us as a nation over the period 1940 to 1991, Dostupno na http://www.mineralresourcesint.co.uk/pdf/mineral_deplet.pdf

- Tickell, O. (2013) *The Money Revolution*, u *Resurgence & Ecologist* May/June 2013, Devon: Resurgence Trust.
- Toussaint, E. (2012) Duga neoliberalna noć EU, <http://www.h-alter.org/vijesti/europa-regija/duga-neoliberalna-noc-eu>.
- Trapese Colective (2007) *Do it Yourself: A Handbook for Changing Our World*, London: Pluto Press.
- Trapese Colective (2008) *Rocky Road To The Real Transition*, Dostupno na <http://trapese.clearerchannel.org/resources/rocky-road-a5-web.pdf>
- UN Inter-Agency TFSSE (2014) *Social and Solidarity Economy and the Challenge of Sustainable Development*, Dostupno na <http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/search/4FB6A60F1DBA5995C1257D1C-003DAA2A?OpenDocument>.
- Victor, P. (2008) *Managing Without Growth - Slower by Design, Not Disaster*, Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Wagner, P. (2011) *The Democratic Crisis of Capitalism: Reflections on political and economic modernity in Europe*: URL:<http://www.lse.ac.uk/europeainstitute/LEQS/LEQSPaper44.pdf>
- Weber, O. (2013) *Sustainable Banking – History and Current Developments*, Dostupno na www.emes.net
- Weston i Bollier (2014) *Green Governance - Ecological Survival, Human Rights, and the Law of the Commons*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilkinson and Pickett (2010) *The Spirit Level – Why Equality is Better for Everyone*, London: Penguin Books.
- Wright, E.O. (2011) *Vizije realističnih utopija*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Wuppertal Institute for Climate, Environment and Energy (2010) *Towards Sustainable Development – Alternatives to GDP in Measuring Progress*, URL: <http://wupperinst.org/en/publications/details/wi/a/s/ad/1113/>
- Zane, D. M., Irwin, J.R. and Reczek, R.W. (2015) *Do Less Ethical Consumers Denigrate More Ethical Consumers? The Effect of Willful Ignorance on Judgments of Others*, Dostupno na http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2678534
- ZMAG (2015) *Permakulturni dizajn – priručnik uz tečaj*, Vukomerić: ZMAG.

Supported by

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE**